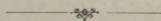

*M. Pol.
1907.*

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 55. —

MAGYAR
KÖZIGAZGATÁSI JOC.

IRTA:

DR. FALCSIK DEZSŐ.

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

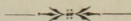

POZSONY. 1900. BUDAPEST

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

Tartalom.

<i>Bevezetés</i>	Lap. 3
I. Rész. Általános tanok.	
I. <i>A közigazgatás állami szervei</i>	6
II. <i>Törvényhatósági és községi önkormányzat.</i>	
1. Törvényhatósági önkormányzat	10
2. Községi önkormányzat	22
III. <i>Közzolgálati pragmatika</i>	33
IV. <i>Közigazgatási bíráskodás</i>	45
II. Rész. Különös tanok.	
I. <i>A fizikai élet igazgatása</i>	48
1. Népeségi ügy	49
2. Rendőri igazgatás	52
3. Közegészségügy	59
4. Gyámsági és gondnoksági ügy	63
5. Szegényügy	66
II. <i>A szellemi élet igazgatása</i>	67
1. Tanügyi igazgatás (iskolák)	67
2. Egyéb közművelődési intézmények	72
III. <i>Gazdasági igazgatás</i>	73
1. Kiszájtítás és vízügy	73
2. Östermelés	76
3. Iparügyi igazgatás	82
4. Kereskedelmi és forgalmi igazg.	85
IV. <i>Hadügyi igazgatás (honvédelem)</i>	90
V. <i>Igazságügyi igazgatás</i>	94

Bevezetés.

A közigazgatás (administratio), lényegét tekintve, nem más, mint az állam cselekvőssége, melyet az állam, céljai megvalósítása végett, erre hivatott szervei által, kifejt. Az államnak ugyanis, mint önálló, öntudatos és öntevékenységgel bíró személyiségre emelkedett közületnek, ép úgy van akarata és cselekvése, mint más személyeknek. S úgy az akarat létrehozásának, valamint a cselekvés kifejtésének megvannak az államban a maguk szervei. Az állami akarat létrehozására hivatott szervek működése törvényhozásnak, az állami cselekvés kifejtésére hivatott szervek tevékenysége pedig közigazgatásnak nevezetik.

A közigazgatás a törvényhozáshoz való viszonyában mint végrehajtás, vagyis az állami akaratnak megvalósítása, jelentkezik. S épen azért, mert az állami akarat általa valósul meg, jó közigazgatás nélkül az állam csak hiányosan felelhet meg rendeltetésének. A legeszményibb alkotmány is csak a lehetőséget nyújtja arra nézve, hogy az állam feladatát, polgárai életcéljai elősegítése körül, megoldhassa. Ami e lehetőséget valósággá, ténynyé változtatja, az a közigazgatás. Ehez képest a közigazgatás az államélet legjelentősebb mozzanata, mely nélkül az állam el sem képzelhető. Valamint az emberi szervezetben a vérkeringés megszűntével beáll a halál, közigazgatási tevékenység nélkül bomlásnak indulna s végfeloszlásra jutna az állami közület is.

Az állam képviselőiben cselekvésre hivatott államszervek működése, vagyis a közigazgatás azonban nem lehet önkényszerű, szabályozatlan tevékenység. Irányt szab neki egy részről az államcél, melynek megvalósítására szolgál; más részt pedig korlátozza az egyéni jogkörök sérthetetlensége, melynél fogva az egyénnek nemcsak más egyénnel,

hanem az állammal szemben is van jogalanyisága s a jog az államban feltétlen uralomra van hivatva minden téren. A közigazgatásnak tehát az államban jogilag szabályozott tevékenységnek kell lennie. És azon jogtételek összesége, melyek a közigazgatást, vagyis az állam szerveinek az állami feladatok megoldására irányuló működését szabályozzák, alkotja a közigazgatási jogot.

A magyar közigazgatási jog tudománya ehhez képest azoknak a jogszabályoknak rendszeres előadásában áll, amelyek szerint hazánkban a közügyek (állami ügyek) igazgatása történik, illetve amely szabályokhoz az igazgatás szervei hazánkban az állami célok megvalósítása körül működésüket alkalmazni kötelesek. E szabályok részint törvényekben, részint királyi-, miniszteri-, vagy alsóbb hatósági rendeletekben, részint helyhatósági szabályrendeletekben (u. n. statutumokban), némelykor királyi kiváltságokban (privilegiumokban) vannak meghatározva; kétséges esetekben bírósági döntvényekben megállapítva; majd pedig az eljáró organumok állandóan ismétlődő egyforma cselekvésében (jogszokásban) nyilvánulnak. Mindezen tényezők forrásai tehát a közigazgatási jognak; de a források között mégis legnagyobb szerep a törvényeknek, miniszteri rendeleteknek és a statutumoknak jut. A törvényt ugyanis mint az államhatalom formálisan kifejezett akaratát feltétlenül elsőség illeti meg a jogalkotó tényezők között. A törvény azonban sokszor csak az elveket szabja meg, a jogtételek részleteinek megállapítását pedig a kormányra, vagy a helyi hatóságokra bízva. Sőt olyan életviszonyokat, amelyekről törvény nem rendelkezik, a törvényhozás intézkedéséig alapjában a kormány és az önkormányzat vannak hivatva szabályozni. Innen van, hogy a közigazgatási jog szabályainak legnagyobb tömege miniszteri rendeletekben és helyhatósági statutumokban van megállapítva.

Mint minden tudománynak, a közigazgatási jognak anyagát is rendszeres alapon kell tárgyalnunk. Az órási anyagon rendszer nélkül nem is lennének képesek uralkodni. Mivel pedig a közigazgatás az államcélok megvalósítására irányuló tevékenység, jogi szabályzatának csoportosításánál, vagyis a közigazgatási jog rendszerének felállításánál is az állami célok (feladatok) különféleségéből indulunk ki. Az állami feladatok pedig a következő főbb irá-

nyokba csoportosíthatók, u. m.: a) Az állam érvényesülése más államokkal szemben. Ezt a feladatot a külügyi igazgatás van hivatva megoldani. b) Az állam fizikai hatalmának szervezése és fenntartása. Ezt a hadügyi igazgatás végzi. c) Az állami működés kifejtéséhez megkívánt javak megszerzése, kezelése. Az állam ezen gazdasági tevékenysége pénzügyigazgatásnak nevezetik. d) A jogrend megóvása, mely igazságügy néven ismeretes. e) Az állampolgárok életcéljainak elősegítése úgy a fizikai-, mint a szellemi- és a gazdasági élet terén. Az igazgatásnak erre irányuló ágát társadalmi igazgatásnak szokták nevezni. — Ezen csoportokhoz képest a következő igazgatási ágak képeznék tehát tudományunk egyes főrészeit: 1. a külügyi-, 2. a hadügyi-, 3. a pénzügyi-, 4. az igazságügyi igazgatás, 5. a fizikai élet-, 6 a szellemi élet-, és 7. a gazdasági élet igazgatása. A rendszer teljességén azonban csorbát üt az a körülmény, hogy egyes igazgatási ágak jelentőségüknél és sajátos jellegüknél fogva önállósultak és a közigazgatási jog keretéből kiválva, mint külön tudományágak szerepelnek. Így a külügyi igazgatás a nemzetközi jog keretében tárgyalatik; a hadügyi igazgatással a katonai tudományok foglalkoznak; a pénzügyigazgatás mint tételes pénzügyi jog képez önálló tudományszakot; az igazságügyi igazgatás javarészét a törvénykezési rendtartás és a perenkívüli eljárás ölelik fel. Ezeket figyelembe véve, azon ismereteket pedig, amelyek az igazgatásnak sem egyik sem másik ágára nem, hanem általában az igazgatásra, vagyis annak több ágára egyenlően vonatkoznak, külön előre bocsájtva, a sorrend módosításával következően állapíthatjuk meg a magyar közigazgatási jog rendszerét: I. Általános tanok. II. Különös tanok: 1. A fizikai élet igazgatása. 2. A szellemi élet igazgatása. 3. A gazdasági élet igazgatása. 4. A honvédelmi (katonai, hadügyi) igazgatás. 5. Igazságügyi igazgatás. — Ezen felosztás szerint fogjuk a továbbiakban tárgyalni a magyar közigazgatási jog anyagát.

ELSŐ RÉSZ.

Általános tanok.

E részbe a közigazgatás általános szervezetének vagyis azon szerveknek ismertetése tartozik, melyek az igazgatásnak több ágára kiterjedő hatáskörrel birnak. Minthogy pedig az igazgatást részint állami (királyi), részint önkormányzati organumok végzik, szó lesz itt 1. a királyi kormány-szervezetről, 2. a törvényhatósági és köz-ségi önkormányzatról. Szó lesz továbbá 3. az igazgatási szervek hivatali jogviszonyának szabályozásáról, az u. n. közszolgálati pragmatikáról s végül 4. a közigazgatási jogviták elintézésére hivatott szervezet működéséről, vagyis a közigazgatási bírászkodásról.

I. A közigazgatás állami szervei.

A végrehajtó (közigazgatási) hatalom alkotmányunk értelmében (1791. évi XII. tcz.) a királyt illeti meg; de részt vesznek a végrehajtó hatalom gyakorlásában az önkormányzati helyi hatóságok (törvényhatóságok és községek) is. A király a végrehajtóhatalmat csak felelős magyar miniszteriuma által (1848. III. t.-cz.), azon ügyekre nézve pedig, melyek Ausztriával közösen (külügy, hadügy s e kettőre vonatkozó pénzügy), a közös osztrák-magyar miniszterek útján gyakorolhatja (1867. XII. t.-cz.); a királynak bármely rendelete, parancsolata, határozata vagy kinevezése csak úgy lévén érvényes, ha azt valamely felelős miniszter ellenjegyzi. A magyar miniszterek a magyar országgyűlésnek, a közös miniszterek pedig a delegáczióknak, azaz a magyar országgyűlés és az osztrák birodalmi tanács által a közös ügyek intézésére kiküldött bizottságnak tartoznak felelősséggel (1848. III. 1867. XII t.-cz.).

A magyar miniszterek vád alá helyezését a képviselőház szavazatának általános többségével rendeli el; a bírászkodást pedig a főrendiház által saját tagjai közül titkos szavazással választott bíróság nyilvános eljárás mellett gyakorolja s a büntetést a vétséghez képest aránylag szabja meg. Ez a miniszterek u. n. jogi felelőssége. Különbözik ettől az u. n. politikai felelősség, mely abból

áll, hogy a törvényhozó testület bizalmát elvesztett miniszterium leszavaztatik s erkölcsileg lelépésre kényszerítettik. A miniszterek az államvagyon kezelésé tekintetében az állami számvevőszék folytonos ellenőrzése alatt állanak, mely a miniszteriumtól független, önálló hatáskörrel bíró s az állami számvitel ellenőrzésére felállított közigazgatási organum (1870. XVIII. 1880. LXVI. 1897. XX. t.-cz.) A számvevőszék elnökének előterjesztése alapján a terhelt miniszter ellen az országgyűlés indíthat eljárást a jogi felelősségre vonás fentebb érintett módja szerint. — A közös miniszterek gazdálkodását számtételileg a közös állami számvevőszék ellenőrzi.

Az 1848. évi III. tcz. által felállított s Budapesten székelő magyar miniszterium a következő tagokból áll: 1. Miniszterelnök. A miniszterelnök a kormány feje, a miniszterium politikájának irányítója és képviselője. A többi minisztereket a király az ő felterjesztésére s az ő ellenjegyzése mellett nevezi ki. Az egyes minisztereknek azonban nem felelővalója; mert saját hatáskörében minden miniszter önállóan és személyes felelősség mellett intézkedik. A miniszterelnök, mint olyan, az igazgatás egyik ágát sem intézi ugyan, de esetleg tárczát is vállalhat s akkor egyik vagy másik ressortminiszter teendőjét is végezheti. 2. A király személye körüli miniszter. Közvetíti az egyes miniszterektől a királyhoz a legfelsőbb elhatározás alá felterjesztett ügyeket s viszont az illető miniszterrel közli a legfelsőbb elhatározásokat. Mellékesen külföldre szóló útleveleket is állít ki. A nemesség-, cím- és rendjel-adományozások körül javaslatokat tesz s ellenjegyzéseket teljesít. 3. Belügyminiszter. Kormányzati teendője: az országgyűlés összehívásának eszközlése s a képviselőválasztások feletti felügyelet. Hozzá tartozik a törvényhatósági és községi önkormányzat feletti főfelügyelet gyakorlása. Ő a fizikai élet igazgatásának központi főorganuma. Hatáskörébe vannak utalva: a rendőri és színházügyek, közegészségi-, szegény-, gyámsági és gondnoksági s részben a népességi ügyek (anyakönyv, útlevél, községi illetőség). 4. Pénzügyminiszter. Kezeli az állam vagyonát s vezeti az államháztartást. 5. Kereskedelemügyi miniszter. Az 1848. III. t.-cz. értelmében eredetileg „közmunka- és közlekedésügyi miniszternek“ nevezetett; de az 18-9. XVIII. törvényczikk rendelkezéséhez képest 1889. június 15-ike

óta „kereskedelemügyi“ miniszter nevet visel. A gazdasági élet igazgatása köréből ressortjába utalvák különösen: a kisajátítási, kereskedelmi- és iparügyek, közutak és vámok, vasútügyek, a hajózás, posta, távirda, távbeszélő, határvámok, tűzsdeügy, mérték- és szabadalmi ügyek s az országos statisztika. 6. Földmívelésügyi miniszter. Ugyancsak az 1889. XVIII. t.-cz. értelmében lépett 1889. június 15-én az addigi „földmívelés-, ipar- és kereskedelmi“ miniszter helyébe. Ressortjába utalvák a gazdasági élet igazgatása köréből különösen: a vízügyek, mezőgazdasági, erdő-, állattenyésztési, halászati és vadászati ügyek. 7. Vallás- és közoktatásügyi miniszter. A szellemi élet igazgatásának központi főorganuma. Hatáskörébe tartozik: az egyházak és hitfelekezetek feletti felügyelet, a vallási-, tanulmányi- s egyéb közművelődési alapok és alapítványok kezelése, a tan- és közművelődési intézetek, a műemlékek feletti felügyelet s rendelkezés. 8. Igazságügyi miniszter. A bíráskodást, a király nevében, a törvényszerűen felállított bíróságok gyakorolják. Az igazságügyminiszter az igazságszolgáltatásnak csak adminisztratív teendőit látja el. Hatáskörébe tartoznak jelesen: felügyelet a bíróságok, kir. ügyészségek, az ügyvédi- és közjegyzői kamarák, nemkülönben a börtönügy felett. Kinevezi az igazságügyi személyzet egy részét, mások kinevezése iránt, valamint kegyelmezési ügyekben is felterjesztést tesz a királynak. Indokolt esetben az illetékes bíróság helyett más bíróságot delegálhat valamely ügy elbírálására (u. n. bíróküldés joga). Közvetíti az érintkezést a külfölddel igazságügyben. 9. Honvédelmi miniszter. Hatáskörébe tartoznak a m. kir. honvédség és népfelkelés ügyei, valamint a közös hadsereg magyar hadcsapataira vonatkozó azon ügyek, melyeknek közigazgatási teendőit a törvény nem a közös hadügyminiszterre bízta: a hadkiegészítés, a hadkötelezettség alóli felmentések, nősülési engedélyek, a tartalékosok és szabadságoltak nyilvántartása, behívása, beszállásolás, élelmezés, a mozgosítás esetén behívottak családjának segélyezése. Vezeti a m. kir. és a horvát csendőrség ügyeit katonai tekintetben. 10. Horvát-szlavon miniszter. Ugynevezett tárcza nélküli miniszter; azaz voltaképi igazgatási teendője nincs, mert a társországok autonóm ügyeit a báni kormány, nem-autonóm ügyeit pedig az illető magyar miniszterek

intézik. A horvát miniszter csak alkotmányos garanciát nyújt a horvát kiegyezési törvények megtartása tekintetében. Ugyanis közvetítő érintkezési kapcsolatot képez a horvát autonóm kormány (a bán) és a király között; s ezen minőségében a bán előterjesztéseit ő terjeszti fel a királyhoz s amennyiben a horvát autonóm kormány a kiegyezési törvények határát túllépné, köteles észrevételeit megtenni. Ezért a magyar országgyűlésnek felelős (1868. XXX. 1873. XXXIV.)

A miniszterelnököt a király közvetlenül, a többi minisztereket pedig a miniszterelnök előterjesztésére nevezi ki (1867. VIII.). A hivatalos esküt a miniszterek a király színe előtt teszik le. „Nagyméltóságú“ (excellentiás) czimmal tiszteltetnek meg. Nyugdíjképesek (1885. XI. 25. 37. §§.).

A miniszterium szervezetében az egyedi hivatali rendszer érvényesül. A maga ügykörében minden miniszter önálló intézkedési joggal bír és személyes felelősséggel tartozik. Tehát minden, a miniszteriumból eredő rendelet, intézkedés, határozat úgy jelentkezik, mint magának az illető miniszternek ténye, melyért a felelősséget maga a miniszter viseli, bárha alantasai jártak volna is el az illető ügyben; mert a miniszteri tisztviselők (tanácsosok, titkárok, fogalmazók stb.) csak a miniszter segédei, kik maguk hatósággal nem bírnak. A felelősséget épen azért a hivatalon kívül maga a miniszter viseli; de viszont a hivatalon belül minden tisztviselő felelősséggel tartozik neki. A miniszteri tisztviselők sorában első helyen állanak az államtitkárok, mint a miniszterek bizalmasai és helyettesei. — Saját miniszteriuma belső szervezetét, beosztását és ügykezelését királyi jóváhagyás mellett minden miniszter maga állapítja meg. Az ügyek különfélelése szerint több vagy kevesebb fő- és ügyosztály szokott felállítva lenni. Az egyes osztályok élén miniszteri tanácsosok vagy osztálytanácsosok állanak. Az ügyek érdemleges elintézését a főnökök ellenőrzése mellett a titkárok, segédtitkárok, fogalmazók, segédfogalmazók és fogalmazó gyakornokok, az u. n. fogalmazó személyzet, végzik; de mindig a miniszter nevében. — A számviteli teendőket a miniszteri számvévőség, a kezelési teendőket a miniszteri iktató-, kiadó- és irattári hivatalok teljesítik.

A fontosabb ügyeket a miniszterek minisztertanácsban tárgyalják, hol a király, akadályoztatás

esetén pedig a miniszterelnök elnököl. A minisztertanács tárgyalásai azonban csak eszmecsere és rábeszélés jellegével bírnak; a megállapodások az azokhoz nem járuló minisztert jogilag nem kötelezik. Ez ellenkeznék az egyedi hatósági rendszerrel és a személyes felelősséggel s a miniszteriumot kormányzékké, dicasteriummá tenné. A minisztertanács csak azon esetekben jár el collegialis hatóságként, amelyekre nézve valamely törvény kifejezetten hatóságul jelöli ki. Ily esetekben szavazattöbbséggel hozott határozatai is kötelezők a leszavazott miniszterekre ép úgy, mint bárki másra nézve is. Így dönti el például testületi hatáskörrel a minisztertanács különös, törvényben nyert felhatalmazás alapján a közigazgatási hatóságok és bíróságok (s a közigazgatási bíróság) között felmerülő hatásköri vitákat. — Az ország kormányának hivatalos nyelve a magyar; de a társországo kból eredő horvátnyelvű előterjesztések és beadványok a magyar miniszterek által is elfogadandók és azokra a válasz ugyanazon nyelven adandó. A társországo k területén a közös (nem-autonom) kormányzat közegeinek a hivatalos nyelve is a horvát (1868. XLIV., 1868. XXX.).

A miniszterek intézkedéseit rendeletek-nek nevezik. E rendeletek által a kormány, mint vezetésre hivatott központi főorganum, az igazgatást csak megindítja és irányítja; a rendeletek fogantatása vagyis a közvetlen végrehajtás munkája pedig a kormánynak alárendelt állami organumok feladata. Amennyiben azonban valamely miniszter ilyen állami hivatalokkal nem rendelkezik — s ez az esetek túlnyomó többségében így van — a törvények és rendeletek végrehajtása céljából az önkormányzati helyi hatóságokat (a vármegyéket, törvényhatósági városokat és községeket) veszi igénybe.

II. Törvényhatósági és községi önkormányzat.

Csak kivételesen fordul elő az igazgatás egyik-másik ágában, hogy az administratio végzésére közép és alsó fokon állami szervek létesíttessenek; hanem az állam a végrehajtás munkáját rendszerint az önkormányzati helyi hatóságokra hárítja át. E helyi hatóságok jellegükre és hatáskörre nézve általában kétfélék u. m: 1. a középhatósági jelleggel bíró törvényhatóságok, 2. az alsóbb hatósági jogkörrel felruházott községek.

1. Törvényhatósági önkormányzat.

I. Törvényhatóságok (municipiumok) alatt az állampolgároknak az államon belül kisebb-nagyobb területen alkotott közöleteit értjük, melyek mint közjogi testületek önkormányzati alapon a végrehajtó-hatalom gyakorlásában részt vevén, a kormány felügyelete alatt saját területükön hatóságot képeznek és kötelező jogszabályokat (statutumokat) alkotnak. Közvetlenül a főhatóságot képező kormány alatt állván, a hatósági rangsorban közép-helyet foglalnak el (középhatóságok).

A törvényhatóságoknak 2 faja van, u. m: 1) vármegyék, melyek több községet foglalnak magukban; 2) törvényhatósági városok, azaz olyan törvényhatóságok, melyek mindegyike csak egy városból áll. A városi törvényhatóságok közül némelyek régebb időben királyi kiváltság útján nyerték jogállásukat; ezek az u. n. szabad királyi városok, melyek hatáskörre nézve a többi törvényhatóságoktól miben sem különböznek. Az 1876. évi XX. t.-cz. több szab. kir. városnak megszüntette törvényhatósági állását, címüket azonban meghagyta. Az ilyenek most is viselik a sz. kir. város címet, de nincs törvényhatósági jogkörük. Ilyen városok pld. Esztergom, Eperjes, Lőcse stb.

A jelenlegi törvényhatóságok, vármegyék és városok, az 1886. XXI. t.-cz.-ben vannak névszerint felsorolva. Ez a törvény szabja meg a törvényhatóságok szervezetét, jogait és kötelességeit is. A vármegyékre nézve az 1891. XXXIII. t. cz. kimondja ugyan elvben az államosítást, nevezetesen, hogy a közigazgatás a vármegyékben állami feladatot képez, melyet kinevezett állami közegek intéznek; de a törvényhozás ezen elvi kijelentésnél maig sem ment tovább; a vármegyék tervbe vett nagy reformja még mindig várat magára. S így a törvényhatóságok szervezete és jogköre ma is egészen az 1886. XXI. t.-cz.-en alapszik. E törvény értelmében a törvényhatóságok hármas hatáskörrel birnak: a) gyakorolják az önkormányzatot — saját ügyeiket önmaguk intézik, b) közvetítik az állami közigazgatást = el látják az állami ügyek java részét, c) közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhatnak, azokra vonatkozó megállapodásaikat kifejezhetik, egymással és a kormánnyal közölhetik és kérvény alakjában a törvényhozás bármelyik házához közvetlenül felterjeszthetik. Régebben, 1848 előtt, a törvényhatóságok részt vettek a törvényhozásban is a közgyű-

léseiken választott s utasítással ellátott követeik útján; 1872-ig pedig gyakorolták a bíraskodást is. Ma csak a végrehajtó-hatalom gyakorlásában van részük.

Önkormányzati jogánál fogva a törvényhatóság saját belügyeiben önállólag intézkedik, határoz és szabályrendeleteket alkot; határozatait és szabályrendeleteit végrehajtja, tisztviselőit (bizonyos kivételekkel) választja, az igazgatás költségeit megállapítja és a fedezetről gondoskodik. A kormánylyal közvetlenül érintkezik.

II. A törvényhatóságok a kormány felügyelete és ellenőrzése alatt állanak; jogellenes vagy illetéktelen intézkedéseiket a kormány megsemmisítheti s új eljárást rendelhet el, sőt ha ez célra nem vezetne, közérdekű ügyekben intézkedhetik is. Az állami felügyelet gyakorlásának egyik fontos tényezője a főispán. De a belügyminiszter a törvényhatóságok eljárását, belső ügyvitelét és pénzkezelését saját kiküldött közege által is bármikor megvizsgáltathatja.

A törvényhatóságok némely határozatai csak miniszteri jóváhagyás után hajthatók végre, így többek között a költségvetés megállapítására, ingatlan vagyon szerzésére v. elidegenítésére, kölcsönvételekre, hivatalok felállítására v. megszüntetésére vonatkoznak.

Ha a törvényhatóság valamely törvény által reá rótt kötelezettség teljesítésére szükséges kiadást a költségvetésbe felvenni vonakodnék, a kormány megfelelő összegnek a költségvetésbe való felvételét elrendelheti. Ez ellen azonban a törvényhat. a közigazgatási bíróság előtt panaszt emelhet.

Szabályrendeleteket a törvényhatóság csak önkormányzati hatáskörén belül alkothat. A szabályrendeletek a törvénylyel s a kormánylynak szabályrendeleteivel nem ellenkezhetnek, a községek önkormányzati jogait nem sérthetik, és ha az illető miniszter által bemutatási záradékkal lettek ellátva, az azt követő szabályszerű kihirdetés után 30 nap múlva hajtathatnak végre. A szabályrendeletek ellen beadott felebbezések érdemében az illető miniszter végérvényesen határoz. Ha a bemutatási záradékot megtagadja, határozatát indokolni köteles. Oly szabályrendeletek helyett, melyek megalkotását valamely törvény teszi a törvényhatóságnak köteleességévé, a kormány jogosítva van rendeleti úton

intézkedni, ha a törvényhatóság megfelelő szabályrendeletet nem alkot. Az ilyen kormányrendelet azonban csak addig marad hatályban, amíg a törvényhatóság a kívánt szabályrendeletet meg nem alkotja.

A törvényhatósági határozatok, — azon esetek kivételével, melyekben az 1896. évi XXVI. t.-cz. értelmében a közigazgatási bíróság előtt van panasznak helye, — 15 nap alatt az illető miniszterhez felelbezzethetők. Szabályrendeletek ellen a kihirdetéstől számított 30 nap alatt lehet felelbezzetni. Rendszerint minden határozat birtokon belül felelbezzethető. Birtokon kívül való felelbezésnek csak akkor van helye, ha ezt különös törvény rendeli, vagy ha fontos közérdekből magában a határozatban világosan kimondatott, hogy az tekintet nélkül a netaláni felelbezésre, azonnal végrehajtható.

A törvényhatóságnak a törvénnyel, miniszteri rendelettel, helyhatósági szabályrendelettel, vagy az állam érdekeivel ellenkező határozatai ellen hivatalból a kormányhoz fordulhat jogorvoslatért a főispán és a tiszti ügyész is.

A törvényhatóságok saját területükön úgy a törvényeket, mint a kormánynak hozzájuk intézett rendeleteit végrehajtani kötelesek. De ha a törvényhatóság a kormány rendeletét törvénybe ütközőnek vagy a helyi viszonyok miatt célszerűtlennek tartja, az ellen a kormánnyal a végrehajtás előtt felírhat. Ez a törvényhatóságok u. n. felirási joga. Ha azonban a miniszter a felhozott indokok ellenére követeli a végrehajtást, vagy ha a törvényhatóságot hozott határozatának fogantatásától másodízben eltiltja, a kormányrendelet azonnal és feltétlenül teljesítendő és végrehajtandó s a törvényhatóság csak utólag kereshet orvoslást a képviselőház előtt. De az országgyűlésileg meg nem szavazott adók tényleges behajtására és a meg nem ajánlott ujonczok tényleges kiállítására vonatkozó rendelet semmi körülmények között végre nem hajtható (az előmunkálatok azonban azonnal teljesítendőek). Viszont a szabadságolt és tartalékos katonák berendelését és valamely, az állam veszélyeztetett érdekei miatt halaszthatatlannak jelzett intézkedést tartalmazó rendeletet azonnal és feltétlenül, a felírás mellőzésével végre kell hajtani, fennmaradván a törvényhatóságnak az utólagos panaszemelés joga a képviselőház előtt.

III. A törvényhatósági önkormányzatot a sokszor néhány százezer főre is menő népesség nem gyakorolhatja másként mint képviselők útján. A törvényhatóság képviselőtestületét törvényhatósági bizottságnak nevezik. A törvényhatósági jogokat, ha csak a törvény másként nem rendelkezik, általában a törvhatósági bizottság gyakorolja. A bizottság fele részében a törvényhatóság területén legtöbb egyenes államadót fizető állampolgárokból, az u. n. virilisekből, hason fele részében pedig a választó közönség választottaiból áll. Ezekhez járulnak továbbá a törvényhatósági főbb tisztviselők (alispán, polgármester, jegyzők, ügyészek, árvaszéki elnök és ülnökök, rendőrkapitány, tanácsnokok, főorvos, főmérnök, főszolgabírák, pénztárnokok, központi számvevők, levéltárnokok, közgyám stb.) és megyékben az államépítészeti hivatal főnöke, úgy a rendezett tanácsú városok polgármesterei is, kik a közgyűlésen üléssel és szavazattal birnak. A bizottsági tagok száma a törvényhatóság lakosainak számához képest vármegyékben 120—600, városokban 48—400 között váltakozik. Bizottsági tag csak 24 éves s nagykorú, írni olvasni tudó magyar állampolgár lehet, aki a törvényhatóság területén legalább 2 év óta lakik (vagy ingatlant bir) s adózik s az országgyűlési választókra előírt minősítéssel rendelkezik, gondnokság, csőd alatt nem áll, erkölcsileg kifogástalan.

A legtöbb adót fizetők névjegyzékét évenként a törvényhatóság igazoló választmánya állítja össze, melynek elnökét és 3 tagját a főispán nevezi ki, a többi 5 tagját a közgyűlés választja. Az adófizetők sorrendjének megállapításánál az értelmiség (tanárok, tudom. akadémiái tagok, lapszerkesztők, lelkészek, tudorok, ügyvédek, mérnökök, orvosok stb.) adója kétszeresen számíttatik. Az igazoló választmány határozatai az állandó bíráló választmányhoz felelbevezhetők. Ez utóbbi a főispán elnöklete alatt 5 tagból áll, kiket a közgyűlés választ. A bíráló választmány határozatai a közigazg. bíróság előtt panaszolhatók.

A bizottság választás alá eső tagjai a közgyűlés által alakított választókerületenkint választanak. Egy-egy kerületben 200 választónál kevesebb és 600-nál több nem lehet s minden kerület annyi bizotts. tagot választ, amennyi választói számával arányban áll. A választásban résztvehet a törvényható-

ság minden lakosa, aki országgyűlési képviselő választására jogosult. A választás alá eső tagok 3 évenként 6 évre választatnak, úgy hogy az összes választott tagoknak minden általános választáskor csak fele kerül választás alá. Az időközben megürült tagsági helyek minden év végével betöltetnek. A szavazás szavazólapokkal (titkosan) megy végbe. A választás elleni panaszok felett 1-ső fokon az igazoló választmány, 2-od fokban a bíráló választmány, 3-ad folymodásban pedig a közigazgatási bíróság ítél.

IV. A törvényhatósági bizottság üléseken működik (tárgyal és határoz). Ezek az ülések közgyűléseknek hivatnak. A közgyűlések számát és idejét maga a törvényhatóság állapítja meg szabályrendelettel. De minden tavasszal a múlt évi számadások megvizsgálására és minden ősszel a jövő évi költségvetés megállapítása végett közgyűlést kell tartani. A szabályrendelettel rendszeresítettek rendes közgyűléseknek neveztetnek; az ezeken felül tartottak pedig rendkívülieknek. Rendkívüli közgyűlésben csak az előre meghatározott, vagyis a tárgysorozatba felvett ügyek tárgyalhatók; rendes közgyűléseken ellenben olyanok is, melyek eredetileg a tárgysorozatba fel nem vétettek ugyan, de 24 órával a tárgyalást megelőzőleg a közgyűlésen vagy az elnökségnél bejelentettek.

Vármegyékben az önkormányzat fontosabb ügyeinek közgyűlési tárgyalását egy külön testület, az u. n. állandó választmány készíti elő, mely a közgyűlés által alakíttatik meg 3 évre s a főispán elnöklete alatt működik. Városi törvényhatóságokban ugyanezt az előkészítő munkát a városi tanács végzi a főispán elnöklete alatt.

A közgyűlés elnöke a főispán, kit akadályoztatása esetén megyékben az alispán, esetleg a főjegyző, városokban a polgármester helyettesít. A közgyűlést az elnök nyitja meg és zárja be. A tanácskozást is ő vezeti; őrködik a rend fenntartása felett s a kérdést szavazásra kitzüzi. Szavazás előtt a tagok a kérdéshez hozzászólhatnak. A szavazatok a szólók szerint vétetnek számba; de ha az elnök vagy 10 bizotts. tag kívánja, a kérdés felállás és ülve maradás útján szavazással döntenek el; azon esetben pedig, midőn valamely törvény különösen rendeli, vagy 20 tag írásban kívánja, az elnök a névszerinti szavazást köteles elrendelni. Az elnök csak szavazategyenlőség esetén szavaz s ilyenkor szava dönt. A

közgyűlés tekintet nélkül a távollevőkre határoz. A bizottságnak azonban minden tagja csak olyan ügyek tárgyalásában vehet részt és szavazhat, melyekben közvetlenül érdekelve nincs. Aki a tanácskozás méltóságát vagy a gyűlés egyes tagjait sértő kifejezéssel él, s azt rögtön vissza nem vonja, valamint aki a tanácskozást megintés és azt követő rendreutasítás után is zavarja, széksértési kereset alá vonathatik s a gyűlés által a felebbezés kizárásával 100 frtig terjedhető bírsággal büntetethetik. — A közgyűlés nyilvános; a hallgatóság részére elkönyvelt hely jelölendő ki.

A közgyűlésről vezetett jegyzőkönyvek hiteles másolatban a belügyminiszterhez a hitelesítéstől 30 nap alatt hivatalból felterjesztendők. A törvényhatóságok jegyzőkönyvei magyar nyelven vitetnek; de vitethetnek a mellett mindazon nyelven is, amelyet a bizottság tagjainak legalább egyötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt. A közgyűlésen a felszólalók akár magyarul szólhatnak, akár saját anyanyelvükön, ha az nem a magyar. A belső ügyvitel terén s az államkormányhoz intézett irataikban a törvényhatóságok a magyar nyelvet kötelesek használni.

V. A vármegyék és törvényhat. városok élén főispán áll, kit a belügyminiszter előterjesztésére a király nevez ki és ment fel. Hivatali esküjét a főispán a közgyűlés előtt teszi le. Formális minősítés tőle nem kívántatik, felmentése is merőben a kormány tetszésétől függ s fegyelmi eljárás nélkül történik; mert a főispán állása bizalmi-jellegű; de azért a főispánok rendes (miniszteri tanácsosi) fizetést huznak s nyugdíj-igénnyel is bírnak (még pedig kedvezményes szabályok szerint). — A főispán nem a törvényhatóság, hanem a kormány szerve — a végrehajtóhatalom képviselője. A törvényhatósági és községi igazgatás ellenőrzése mellett egyszersmind felügyeletet gyakorol a törvényhatóság területén működő összes állami közegek felett is, csupán a törvénykezési (bírószági) közegek vannak hatásköre alól kivéve.

A főispán a törvényhatósági igazgatásnak nem csak ellenőre, hanem abba sokféleképen befoly: tisztviselőket nevez ki, helyettesít, más járásba áthelyez, fegyelmi eljárás alá vonhat; közgyűléseken, bizottságokban (választmányokban) elnököl; sőt rendelkezési joggal is fel van ruházva. Az alispánhoz, illetőleg polgármesterhez s általuk a törvényhatósági

és községi közegekhez rendeleteket bocsájthat ki, amik ellen azonban a törvényhatóság első tisztviselője a belügyminiszterhez előterjesztést adhat be. De ha az állam érdeke halaszthatatlan intézkedést követel, a főispán rendeletének föltétlen végrehajtását kívánhatja. Ha pedig a törvényhatóság az azonnal és feltétlenül végrehajtandó kormányrendeletek végrehajtása körül nem teljesitené kötelességét, a miniszterium felhatalmazhatja a főispánt, hogy a törvényhatóság mindazon tisztviselőivel, kikre a rendelet végrehajtásánál szüksége van, közvetlenül rendelkezessék. Ilyenkor a főispán a nem engedelmeskedő tisztviselőket el is mozdíthatja és másokkal véglegesen helyettesítheti. A főispánnak ezen kivételes hatalma azonban az illető kormányrendelet foganatosításával legott véget ér.

A főispán évenként legalább egyszer megvizsgálja úgy a központi, mint a kültisztviselők hivatalos eljárását. Vármegyékben minden rendes közgyűlés előtt, városokban pedig legalább kétszer évente számmonkérő széket tart. A főispánok mellé a belügyminiszter a szükséghez képest főispáni titkárokat nevezhet ki miniszteri fogalmazói v. segédfogalmazói ranggal.

VI A törvényhatóság első tisztviselője vármegyékben az alispán, aki személyes képviselője a törvényhatóság köz- és magánjogi személyiségének; vezeti a megye nevében a közigazgatást; végrehajtója a törvényhatósági bizottság határozatainak és a kormány rendeleteinek. A főispánnak rendszerinti helyettese. Ha valamely kormányrendeletet törvénytelennek, vagy károsnak vél, a főispánnak 24 óra alatt jelentést tesz, ennek távollétében pedig felír az illető miniszterhez. Ha pedig a miniszter fenntartja rendeletét s az alispán még sem érezné magát kötelezettnek annak végrehajtására, rendkívüli közgyűlés elé viszi a kérdéses ügyet. Városokban a törvényhatóság első tisztviselője a polgármester, kinek állása és jogköre az alispánénak megfelelő.

A vármegye többi tisztviselői közül a főjegyző és aljegyzők a jegyzőkönyveket vezetik, fogalmazványokat készítenek s a közgyűlésen a tárgyakat előadják. A főjegyző egyszersmind az alispán helyettese. A tiszti főügyész (illetőleg al- v. árvaszéki ügyész) a törvényhatóság jogtanácsosa és ügyvédje, egyszersmind a törvények és statutumok

megtartásának ellenőre, ki a törvényhatósági határozatok ellen az illető miniszterhez felelősséggel élhet. Az árvaszéki elnök az árvaszék vezetője. A tisztí főorvos az alispánnak, mint közegészségügyi hatóságnak szakértő közege. A pénztárnok kezeli a házi pénztárt s a megye igazgatása alatt álló pénzalapokat. A főszámvevő ellenőrzi a gazdasági és pénztári ügyvitelt, előkészíti a költségvetést, megvizsgálja a számadásokat.

Minden megye feloszlik több v. kevesebb járássra. A járás azonban képvisellel nem rendelkezik, csupán igazgatási terület. Első tisztviselője a járási főszolgabíró, ki utasításait az alispántól veszi s közvetlenül azzal érintkezik; felügyel a járásabeli községekre s teendőinek ellátására a főispán által hozzá beosztott szolgabíróval, a főispán által kinevezett közigazgatási gyakornokokkal és járási őrökkel rendelkezik. Közegészségi ügyekben szakértő közege a járási orvos. A többi tisztviselők hatáskörét s a segéd- és kezelő személyzet létszámát és szervezetét belügyminiszteri jóváhagyás mellett a megye maga állapítja meg.

A városi törvényhatóságok tisztikara rendszerint a következő tagokból áll: polgármester, tanácsnokok, jegyzők, ügyészek, orvosok, árvaszéki elnök és ülnökök, rendőrkapitány, mérnök, pénztárnok, ellenőr, számvevők, levéltárnok, közgyám, állatorvos stb., kiknek teendőire nézve a szervezési szabályrendelet rendelkezései az irányadók. A városi törvényhatóságoknak különleges végrehajtó közege a városi tanács, melynek tagjai: a polgármester (mint elnök), a rendőrkapitány, a tanácsnokok, a főjegyző és a főügyész. Érvényes határozat hozatalára az elnökön kívül legalább 2 tag jelenléte kívántatik meg.

A törvényhatósági tisztviselők részben választatnak, részben a főispán által neveztetnek ki. Az orvosokat, a rendőrkapitányt, számvevőket, levéltárnokokat, árvaszéki nyilvántartókat és könyvvizeteket, közigazg. gyakornokokat, járási őröket, nem különben vármegyékben a segéd- és kezelőszemélyzetet a főispán életfogytiglan nevezi ki. A többi tisztviselők a közgyűlés által 6 évre választatnak. A városi törvényhatóságokban a segéd- és kezelő személyzet is választatik, de élethossziglan. A választást kijelölés előzi meg. A kijelölő választmány elnöke a főispán, tagjai közül 3-at a

közgyűlés választ, 3-at a főispán hív meg. Csakis az választható tisztviselővé, aki jelöltetett. A tiszteletbeli tisztviselőket a főispán nevezi ki a legközelebbi általános tisztújítás idejéig terjedő hatálya-lyal. A törvényhatóságok kötelesek tisztviselőik számára nyugdíjintézetet létesíteni.

A tisztviselők a hivatalos eljárásukban okozott károkért kártérítéssel tartoznak, ha a kár szabályszerű jogorvoslással nem volt elhárítható. A kártérítési keresetek a kir. bíróságok hatáskörébe tartoznak. A törvényhat. bizottság azon tagjai, kik a törvénytelen határozathoz járultak, a károsult irányában egyetemlegesen felelősek, egymás között azonban egyenlően kötelezvék a kártérítésre. Ha a kártérítésre köteles tisztviselő vagyontalan volna, vagy nem lehetne kideríteni, hogy a sérelmes határozatra kik szavaztak, a kárt a törvényhatóság téríti meg.

VII. Uj törvényhatóság csak a törvényhozás hozzájárulásával alakúlhat. A törvényhatósági joggal bíró városok rendezett tanácsú városokká, vagy nagyközségekké a belügyminiszter engedélyével alakulhatnak át; de a miniszter az átalakulás iránt külön törvényjaslatot köteles beterjeszteni. (Ha az átalakulást a város lakosságának az a része kívánja, mely együttesen a városi összes egyenes államadónak felénél többet fizet, az átalakulás meg nem tagadható).

VIII. A törvényhatóságok igazgatására szükséges költségek megállapítása és a fedezésökről való gondoskodás a törvényhatósági önkormányzathoz tartozik. A vármegyék háztartásáról az 1883. XV. t.-cz. szól, mely szerint a költségek fedezésére szolgálnak: a) a megyének saját jövedelmei, b) az állampénztárból húzott évi javadalom, c) a megyei pótdadó. Az állami javadalomazás az egyes megyéknek havonkénti részletekben előlegesen szolgáltat ki az állampénztárból. Ha ez a dotatio és a megye saját jövedelme együtt nem fedeznék a szükségletet, a közgyűlés pótdadót szavazhat meg. A pótdadó az állami egyenes adók után vettetik ki s azok 3%-át meg nem haladhatja; csak a bel- és pénzügyminiszter előleges engedelmével lehet azt 5%-ig felemelni. A törvényhatósági városok nem részesülnek állami dotatióban; de pótdadót korlátlanul vethetnek ki és pedig a kormány engedélyével még a közvetett államadókra is, sőt az állam által igénybe nem vett új adókkal is szaporíthatják bevételeiket.

IX. A törvényhatóságok árva- és gyámügyi teendőik ellátásáról külön szervek útján gondoskodnak. Ezek az 1877. XX. t.-cz.-ben szabályozott árvaszékek.

X. **Budapest fő- és székváros** szervezetét a többi törvényhatóságoktól részben eltérő módon határozzák meg az 1872. XXXVI. és 1893. XXXIII. t.-cz.-ek. A főváros élén nem főispán, hanem főpolgármester áll, aki a király által kijelölt 3 egyén közül a közgyűlés által 6 évre választatik. A fővárosi törvényhatósági bizottság 400 tagból áll, kik mind választatnak és pedig felerészben a legtöbb egyenes államadót fizető 1200 fővárosi polgár közül, másik fele részében pedig az összes választók sorából. Némely hivatali állást a tanács tölt be (mely a polgármesterből, a 2 alpolgármesterből és a tanácsnokokból áll). A főváros igazgatása decentralizáltabb, mint a többi törvényhatósági városoké; mert kerületekre van felosztva, melyekben a kerületi előljáróságok, mint elsőfokú közigazgatási hatóságok, végzik az igazgatás teendőit a kerületi választmány támogatása mellett. (A ker. választmány a kerületnek mintegy képviselőtestülete; tagjait az illető kerület választói választják). A főváros építkezési és építésrendőri ügyeinek ellenőrzésére és intézésére az 1870. X. t.-cz. külön hatóságot állít fel a fővárosi közmunkatanács alakjában, melynek tagjai részben a közgyűlés által választatnak, részben a kormány által neveztetnek ki. A főváros törvényhatóságának tanácskozási, jegyzőkönyvi és ügykezelési nyelve kizárólag a magyar.

XI. **Fiume város és kerület** törvényhatósági ügyeit ideiglenesen az 1872. évi városi statutum szabályozza. A város igazgatásának élén a kormányzó áll, kit a király nevez ki miniszterelnöki ellenjegyzés mellett. A kormányzó gyakorolja (mintegy a főispánhoz hasonlóan) a központi kormányt illető ellenőrzést a város önkormányzata felett. Az önkormányzatot a városi tanács intézi, melynek közvetlen vezetője a polgármester (podesta), kit a képviselőtestület választ utólagos királyi megerősítés mellett. A közgyűlés rendszerinti elnöke a podesta. A város statutumait a képviselőtestület közreműködésével a kormányzó állapítja meg s azok a magyar miniszterium jóváhagyását igénylik. A kormány a városi képviselőtestületet bármikor feloszthatja; de 4 hét alatt az új

képviselőt megválasztása okvetlenül kiirandó. Fiume önkormányzati igazgatásának hivatalos nyelve az olasz.

XII. A közigazgatási bizottság. Az igazgatást, mint láttuk, részint állami, részint önkormányzati közegek intézik. Nehogy e különböző szervek működése a kellő egyöntetőséget nélkülözze, a törvényhozás gondoskodott egy összekötő intézményről, melyben állami és önkormányzati szervek, tisztviselők és független polgárok helyt foglalnak és a közigazgatás különféle ágainak képviselői egyesítvék az igazgatás összhangjának biztosítására. Ez az intézmény az 1876. évi VI. t.-cikkkel létesített közigazgatási bizottság, mely minden vármegyében és törvényhatósági városban fennáll. Tagjai: a főispán (főpolgármester) mint elnök, a kir. ügyész, a tanfelügyelő, a pénzügyigazgató, az államépítészeti hivatal főnöke, a földművelésügyi miniszter által kinevezett közgazdasági előadó, az alispán (polgármester), a főjegyző, az árvaszéki elnök, a főügyész, a főorvos, végül a törvényhatósági közgyűlésnek 10 választott tagja, kik 2 évre választatnak. A tagok száma tehát összesen 21; a fővárosban azonban 23; mert ott az államrendőrség főkapitánya s a 2 alpolgármester is benne van a közigazgatási bizottságban, a főjegyző ellenben ott nem tagja.

A közigazgatási bizottság részint felügyeleti s véleményező, részint határozó organum. Hatásköre kiterjed az általános közigazgatás mellett a gyámügyekre, adóügyekre s a fegyelmi bíraskodásra is. Némely ügyekben mint elsőfokú, másokban mint felebbviteli hatóság jár el. Rendes üléseit minden hó első felében tartja. Sürgős esetekben rendkívüli ülést is hívhat egybe a főispán. Az ülések nyilvánosak. A közigazgatási ágak jelenlévő képviselői minden rendes ülésben részletes jelentést tesznek az illető közigazgatási ág állapotáról s a netaláni hiányokról; a bizottság pedig ehhez képest megteszi a szükséges intézkedéseket. Határozatainak úgy az állami, mint a törvényhatósági és községi közegek kötelesek engedelmeskedni.

A közigazgatási bizottság köteles a miniszterek rendeleteit foganatosítani; de, ha valamely rendelet ellen aggálya van, erre az illető minisztert figyelmeztetheti. Minden félévben tüzetes jelentést tesz a miniszterelnökhöz a közigazgatás összes ágainak állapotáról. A kormánynál javaslatba hozhatja azon

intézkedéseket, melyek megtételét a kormány vagy a törvényhozás részéről szükségeseknek véli. Jelentéseket és indítványokat tehet bármikor az egyes miniszterekhez; s hasonlóval járulhat a közgyűlés elé is. A törvényhatósági bizottság határozatainak pedig, amennyiben ez hatáskörébe tartozik, fogamatot szerezni köteles.

Fegyelmi ügyekben a közigazgatási bizottság részint mint elsőfokú, részint mint felebbviteli hatóság jár el s hatásköre nemcsak az önkormányzati, hanem az állami közegekre is kiterjed; így elsőfokban eljár (a főispán és kir. ügyész kivételével) saját hivatalnok tagjai ellen. A közigazgatási bizottság a fegyelmi bíraskodást egy 5 tagú választmány által gyakorolja, melynek elnöke a főispán, tagjait pedig maga a bizottság választja felerészben az államközegekből, másik felerészben a közgyűlés által választott 10 tag közül.

2. Községi önkormányzat.

I. Községek alatt általában a helyi önkormányzat azon testületi alakzatait értjük, amelyek a közvetlen szomszédságban megtelepedett emberek közülete által alkottatnak. Ilyen értelemben község a törvényhatósági város is. Hazai közigazgatási jogunk azonban csak a vármegyei hatóságoknak alárendett helységeket, u. m.: a rendezett tanácsú városokat s a nagy- és kisközségeket érti község alatt. Ezekről az 1886. évi XXII. t.-cz. szól. A rendezett tanácsú városok közvetlenül állanak a megyei hatóság (alispán) alatt s külön organumként szervezve van bennük a városi tanács. A nagy és kisközségek ellenben a járási tisztviselőség (főszolgabíró) hatóságának vannak alárendelve, közöttük az lévén a különbség, hogy a nagyközség egymaga tart községi jegyzőt, a kisközség pedig jegyzőtartás végett más (egy vagy több) községgel szövetkezik. A szövetkezett kisközségek együtt egy körjegyzőséget alkotnak.

A községek a törvény korlátai között önállóan intézik saját belügyeiket, végrehajtják a törvénynek, kormánynak és a vármegyének az állami és a törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendelkezéseit. A hatóságok fokozatában a legalsó helyet foglalják el (alsó hatóságok). Helyzetük a vármegyével szemben alárendelt. A rendezett tanácsú városok közvetlenül az alispán, a kis- és nagyközségek a

járási tisztviselőség felügyelete és ellenőrködése alatt állanak; ezek útján veszik a törvényhatóság rendeleteit s érintkeznek a törvényhatósággal. Az alispán a községek belső ügyvitelét és pénzkezelését időnkint megvizsgálja vagy megvizsgáltatja; a mulasztó községi közegekre (10kor.-ig) rendbírságot szabhat ki, ellenük fegyelmi eljárást indíthat, őket felüggesztheti; halasztást nem tűrő esetben a végre nem hajtott rendeletet az illető községi előljáró költségén saját közegei által végrehajthatja. (Ugyan-ezek a jogok a főszolgabíró is megilletik a járásebeli nagy- és kisközségekkel szemben). A község a kormánynak és törvényhatóságnak s ezek illetékes közegeinek az állami s a törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendeleteit feltétlenül végrehajtani köteles. A község szabályrendelete a törvénnyel, a kormány és törvényhatóság hatályban lévő szabályrendeleteivel nem ellenkeezhetik, a 30 napi felebbezési határidő leteltével a törvényhatósághoz felterjesztendő és csak ennek nyilvános vagy hallgatólagos jóváhagyása után hajtathatik végre. A szabályrendeleteken kívül ugyancsak a megye jóváhagyása után hajthatók végre az olyan községi határozatok is, melyek: a) községi adó kivetésére, b) községi vagyyon elidegenítésére vagy szerzésére, 6 éven túli haszonbérletek megkötésére, c) kölcsönvételekre, d) hivatalok rendszeresítésére vagy megszüntetésére, e) terhes szerződések kötésére vagy felbontására és közművek emelésére, f) műemlékek fenntartására vonatkoznak, g) nemkülönben mindazon egyéb határozatok is, melyekre a törvény felsőbb megerősítést rendel. (A törvényhatóság tagadó határozata ellen a község 15 nap alatt a belügyminiszterhez folyamodhatik). A község határozatai a törvényhatósághoz felebbezhetők. A törvényhatóság azonban nemcsak akkor avatkozhatik a község belügyeibe, mikor azt felebbezés útján magánosok kívánják, vagy amidőn netán maga a község kéri a törvényhatóság közbenjárását, hanem egyáltalán mindazon esetekben, midőn azt a közigazgatás vagy közbiztonság érdekei követelik. Nevezetesen a törvényhatóság és sürgős esetben az alispán is megbízhatja a megyei tisztí ügyészt, hogy a községi vagyont az elharácsolás ellen a községi képviselőtestület ellenkezése daczára is bírói úton megvédhesse; ugyancsak köteles az alispán a község vagyonának lehető épentartása végett a szükséges intézkedést hivatalból megtenni

akkor, midőn a községet bírói elmarasztalás vagy végrehajtás fenyegeti vagy a községi vagyonkezelés zárlat alá helyezésének szüksége beállott. A törvényhatóság beavatkozása ellen a község 15 nap alatt a belügyminiszterhez felelbezhethet.

A községek az előadottak szerint túlnyomólag a megyei hatóság közvetlen felügyelete alatt állanak ugyan; de azért a kormány is gyakorol felettük egyenes ellenőrzést, nevezetesen a főispán útján. A főispán az egyes községekben megtekintheti a hivatalos eljárást és ügykezelést, a községi közegektől jelentéseket kívánhat és a tapasztalt hiányok megszüntetése iránt az illetékes hatóságok útján intézkedik; a községi közegek ellen fegyelmi eljárást rendelhet el, őket felfüggesztheti; a fegyelmi határozatokat felülvizsgálás czéljából a belügyminiszterhez felterjesztetheti. A kormány egyébként a községek működését kiküldött külön közegei által is bármikor megvizsgálathatja; a községi képviselőtestületet feloszthatja; a községek közigazgatási jellegét ezek akarata ellenére megváltoztathatja. S a községnek a kormányval szemben nincs sem ellenállási, sem felirási joga; de van panaszjoga, kérelemmel, illetve panasszal járulhatván úgy a kormányhoz, mint a képviselőház elé.

A községi határozatok ellen az érdekeltek a törvényhatósági bizottsághoz, attól pedig a belügyminiszterhez folyamodhatnak; de a községnek magánosok konkrét ügyeiben hozott határozatai első fokon a közigazgatási bizottsághoz felelbezhetők.

II. A község jogkörét a törvény így szabja meg: a) saját belügyeiben határoz és szabályrendeleteket alkot, b) határozatait saját közegei által hajtja végre, c) rendelkezik a község vagyona felett, d) községi adót vet ki és hajt be, e) gondoskodik a községi utakról, f) iskolákról, g) kezeli a mezei, a tűz- és közrendőrséget (a rend. tanácsú városok a piactér, hegyi, vásári, építészeti és közegészségi rendőrséget is) s a szegényügyet h) gyakorolja mindazon jogokat és teljesíti mindazon köteleességeket, melyek a községeket törvény szerint megilletik. Ilyen teendők pedig igen nagy számmal vannak; mert a kormány az igazgatásban többnyire csak rendelkezik, a vármegyék a rendeleteket továbbítják, a közvetlen végrehajtás pedig a községekre hárul. A rend. tanácsú városok egyúttal gyakorolják a gyámhatóságot is külön árvaszékük útján; a nagy községek

azonban e joggal csak kivételesen ruháztatnak fel a belügyminiszter által.

Minden területnek vagy mint a községi határ kiegészítő részének, vagy mint a községhez közigazgatásilag csatolt pusztának (havas) valamely községhez kell tartoznia. Úgyszintén minden honpolgárnak kell valamely község kötelékébe tartoznia vagyis községi illetőséggel birnia. A községi illetőség és a községi önkormányzat között azonban nincs szorosabb összefüggés; mert a község ügyeinek intézésében olyanok is részt vehetnek, s viszont a község hatóságának olyanok is alávetvék, akik abban a községben nem birnak illetőséggel. A község hatósága kiterjed a községben s a község területén lakó vagy tartózkodó minden személyre és a községben és területén létező minden vagyonra. Kivétetnek azonban ezen szabály alól: a) a tetteges katonai szolgálatban álló egyének a katonai szolgálatra vonatkozó s a katonai bíróság hatásköréhez tartozó ügyekben, b) a királynak s udvarának lakhelyül szolgáló épületek, c) a katonai czélokra tényleg használt helyiségek.

III. A községi illetőség jelentősége abban áll, hogy: a) feltétlen lakási jogot biztosít, senki illetőségi községéből hatóságilag el nem távolíttathatván, b) alapja a szegényjognak, minden község köteles lévén a saját szegényeiről gondoskodni, c) alapja némelykor az u. n. administratív illetőségnek. péld. a gyámhatósági illetőség a községi illetőség szerint határozódik meg. — Mindenki csak egy községben bírhat illetékességgel. Törvényes vagy törvényesített gyermekek atyjuk illetőségét követik, a törvénytelenek pedig azon község kötelékébe tartoznak, melybe születésük idején anyjuk tartozott. Örökbe fogadott kiskorú az örökbefogadónak illetőségét követi. A nő férje illetőségét követi s azt mint özvegy is megtartja. A férjétől bíróilag elválasztott nőnek előző községi illetősége éled fel. — Lehet községi illetőséget szerezni letelepülés vagy felvétel által is. Azon belföldi, a ki valamely községben 4 éven át lakik s ott a községi terhekhez hozzájárul, felvételt nélkül is megszerzi abban a községben az illetőséget; ha azonban abban a községben, hol eddig illetékességgel bírt, a községi terhekhez tovább is hozzájárul vagy az illető község abba belegyezik, az elköltözött előző községi illetőségét az áttelepülés daczára is megtartja. Település nélkül is lehet a

községi kötelékbe való felvételt kérni; de a kérelem teljesítése merőben a község tetszésétől függ; ellenben attól, aki már 2 éven át a községben lakik s ott községi adót fizet, a felvétel rendszerint meg nem tagadható.

Minden honpolgárnak joga van más községbe települni s a község a települést csak akkor tagadhatja meg, ha a letelepülni akaró magát a község terhelése nélkül fenntartani nem képes, vagy ha erkölcsileg esik kifogás alá. A külföldinek a község az illetőséget kilátásba helyezheti és honosítás eseteire megadhatja, ha az idegen az országban már 5 év óta lakik. — Ha valakinek községi illetősége más alapon ki nem deríthető, annak a községnek az illetőségébe utaltatik: 1. melyben adózik, 2. a melyben született, 3. a melyben az utolsó 5 év alatt leg-hosszabb ideig tartózkodott, 4. a lelenz, a melyben találtatott, 5. volt katona, a mely községből állítatott vagy belépett. — Ha a község az illetőséget el nem ismeri, vitás ügyekben az egy járásbeli községekre nézve 1-ső fokon a főszolgabíró, 2-od fokon az alispán, 3-ad fokon pedig a közigazgatási bizottság határoz, melynek határozata panasszal támadható meg a közigazgatási bíróság előtt. Ugyanazon törvényhatóság különböző járásaira nézve az alispán, törvényhatósági városokra nézve pedig a tanács dönt első fokban, másodfokban a közigazgatási bizottság, honnan a közigazgatási bíróság elé lehet vinni az ügyet. Különböző törvényhatóságok között az illetékességi vitát a belügyminiszter dönti el, kinek határozata ellen szintén a közigazgatási bíróság előtt lehet panaszt emelni.

IV. A községi önkormányzat gyakorlásában a lakosság nem közvetlenül a maga egészében, hanem képviselő útján vesz részt. A képviselőtestület a törvényhatósági bizottsághoz hasonlóan áll: 1) felelőrszében a község területén legtöbb államadót fizetők közül (virilisekből), 2) hasonló felelőrszében pedig a községi népesség választottaiból; mindezekhez járúlnak 3) azon községi előljárók, kik állásuknál fogva bírnak szavazattal a képviselőtestületben (ilyenek a polgármester, bíró, jegyzők, rendőrkapitány, tanácsosok, ügyészek, árvaszéki ülnökök, pénztárnokok, számvevők, közgyám, orvosok, mérnök, erdőtiszt.) — Minden 100 lélek után egy képviselő számíttatik; de a képviselők összes száma kisközségekben 10-nél kevesebb és 20-nál több, nagyközségekben 20-nál kevesebb és 40-nél több, rend.

tanácsú városokban 48-nál kevesebb és 200-nál több nem lehet.

A legtöbb adótfizetők névsora évenként kiigazítatik. A kiigazítást kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, rend. tanácsú városokban a képviselőtestület végzi. Felelőbizetés esetén másodfokban az alispán, harmadfokban pedig a közigazgatási bizottság határoz, melynek határozata panasszal támadható meg a közigazgatási bíróság előtt. Az értelmiség adója itt is kétszeresen vétetik számításba; de a községi virilisek közé, a törvényhatósági bizottságtól eltérőleg, a fekvővagyonuk után legtöbb adótfizető nagykorú hajadonok, özvegy és törvényesen elvált nők, a jogi személyek, kiskorúak és gondnokoltak is felveendőek; csak hogy az említett nőket s a jogi személyeket azok meghatalmazottai, a kiskorúakat a gyám, a gondnokoltakat pedig a gondnok képviseli a testületben. A községben nem lakó legtöbb adótfizető nagykorú birtokos is képviseltetheti magát megbízott által.

A választás alá eső képviselők választása, ha a községi választók száma a 600-at meg nem haladja, tömegesen; ha pedig meghaladja, kerületenként történik. A képviselők számának $\frac{1}{4}$ -része erejéig póttagok is választatnak. A választás 6 évre szól és minden 3 évben a választott képviselők felére ejtetik meg. Az időközben megüresedő tagsági helyek a legtöbb szavazatot nyert póttag behívása által töltetnek be. A választás szavazólapokkal történik. A választás érvénye elleni panaszok elsőfokon a községi igazoló választmány, másodfokon a közigazgatási bizottság, harmadfokon a közigazgatási bíróság elé tartoznak. (A községi igazoló választmány 5 tagból áll; elnöke rend. t. városokban az alispán, a többi községekben a főszolgabíró; tagjai közül 2-öt r. t. városokban az alispán, más községekben a főszolgabíró nevez ki, 2-öt pedig mindenütt a képviselőtestület választ.)

Községi választói joggal birnak: 1. azon 20 éven felüli községi lakosok, akik saját vagyonuk v. jövedelmük után a községben legalább 2 év óta állami egyenes adót fizetnek, 2. minden testület, intézet, társulat, cég s általában minden jogi személy, ha a községben fekvő (ingatlan) vagyonnal bír s attól adót fizet. (A fekvő vagyonnal bíró kiskorúakat a választásnál a gyám, a gondnokoltakat a gondnok, a nőket és jogi személyeket a meghatal-

mazott képviseli). — Községi képviselővé választható kis- és nagyközségekben minden 24 éves és nagykorú községi lakos, aki községi választói joggal bír; rend. tanácsú városokban azon 24 éves és nagykorú községi lakosok, kik országgyűlési választói joggal bírnak s írni és olvasni tudnak.

V. A község képviselőtestülete közgyűléseken tanácskozik és határoz. A rendes közgyűlések számát és idejét a község szabályrendelettel állapítja meg; de tavasszal a múlt évi számadások megvizsgálására és ősszel a jövő évi költségvetés megállapítása végett, az illető törvényhatóság tavaszi és őszi közgyűlését legalább egy hónappal megelőzőleg, közgyűlést kell tartani. — Ha a bíró, polgármester vagy maga a képviselőtestület, vagy tagjainak egy negyede jónak látja, rendkívüli közgyűlés annyiszor tartható, ahányszor a körülmények igénylik; ezenkívül a megye közgyűlése, a közigazgatási bizottság, az alispán, továbbá kis- és nagyközségekben a főszolgabíró felhívására, úgyszintén a jegyző kivánságára is összehívandó a rendkiv. közgyűlés. Rendkiv. közgyűléseken csakis az előre közlött tárgysorozathoz felvett tárgyak, rendes gyűléseken azonban más ügyek is vétethetnek tárgyalás alá s a tagok által önálló indítványok is tehetők, ha legalább 24 órával előbb bejelentetnek az előjárásnál. — Mindenki csak olyan ügyek tárgyalásában vehet részt és szavazhat, melyek által közvetlenül érdekelve nincs.

A közgyűlés rendes elnöke kis- és nagyközségekben a bíró, rendez. tan. városokban a polgármester. Ha a rendes elnök akadályoztatnék, a helyettes bíró, illetve a helyettes polgármester s ilyenek nem léteben a legidősb tanácsos elnököl. Azonban tisztujtó és kijelölő közgyűlésen kis- és nagyközségekben a főszolgabíró (v. helyettese), rendez. tan. városokban pedig a tisztujtó vagy polgármestert helyettesítő közgyűlésen az alispán (vagy külön kirendelt helyettesítője) viszi az elnöki tisztelet. — A közgyűlésen a jelenlévők, ha a törvény mást nem rendel, nyílt szavazással és egyszerű szótöbbséggel határoznak. A szavazás, ha kíváncsítat, felállítás útján történik; ha pedig 10 tag kívánja, vagy a községi törzsvagyron elidegenítéséről, megterheléséről, terhes szerződések kötéséről vagy felbontásáról, községi kölcsönről és községi pénzek elhelyezéséről van szó, vagy csak birtokon kívül való felebbez-

hetés iránt akarnak határozni, az elnök köteles névszerinti szavazást elrendelni. — Aki a tanácskozást zavarja, annak méltóságát vagy a gyűlés tagjait megsérti, széksértést követ el és a közgyűlés által a felebbezés kizárásával rendez. tan. városokban 50 frtig, más községekben pedig 15 frtig terjedhető pénzbírsággal büntethető.

Jegyzőkönyvük és ügyvitelük nyelvét a községek közgyűléseiken maguk határozzák meg; de a jegyzőkönyv azon a nyelven is viendő, melyen a képviselőtestület tagjainak egyötöde kívánja. A tanácskozásban a tagok szabadon használhatják anyanyelvüket. A kormánynyal vagy a megyével való érintkezésben a község akár az állam hivatalos nyelvét, akár saját ügykezelési nyelvét használhatja.

Ha valamely község képviselőtestülete olyan eljárást követ, mely az állam érdekeit, vagy a község jólétét veszélyezteti, a belügyminiszter a képviselőtestületet feloszlathatja s a község ügyeinek időközi vezetése iránt a megye útján intézkedik. Az új képviselőtestület azonban egy éven belül megalakítandó, illetve a kivételes intézkedés egy éven túl csak akkor tarthat, ha az új választás megtagadtnak vagy a képviselőtestületet ismételve fel kellene oszlatni.

VI. A község cselekvő organuma az előljáróság, mely végrehajtja a felsőbb közigazgatási hatóságok rendeleteit s a képviselőtestület határozatait és teljesíti mindazon teendőket, melyek a közgyűlésnek v. más szervnek hatáskörébe utalva nincsenek. Az előljáróság szervezete a községek fajai szerint változó, legegyszerűbb a kisközségekben, több tagból áll a nagyközségekben s legtöbb tagból a rend. tan. városokban. Az előljáróság áll nevezetesen kisközségekben: a bíróból és másodbíróból, legalább 2 tanácsbeliből (esküdtből), a körjegyzőből, a közgyámból és a körorvosból; nagyközségekben: a bíróból és másodbíróból, legalább 4 tanácsbeliből, pénztárnokból, egy vagy több jegyzőből, közgyámból és orvosból; rendezett tanácsu városokban: a polgármesterből, rendőrkapitányból, tanácsnokokból, jegyzőkből, ügyészből, árvaszéki ülnökökből, pénztárnok, számvető, ellenőr, közgyám, levéltárnok, orvos, mérnök, erdőtisztból s a község által ne talán még rendszeresített más tisztviselőkből. — A rend. tanácsu városoknak külön szervét képezi a tanács, melynek tagjai: a polgármester,

mint elnök, a rendőrkapitány, a tanácsnokok, a főjegyző, a főügyész és az orvos.

Községi előljáró csak 24 éves, nagykoru honpolgár lehet, aki községi választó és községi képviselővé megválasztható; de jegyzővé, orvossá, ügyészszé, mérnökké, erdőtisztté megválasztható és rendőrkapitánynya kinevezhető az is, aki nem községi választó. — Rend. tan. városokban a rendőrkapitányt a főispán nevezi ki életfogytiglan. E kivétellel az összes többi előljárók, segéd- és kezelőszemélyek a tisztujító-széken választatnak. A tisztujítószék elnöke kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, rend. tan. városokban az alispán. Kisközségekben a bírót és tanácsbelieket az összes községi választók, a körjegyzőt és körgyámot a szövetkezett helységek képviselőtestületének egyeteme; nagyközségekben a bírót, tanácsbelieket és közgyámot a községi választók, a jegyzőt és községi orvost a képviselőtestület; rendezett tan. városokban pedig a rendőrkapitány kivételével az összes előljáróságot, segéd- és kezelőszemélyzetet a képviselőtestület választja. A jegyzők és orvosok s rend. tan. városokban a segéd- és kezelőszemélyzet is élethossziglan választatnak; az előljáróság többi tagjai kis- és nagyközségekben 3 évre, rend. tan. városokban 6 évre választatnak. A községi bírói hivatalt csak rendkívüli akadályoztatás esetén lehet visszautasítani s a megválasztott községi lakos 100 frtig terjedő büntetés súlya alatt legalább egy évig viselni tartozik hivatalát. — Minden választást jelölés előz meg. A kijelölés jogát kis- és nagyközségekben a bírói, jegyzői és orvosi állásokra nézve a tisztujítószék elnöke, a többi állásokra nézve a tisztujítószék elnökének vezetése alatt a képviselőtestület gyakorolja; a rend. tanácsu városokban pedig a jelöltek névsorát a kijelölőválasztmány állítja össze. E kijelölőválasztmány áll: a tisztujítószék elnökéből s az általa meghívott 2 képviselőből, valamint a közgyűlés 2 választottjából. Érvényesen szavazni csak jelöltre lehet. — A választás felkiáltás vagy szavazás útján történik. Tíz választó kívánatára a szavazást el kell rendelni. A választás ellen 15 nap alatt a törvényhatósági bizottsághoz, onnan pedig a közigazg. bírósághoz lehet panasszal fordulni.

Az előljárók teendőit törvények és községi szabályrendeletek részletezik. Az előljáróság és segédszemélyzet minden kárért felelős, melyet hivatalos

eljárásával okoz, nemkülönben a képviselőtestület azon tagjai, akik a törvénytelen intézkedést elrendelték, — ha a kár szabályszerű jogorvoslattal nem volt elhárítható. A vagyoni felelősség elveit a községi törvény a törvényhatósági közegek felelősségéhez hasonlóan állapítja meg. Ha a károsult a községi közegek vagyontalansága miatt kielégítést nem nyerne, vagy ha nem lehetne kideríteni, hogy a sérelmes határozatra kik szavaztak, a kárt a község pénztára téríti meg.

VII. A község vagyona felett a községi képviselőtestület rendelkezik; de az e tekintetben a vármegye szigorú ellenőrzésének van alávetve, nehogy a képviselőtestület vagy előljáróság hibái folytán a községi vagyon veszélyeztessék, vagy a helytelen gazdálkodás folytán a községi lakosok kellenén túl terheltessenek községi adóval. A községek vagyonát minden évben leltározni és a leltárt a zárszámadáshoz csatolni kell. A községi vagyonról a leltárak alapján a megyei számvéviség nyilvántartást vezet. — A község törzsvagyona lehetőleg fenntartandó; csupán kivételes esetekben lehet annak elidegenítését, lényeges átalakítását vagy felosztását az e végre külön kitűzött közgyűlésen az összes szavazattal bírók általános többségével névszerinti szavazás mellett s a megye jóváhagyásával elhatározni. A törzsvagyon elidegenítését s ingatlan vagyon szerzését illető határozatokat kihirdetésüktől 30 nap alatt a község kötelekébe tartozó minden polgár és minden községi birtokos felelbezheti a törvényhatósági közgyűléshez s onnan a belügyminiszterhez. — Az előljáróság minden, a község ellen indított pert az alispánnak bejelenteni tartozik.

A költségvetési előirányzatot a községi előljáróság, illetőleg tanács terjeszti a közgyűlés elé. Az előirányzat a közgyűlést megelőzőleg a község-házánál 15 nap alatt közszemlére kitétetik s rend. tan. városokban a képviselők között ki is osztatik. A községi adófizetők által az előirányzat ellen beadott észrevételeket a közgyűlés tárgyalni köteles. A képviselőtestület által megállapított költségvetést a kisebbség esetleges különvéleményével és az egyesek által netán beadott észrevételekkel együtt a törvényhatósághoz kell felterjesztteni jóváhagyás végett. A megye a községet új költségvetés készítésére is utasíthatja, a makacskodó község számára pedig azon egy évre hivatalból is megállapíthatja a költ-

ségvetést. — Amennyiben a község kiadásai a községi törzsvagyon jövedelmeiből nem fedeztethetnének, a község a lakosokra és birtokosokra községi adót vethet ki. A községi adó az egyenes államadók után pótagó alakjában vettetik ki; a rend. tan. városok azonban a kormány előzetes engedélye alapján közvetett államadókra is vethetnek pótagót, sőt új adónemeket is behozhatnak jövedelmük szaporítására. Az állami hivatalnokok, katonatisztek, törvényhatósági tisztviselők, néptanítók, kör- és nagyközségi jegyzők s a lelkészek hivatali jövedelmük után nem fizetnek községi adót. A községi pótagók egyéni kivétele ellen a közigazgatási bizottsághoz, attól pedig a közigazgatási bírósághoz lehet folyamodni. — Közveszély (hófúvás, árvíz, tűz stb.) eseteiben az előjáróság az összes gyalog és szekeres erőt díjazás nélkül felhasználhatja a veszély elhárítására.

A községi számadások a költségvetés rovatainak megfelelőleg készítendőek s megvizsgálás végett a képviselőtestület elé terjesztendőek. A számadás a közgyűlést 15 nappal megelőzőleg közszemlére kitétetik s a közgyűlés a községi adófizetők netaláni észrevételeit tárgyalni köteles. Az ily módon megvizsgált számadás a törvényhatósághoz felülvizsgálat végett minden esetben felterjesztendő.

VIII. Valamely község törvényhatósági várossá csak a törvényhozás hozzájárulásával alakulhat át. A községnek más fajta községgé való átalakulásához, nevezetesen ahoz, hogy kisközség nagyközséggé, nagyközség rend. tanácsú várossá alakuljon át vagy megfordítva, úgyszintén ahoz is, hogy a pusztából község legyen, belügyminiszteri engedély kívántatik. Az átalakulást kérők bizonyítani tartoznak, hogy ezen átalakulást a községi lakosoknak (vagy pusztai birtokosoknak) az a része kívánja, mely együtt a község (vagy puszta) egyenes államadójának felénél nagyobb részét fizeti. Belügyminiszteri határozat kell az összeépült községek közigazgatási egyesítéséhez is. Ha ugyanazon megyebeli kisközségek szövetkezetében szándékoltatik változás (t. i. kisközségnek egyik körjegyzőségből másikba való átcsatolása), az illető törvényhatóság közgyűlése illetékes az engedély megadására. Pusztáknak és havasoknak más községhez csatolását ugyanazon megye területén az alispán engedheti meg.

Rend. tanácsú városnak nagyközséggé, nagyközségnek kisközséggé leendő átalakítását s kisköz-

ségek egyesítését a belügyminiszter az illetők kérelme nélkül is elrendelheti, ha az illető községek az eddigi állásukkal járó kötelezettségeknek megfelelni nem képesek. A magasabb községi szervezet felvételét azonban a kormány hivatalból nem rendelheti el, habár annak feltételei megvolnának is valamely községben.

III. Közzolgálati pragmatika.

Közzolgálati pragmatika (szabályzat) alatt azokat a jogtételeket értjük, melyek a köztisztviselők hivatali jogviszonyát meghatározzák. A köztisztviselői jogok és köteleességek szabatos körülírása s általában egy méltányos közzolgálati pragmatika megalkotása nemcsak a hivatalnoki osztály érdekében kívánatos; megköveteli azt az állam érdeke is, mert a kiválóbb és hivatottabb tehetségek annál nagyobb számban törekeshnek köztisztviselői állásra, minél biztosítottabbnak ígérkezik helyzetük anyagilag és erkölcsileg a közhivatalnoki pályán. — A közhivatalnoki jogok kielégítő s rendszeres szabályzatával mi mai napig nem rendelkezünk; csak szórványosan vannak egyes törvények, rendeletek, statutumok stb. melyek a magyar köztisztviselő jogviszonyait valamennyire rendezik. Ezen elszórt szabályokból állíthatjuk egybe a hazai közzolgálati pragmatika vázlatát.

I. A közhivatal elnverésének módja és feltételei.

Az állami hivatalnokok kinevezés útján nyerik állásukat és pedig a magasabb állásban lévők és a bírák a király, mások pedig a miniszterek vagy egyéb hivatalfők által neveztetnek ki. A kinevezést rendszerint pályázat előzi meg; de előfordúl a meghívás is. A pályázók közül az érdekelt hivatalfő vagy hivatali testület a kinevező hatóságnak kijelöli a legérdemesebbeket, rendszerint 3-at; de a kinevező hatóságot a jelölés jogilag nem köti. — Az önkormányzati tisztviselők túlnyomó részben választanak, csak a rend. tanácsú városok rendőrkapitányát s némely törvényhatósági tisztviselőt nevezi ki a főispán. A törvényhatósági és községi választásoknál azonban érvényesen szavazni csak arra lehet, aki jelölve van.

Köztisztviselő általában csak magyar állampolgár s olyan egyén lehet, a ki erkölcsileg kifogás alá nem esik, csőd vagy gondnokság alatt nem áll s bír a törvény által netalán megkívánt különös feltételekkel (képzettséggel). A hivatalképességet az

1844. 5. t. cz. a nem-nemesekre is kiterjeszté. A köztisztviselő újabban (1895. 43. t. cz.) bármely hitefelekezet tagja lehet, sőt felekezeten kívül is állhat. A nemzetiség (anyanyelv) a közhivatalra sem előjogot nem ad, sem a tisztviselő hátrányára nem szolgálhat. Nők hivatalra csak annyiban alkalmazhatók, amennyiben ezt az illető szolgálati ágakra nézve a szabályok megengedik, vagy a dolog természete magával hozza (pld. szülésznői, tanítónői állásokban). Korosabb (40 éven felül lévő) egyének állami szolgálatba csak királyi engedély (korengedély) mellett léphetnek be. Községi előljáró s bíróági végrehajtó 24 éven alúli egyén nem lehet. Itélő bírónak vagy kir. (al)ügyésznek pedig csak az nevezhető ki, a ki 26-ik életévét betöltötte. Közeli rokonok és sógorok a bíróságoknál s olyan hivatalokban, ahol egymást ellenőrzik, együtt nem alkalmazhatók.

A köztisztviselők minősítéséről az 1883. I. t. cz. szól; de más törvényekben is vannak ide vonatkozó rendelkezések. Ezek szerint a közigazgatásnál a fogalmazási szakban alkalmazottaktól a jogvégeztségi és legalább az államvizsga letétele kívánatik, községi jegyzőktől a középiskola 6 osztályának elvégzése és a jegyzői vizsga letétele. A tisztviselőknek, jogügyi és közalapítványi fogalmazóknak (ügyészeknek stb.) ügyvédi oklevéllel kell birniok. Birói és kir. ügyész hivatalra az ügyvédi, vagy a gyakorlati birói vizsga letétele minősít. A közigazgatási biráknak vagy birói-, vagy magasabb közigazgatási hivatalra kell képesítve lenniök. Tanítóknak, tanároknak képesítése a tanítói, illetve tanári oklevél. A tankerületi főigazgatóktól tanári oklevél vagy valamelyik egyetemi tanfolyam elvégzése, a kir. tanfelügyelőkétől ugyanez vagy tanítói oklevél kívánatik. Tisztviselő orvostól, járási és városi orvosoktól orvostudori oklevél és 2 évi orvosi gyakorlat, a községi és körorvosoktól csupán orvosi oklevél, állatorvosoktól állatorvosi oklevél követeltetik. A műszaki tisztviselők minősítése a mérnöki oklevél, bányászoké, erdészeké az illető akadémiai tanulmányok elvégzése. Levéltárnokságra a levéltári szakvizsga letétele minősít. Póstatisztiktól, számvévőségi és pénztári tisztviselőktől érettségi bizonyítvány s a számvévőségi hivatalnokoktól ezen felül az államszámvitel vizsga letétele is kívánatik. A kezelési hivatalnokoktól (írnokok, irodatisztek, igazgatók stb.) 4 középiskolai osztály elvég-

zését, a telekkönyvvezetőktől pedig külön szakvizsga letételét is kívánja a törvény. Fegyintézeti s börtönigazgatóktól jogvégzettség s jogtudományi államvizsga kívántatik. A bírósági végrehajtói állásokra is külön szakvizsga letétele minősít. — A szakképzettség kimutatása alól a szakirodalom vagy gyakorlat terén kitűnő egyéneknek a király felmentést adhat.

Az igazolványos katonai altiszteknek az 1873. évi II. t. cz. bizonyos kisebb állásokra előnyt biztosít más pályázók felett.

2. A köztisztviselők általános köteleességei és felelőssége. Minden tisztviselő köteles a megszabott hivatali esküt (esetleg fogadalmat) letenni, hivatali székhelyén lakni, felsőbbségének engedelmeskedni, hivatali teendőit pontosan ellátni, a hivatali titkot megőrizni, kifogástalan magaviseletet tanúsítani, az állásával össze nem férő mellékfoglalkozásoktól tartózkodni. A köztisztviselő teendői teljesítéseért magánosoktól jutalmat el nem fogadhat.

A hivatalnoki felelősség háromféle: vagyoni, büntetőjogi és fegyelmi. Az elsőnél fogva a hivatalnok köteles megtéríteni minden kárt, melyet tisztviselői működésével másoknak jogellenesen okozott. (A törvényhatóságok, községek és az állam tisztviselőik vagyontalansága esetén maguk kötelesek az okozott kárért helyt állni.) A büntetőjogi felelősség pedig abban áll, hogy a közhivatalnok súlyosabb beszámítás alá eső hivatali visszaélései bűnvádi úton, a fenyítő bíróságok által megtoroltatnak. A fegyelmi felelősség végül abban nyilvánul, hogy a köztisztviselőt felsőbbsege hivatali köteletségének pontos teljesítésére szoríthatja, az alkalmatlan tisztviselőt pedig állásából elmozdíthatja. A fegyelmi hatalom célja, hogy a hivatalos teendők megfelelő ellátása biztossá tartsa a hivatalnok roszakarata, hanyagsága vagy képtelensége ellenében. A fegyelmi hatalom gyakorlásában tehát nincs semmi kriminális elem s a legsúlyosabb fegyelmi következmény (u. n. fegyelmi büntetés): az alkalmatlan közeg elbocsájtása. A fegyelmi hatalom gyakorlása a kormány kezébe való; mert ennek kötelessége arról gondoskodni, hogy az állami gépezet jól működjék. A bírósági hivatalnokok felett azonban a fegyelmi hatalmat nem a kormány, hanem a független bíróság gyakorolja, a bírói függetlenség megóvása végett.

A miniszterek, államtitkárok és főispánok ellen

nincs formális fegyelmi eljárás; ők bizalmi állást foglalván el, a bizalom megszűntével hivataluktól rövid úton felmenthetők. Az u. n. miniszteri felelősség, melylyel a miniszterek az 1848. 3. t.-cz. értelmében az országgyűlésnek tartoznak, inkább alkotmánybiztosíték, semmint fegyelmi jogi intézmény. A miniszterekhez hasonló módon vonható felelősségre az állami számvevőszék elnöke is az országgyűlés által.

A miniszteri hivatalnokok fegyelmi felelősségét kormányrendeletek szabályozzák, amelyek értelmében a vizsgálatot az illető miniszter rendeli el, a fegyelmi bíraskodást pedig a miniszter által kinevezett fegyelmi bizottság gyakorolja. A bizottság határozata jóváhagyás végett a miniszter elé terjesztendő. Fegyelmi büntetések: a) rosszalás, b) megrovás, c) pénzbírság, d) az előléptetés megvonása, c) elbocsájtás.

A törvényhatósági tisztviselők elleni fegyelmi eljárásról az 1886. 23. t.-cz szól. Ezek ellen fegyelmi eljárásnak van helye: a) ha megsértik vagy hanyagúl teljesítik kötelességüket, vagy kötelességük teljesítésére (betegség esetét kivéve) képteleneknek bizonyúlnak, b) ha botrányt okozó erkölcsstelen életet élnek, vagy ilyennemű kihágást követnek el. A fegyelmi eljárást vizsgálat előzi meg. Ezt elrendelheti: a) oly tisztviselők ellen, kik a közigazgatási bizottságnak tagjai, a belügyminiszter (valamint a tárczájához tartozó ügyek miatt a többi miniszter is), nemkülönben a közigazgatási bizottság és törvényhatósági közgyűlés, b) más tisztviselők, valamint a segéd- és kezelőszemélyzet ellen pedig az említett hatóságokon kívül a főispán (főpolgármester) és az alispán (polgármester) is. A vizsgálatot azon tisztviselők ellen, kik a közigazgatási bizottságnak tagjai, maga ezen bizottság a kebeléből kiküldendő egy vagy több tag által, — a többiekre nézve pedig az alispán (polgármester) vagy helyettese teljesíti. A vizsgálat elrendésével egyidejűleg vagy annak folyama alatt is, ha azt a körülmények indokolják, a vizsgálatot elrendelő a tisztviselőt hivatalától felfüggesztheti.

A vizsgálat elrendelése és a felfüggesztés ellen fokozatos felebbezésnek van helye. A felfüggesztett tisztviselő lakpénzilletőségén felül fizetésének $\frac{1}{3}$ -áig terjedő és $\frac{1}{2}$ -éig felemelhető ellátásban részesítendő. Felmentés és visszahelyezés esetén a fize-

tésnek visszatartott része kiutalandó. A vizsgálat befejezése után a tiszti ügyész indítványt tesz a kirovandó fenyték, esetleg az eljárás abbahagyása iránt; a fegyelmileg terhelt az ügyészi indítványra jogosítva van nyilatkozatot előterjeszteni. A vizsgálat eredménye felett határoz (bíráskodik): a) a közigazgatási bizottság tagjaira nézve I. fokban a közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya, II. fokozatban a belügyminiszter, b) a többi tisztviselőkre nézve csekélyebb vétség esetén I. fokozatban az alispán (polgármester), II. fokban a közigazgatási bizottság választmánya, esetleg, a mennyiben t. i. 2 eltérő határozat hozott, III. fokban a belügymin.: súlyosabb vétség vagy a vétség ismétlése esetén azonban I. fokban a közigazg. bizottság fegyelmi választmánya s II. fokban a belügyminiszter. A főispán a belügyminiszterhez bármely határozatot hivatalból felebbezhet. Fegyelmi büntetések: a) csekélyebb vétség esetében 1. dorgálás, 2. 100 kor.-ig terjedhető pénzbírság, b) súlyosabb vétség vagy a vétség ismétlése esetében 1. 1000 kor.-ig terjedhető pénzbírság, 2. hivatalvesztés. Aki hivatalvesztésre ítéltetett, a rendes tisztujtás előtt újból hivatalt nem nyerhet; a másodízbeni hivatalvesztéssel büntetés esetében pedig elveszti a további szolgálati képességet. — Ha a fegyelmi eljárás folyamán a bűnvádi eljárásra tartozó cselekmények derülnének ki, erről a kir. ügyészség, illetve bíróság a fegyelmi hatóság által értesítendő; viszont a kir. bíróságok is kötelesek a törvényhatósági tisztviselők fenyítő ügyeiben hozott ítéletüket a közigazgatási bizottságnak megküldeni, hogy a fegyelmi szempontból szükséges intézkedések megtételhesenek.

A községi előljárók, segéd- és kezelőszemélyzet fegyelmi ügyét a törvényhatóságokéhoz hasonló elvek szerint szabályozza az 1886. 22. t.-cz. (a községi törvény) VIII. fejezete. A fegyelmi eljárást elrendelheti: a) kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, az alispán, a közigazgatási bizottság, a megyei közgyűlés és a főispán, b) a rendezett tanácsú városokban a főbb előljárók (polgármester, rendőrkapitány, tanácsnokok, főjegyző, főügyész és községi orvos) ellen: a képviselőtestület, az alispán, a közigazgatási bizottság, a megyei közgyűlés és a főispán; a többi előljárók és a segédszemélyzet ellen a polgármester is. A fegyelmi vizsgálatot nagy- és kisközségekben a főszolgabíró, r. t. városokban pe-

dig az említett főbb előjárók ellen az alispán, a többiek ellen a polgármester teljesíti. A vizsgálat eredménye felett határoz (bíráskodik): a) kis- és nagyközségekben: I. a főszolgabíró, II. az alispán, III. a közigazgatási bizottság, IV. a belügyminiszter; b) rendezett tanácsú városokban a fentebb felsorolt főbb előjárók ellen: I. az alispán, II. a közigazgatási bizottság, III. a belügyminiszter; a többiek ellen pedig: I. a polgármester, II. az alispán, III. a közigazgatási bizottság, IV. a belügyminiszter. Két egybehangzó határozat ellen azonban felebbezésnek nincs helye, csak a főispán felebbezhet hivatalból bármely határozatot a belügyminiszterhez. Fegyelmi büntetések: a) csekélyebb vétség esetén: 1. dorgálás, 2. pénzbírság 50 kor.-ig, rendezett tanácsú városokban 100 kor.-ig, b) súlyosabb esetekben: 1. pénzbírság 50 – 1000 kor.-ig, rendezett tanácsú városokban 100—1000 kor.-ig, 2. hivatalvesztés. Kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, valamint rendezett tanácsú városokban a polgármester és az alispán csak csekélyebb vétség esetében bíráskodhatik.

Rendbüntetést alkalmazhat törvényhatóságokban az alispán (illetve törvényhatósági polgármester), kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, rendezett tanácsú városokban pedig a polgármester az önkormányzati közegek ellen azok szolgálati engedtlensége vagy kisebbfokú hanyagsága esetén. A rendbüntetés, mint a hivatali rend fenntartásának eszköze, lényegileg fegyelmi intézmény, de formális eljárás nélkül alkalmaztatik. Húsz, illetve 10 kor.-ig terjedő összegben szabható ki a terhelt közeg meghallgatása után, de minden felebbezés kizárásával.

A bírák, kir. ügyészek s bírósági és ügyész-ségi hivatalnokok elleni fegyelmi eljárásról az 1871. 8. t. cz. rendelkezik és pedig oly módon, hogy ezek felett a fegyelmi hatóságot független bíróságok gyakorolják. Nevezetesen: a) az első folyamodású bíróságoknál alkalmazott hivatalnokok a kir. törvényszékek (3 tagú) fegyelmi bírósága alá tartoznak, b) az első fokú bíróságok ítélőbírái, ügyészei s a kir. táblák hivatalnokai pedig az illető tábla (5 tagú) fegyelmi bírósága alá, c) a kir. táblák ítélő bírái s a hasonrangú bírák és ügyészek, valamint a kir. curia hivatalnokai (segéd- és kezelőszemélyzete) felett a curia kisebb fegyelmi tanácsa (áll 7 tagból) gyakorolja a fegyelmi bíráskodást. A törvényszéktől a táblához, a táblától a curia kisebb fegyelmi taná-

csához lehet a fegyelmi ügyet felebbezni. A curia kisebb fegyelmi tanácsától pedig a curia nagyobb fegyelmi tanácsához (áll 9 tagból) megy a felebbezés. c) A kir. curiai bírák s hason vagy magasabb rangú bírói vagy ügyészi személyek fegyelmi ügyeiben az ú. n. legfőbb fegyelmi bíróság ítél első és utolsó folyamodásban. A legfőbb fegyelmi bíróság az elnökön kívül 12-es tanácsban ítél. Elnöke a főrendiház elnöke, tagjai közül 6 a főrendiház, 6 pedig a kir. curia tagja. — Az eljárás a bűnvádi perekhez hasonló, nyilvános. A vádat a közvádoló képviseli. Büntetések: rosszalás, feddés, pénzbírság, hivatalvesztés. — Az 1891. 17. t. cz. 13. 15. 60. §§-ai értelmében csekélyebb rendellenesség esetén a felügyeleti hatóságok rendbüntetést is szabhatnak a mulasztó bíróra vagy bírósági közegekre. A rendbüntetés 2—100 kor.-ig terjedhet s ellene egyfokú felebbezés engedtetik.

A közigazgatási bírák felett az 1896. 26. t. cz. 8. §-a értelmében a legfőbb fegyelmi bíróság mintájára egybeállított külön fegyelmi bíróság bíráskodik első és utolsó fokon, mely azonban az elnökön kívül csak 8 tagból álló tanácsban ítél. A segéd- és kezelő személyzet fegyelmi ügyeit az elnökből és 4 ítélőbíróból megalakított fegyelmi tanács bírálja el.

A pénzügyigazgatásnál az elsőfokú fegyelmi hatóságot gyakorolják: a) a pénzügyigazgató (adó-felügyelő), p. ü. tanácsosok, titkárok, főbiztosok és a számvéveség vezetője felett a közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya, b) a többi tisztviselők felett a p. ü. igazgatóság kebelében alakított fegyelmi bizottság, melynek elnöke a p. ü. igazgató, tagjai a p. ü. igazgatóság 2 rangidősb tisztviselője. Másod és végső fokban a pénzügyminiszter ítél. (1889. 28. tcz. 27—32. §§.)

A tankerületi főigazgatók fegyelmi hatósága a közokt. miniszter; a kir. tanfelügyelőké I. a közigazgatási bizottság. II. fokban a közoktatási miniszter. A középiskolai tanároké a közoktatási miniszter. A néptanítóké I. a közigazgatási bizottság, II. fokban a közoktatási miniszter (1876. 28. tcz.)

A fővárosi államrendőrség főkapitányára nézve I. a közigazgatási bizottság, II. fokban a belügyminiszter; többi tisztviselőire nézve pedig I. a főkapitány, II. közigazgatási bizottság, III. a belügy-

miniszter képezi a fegyelmi hatóságot (1881. 21. tcz. 45. §.)

3. A köztisztviselők jogai s ellátási igénye. A köztisztviselőt, mint az államhatalom letéteményesét, bizonyos külső méltóság és tekintély övezi. Hivatali cselekményeit a közhitelesség véelme támogatja, eljárása közben az állampolgároktól engedelmességet kívánhat s a törvény különös oltalmában részesül. A hivatali czim és rang nincs nálunk törvényesen szabályozva, az 1893. IV. tcz. csak fizetési és nem rangosztályba sorozza az állami hivatalnokokat. A gyakorlat által elfogadott czimzések a következők: 1 nagyméltóságú (az 1. és 2. fizetési osztályban), 2. méltóságos (a 3—5 osztályban), 3. nagyságos (a 6. fizetési osztályban), 4. tekintetes (a többi fizetési osztályokban.)

Az 1893. 4. tcz. az állami hivatalnokokat 11 fizetési osztályba sorozta. Az I. osztályba tartozik a miniszterelnök, a II-ba a miniszterek, a III-ba az államtitkárok, a IV-be a curia tanácselnökei, az V-be a miniszteri tanácsosok, curiai bírák, a VI-ba az osztálytanácsosok (kir. táblabírák), a VII-be a miniszteri titkárok, a VIII-ba a miniszteri segédtitkárok (kir. törvényszéki bírák), a IX-be a miniszteri fogalmazók (albírák), a X-be a miniszteri segédfogalmazók, a XI-be a hivataltisztek. A többi tisztviselők, bírák és kir. ügyészek megfelelő módon vannak e 11 fizetési osztályba besorozva. A fizetéseket azonban ez a törvény csak az V—XI. osztályba tartozókra nézve állapítja meg. Az V. és VI. osztályban 2—2, a VII—XI. osztályban pedig 3—3 fizetési fokozat van. Ezekhez képest a fizetések a következők: V osztály: 1 fok 10000 kor., 2 fok 8000 kor., VI. osztály 1. 6000, 2. 5000 kor., VII. osztály 1. 4800, 2. 4400, 3. 4000 kor., VIII. osztály 1. 3600, 2. 3200, 3. 2800 kor., IX. osztály 1. 2600, 2. 2400, 3. 2200 kor., X. osztály 1. 2000, 2. 1800, 3. 1600 kor., XI. osztály 1. 1400, 2. 1200, 3. 1000 kor. (Az I—IV. fizetési osztályban megmaradnak az eddigi fizetések és pedig: I. osztály 40,000 kor. fizetés + 24,000 kor. pótlék és természetbeni lakás, II. osztály 24,000 kor. fizetés + 4000 kor. lakbér, III. osztály 12000 + 2000 kor., IV. osztály 10000 + 2000 kor.) — A l a k p é n z t a törvény az állomáshely szerint következőleg szabja meg: Budapesten, Fiumében s az országon kívüli állomáshelyeken a lakbér az V. osztályban 2000, a VI. osztályban 1600, a VII. osztályban 1200,

a VIII. osztályban 1000, a IX. osztályban 800, a X. osztályban 700, a XI. osztályban 600 kor. A nagyobb vidéki városokban fizetési osztályok szerint 1400, 1120, 840, 700, 560, 490, 420 kor. A középszerű városokban: 1200, 960, 720, 600, 480, 420, 360 kor. A legkisebb állomáshelyeken pedig: 1000, 800, 600, 500, 400, 350, 300 kor.

A gyakornokok segélydíja, ha felsőbb tanintézet végzését kívánja tőlük a törvény, évi 1000 kor.; ha csak érettségi bizonyítványt, 800; végül ha csekélyebb minősítés és elegendő, 600 kor. Az altisztek évi fizetése 3 fokozatban: 1000, 900 és 800 kor.-val van megállapítva, lakbérük pedig 100—200 kor.-ig terjedhet. A hivatalszolgák fizetése 500—800, lakpénze 100—200 kor.-ig van megszabva.

A fizetés törvényhatósági vagy községi adóval s útdóval nem terhelhető, a lakpénz pedig az állami adótól is mentes. — A minisztereknek és az állami számvevőszék elnökének azon határozatai ellen, melyekkel a tisztviselőket és szolgákat az 1893. IV. tcz. alapján megillető illetményekre vonatkozó igények tárgyában döntenek, panaszt lehet emelni a közigazgatási bíróság előtt.

Az állami tisztviselők a fizetésen és lakbéren kívül mellékelletményekben is részesülhetnek, a minőkül tekintendők: a napidíj, útiköltség, átköltözködési illetmények, hivatali pótlékok (személyi és korpótlékok). A napidíj és úti költségek hivatalos kiküldetések alkalmával járnak. A napi díjak mérve az egyes osztályok szerint a következő: I. 40 kor., II. 35 kor. III. 30 kor., IV. 25 kor. V. 20 kor., VI. 16 kor., VII. 13 kor., VIII. 10 kor. IX. 8 kor., X. 7 kor., XI. 6 kor.; altisztek és díjnokok 4 kor., a szolgák 3 kor. napidíjban részesülnek. Úti költség czímén a vasúti v. hajói menetdíj, a bérkocsi és a podgyász szállítási díja számítható fel árszabás szerint. Költözködési illetményt a hivatalból (de nem büntetésből) áthelyezett tisztviselő kap.

A tisztviselőknek nyújtott kedvezmények közül említendők, hogy a) fizetési előleget kaphatnak, mely kamat nélküli kölcsön jellegével bír; b) fizetésük (a törvényhatósági és községi közegeké is) csak $\frac{1}{3}$ -részből azon korlátolással vonható végrehajtás alá, hogy évi 1600 kor. a foglalástól érintetlenül maradjon; c) szabadságidőt nyerhetnek. A felsőbb bíróságok ítélőbirái 8 heti, az első folyamo-

dásúak 6 heti, a bírósági segéd- és kezelő személyzet 4 heti szabadságot élvezhetnek évente (1887. 30. tcz.) Más tisztviselőknek hivatali felsőbbségük enged szabadságot belátás szerint.

A törvényhatósági tisztviselők és községi előljárók javadalmazását az egyes törvényhatóságok és községek maguk állapítják meg; de rend. tanácsú városokban a polgármester fizetése a megyebeli főszolgabírákénál, a rendőrkapitányé pedig a szolgabírákénál nem lehet kisebb. A kis- és nagyközségek jegyzőinek fizetését a vármegye állapítja meg. E fizetés a lakáson felül 800 kor.-nál kevesebb nem lehet s a megye által 1200 kor.-ig hivatalból felemelhető. A törvényhatóságok kötelezvék tisztviselőik számára nyugdíjintézetet, a megyék pedig a községi jegyzők számára is külön jegyzői nyugdíjintézetet létesíteni. — A törvényhatósági bizottságnak azon határozata, melylyel a törvényhatósági tisztviselők és községi alkalmazottak illetménye és nyugdíja tárgyában intézkedik, panasszal támadható meg a közigazgatási bíróság előtt.

4. A köztisztviselők nyugdíjigénye. A rendszerezett állomásra állandó fizetéssel alkalmazott állami tisztviselők altisztek és szolgák a nyugdíjtörvény (1885. XI. t.-cz.) értelmében szolgálatképtelenség esetére nyugdíjigénynyel bírnak, ha beszámítható szolgálatban legalább 10 évet eltöltöttek. A nyugdíj mérve hivatalnokoknál 10 évi szolgálat után az alapul vehető javadalmazás (fizetés, személyes és korpótlék s természetbeli járandóság) 40%-a, mely minden további szolgálati év után 2—2%-kal, tanároknál 3—3%-kal emelkedik, úgy hogy 40 (tanároknál 30) év után a beszámítható javadalom teljes összege jár nyugdíjképen. A nyugdíj azonban 16000 kor.-t meg nem haladhat. (Az altisztek, szolgák s pénzügyőrök nem %-os kulcs, hanem fizetésük hányada szerint részesülnek nyugdíjban). A miniszterek, számszéki elnök és az államtitkárok már 3 évi szolgálat után nyugdíjképesek, az előbbieket évi 8000, az utóbbiak 4000 kor.-nyi nyugdíjjogosultsággal. A főispánok nyugdíjjogosultsága pedig 5 évi szolgálat után kezdődik (1886. XXI. t.-cz. 59. §.). — Tíz beszámítható szolgálati évvel nem bírók csak végkielégítésre tarthatnak igényt, mely 5 szolgálati évig a javadalom egy évi, 5 éven túl pedig 2 évi összegében áll. (Az ideiglenes minőségben vagy korengedéllyel alkalmazottak végkielégítést nem nyer-

hetnek). Azon tisztviselő, altiszt vagy szolga azonban, aki szolgálatteljesítés közben vagy annak következtében lett szolgálatképtelenné, a szabályszerűnél nagyobb nyugdíjban részesíthető még akkor is, ha ideiglenes minőségben s 10 évnél rövidebb ideig szolgált volna; a csendőrök, pénzügyőrök, állami rendőrök s erdőőrök pedig, ha az ellenszegülőkkel folytatott viadalban válnak teljesen szolgálatképtelenné, tekintet nélkül szolg. idejőkre és netaláni ideiglenes minőségekre, beszámítható javadalmuk egész összegével nyugdíjazandók. — A nyugdíjazás büntetésből nem történhetik; annak csak szolgálatképtelenség esetében van helye. Aki azonban a köteles szolg. időt (a 40. illetve 30 évet) kitöltötte, vagy életének 65-ik évét betöltte, akár saját kérelmére, akár felettes hatósága kívánatára a szolgálatképtelenség megállapítása nélkül nyugdíjazandó. — Aki már 10 évi állami szolgálattal bírván, állandó ellátásra jogosult, annak állami szolgálatát közvetlenül megelőzőleg eltöltött törvényhatósági szolgálata is beszámítandó. Az 1897. XXIV. t.-cz. értelmében pedig a díjnoki szolgálatban eltöltött időnek is beszámítatik egy része (2 teljes év egy szolg. évnél), ha a díjnok állami hivatalnokká kineveztetik; sőt a díjnokok is részesülnek nyugellátásban, mely 10 évi díjnokság után 200 kor., 20 év után 400 kor., 30 év után 500 kor., 40 év után pedig 600 kor. évi összegben van megszabva. — A szolg. idő a rendes időszámítás szerint mérendő; de minden hadjáratért, melyet a tisztviselő vagy szolga teljesít, szolg. idejéhez egy év hozzászámítandó, ha az illető esztendő legfelső hadiparancs által hadi évnél nyilvánított. — A nyugdíjas egyén kérelmére az illető miniszter a nyugdíj megváltását elrendelheti, ha a nyugdíjas minden további igényéről lemond s ha nős, a megváltásba neje is beleegyezik. A megváltási összeg a beszámítható javadalom 2 évi összegét nem haladhatja túl.

Az állami tisztviselő, altiszt vagy szolga halála után állandó ellátásra van igényök az özvegynek és a gyermekeknek, ha az elhalt férj, illetve atya nyugdíjigényre jogosító alkalmazásban legalább 5 (korengedély mellett való alkalmazás esetén 10) évet szolgált. (A miniszterek s államtitkárok nejei már férjük 3 évi szolgálata alapján igényjogosultak). Özvegyi ellátás azonban csak annak a nőnek jár, aki férjével a szolgálat alatt vagy azt megelő-

zöleg lépett házasságra, vele a nyugdíjigény beállta-
kor együtt élt s aki erkölcsös életű. Az özvegyi
ellátás a férj beszámítható javadalmazásának 1200 kor.-
áig 50%-ot; ha pedig a javadalmazás az 1200 kor.-t
meghaladja, az első 1200 kor. után 50%-ot, az 1200 kor.-t
meghaladó rész után pedig 20%-ot tesz ki s 5000 kor.-t
meg nem haladhat. Az altisztek és szolgák özvegyei-
nek ellátása a férj beszámítható javadalmának $\frac{1}{4}$ -a.
Az özvegy nyugdíjából úgy saját, mint férjének előbbi
házasságából származó gyermekeit tartani köteles.
Ha azonban legalább 3, anyai ellátásban álló gyer-
meke van az elhalt férjtől vagy szintén igényjo-
gosul korábbi férjtől, nevelési járulékot is kap,
mely a tisztviselők özvegyei részére egy gyermek
után az anya ellátásának $\frac{1}{6}$ -részében van meg-
határozva; de a gyermekek nevelési járulékának
összege nem haladhatja meg az özvegy nyugdíját.
Az altisztek árváinak nevelési járuléka fejenként évi
36, a szolgák árváié 24 kor. A tisztviselők figyer-
mekei 20, leányai 18, altisztek és szolgák gyermekei
16, leányai 14 éves korukig élvezik a nev. járulékot.
A szülőtlén árvák tekintet nélkül számukra, nevelési
járulékban részesülnek, mely a rendes nev. járulék
másfélszeresében van megállapítva. — Az özvegyi
nyugdíj az illető miniszter engedélyével megváltható
a nyugdíjnak legfeljebb két évi összege árán. A ne-
velési járulék azonban nem képezheti megváltás
tárgyát. Az újra férjhez ment özvegynek jogában
áll nyugdíját megváltani vagy újabb özvegysége
esetére fenntartani. — Ha a tisztviselő nyugdíjra
jogosító állomáson 5 évig nem szolgált, özvegyének
vagy árváinak végkielégítésül beszámítható ja-
vadalmának $\frac{1}{4}$ -e jár. Az özvegynek s illetve az ár-
váknak az elhalt férj, illetve atya után még teme-
tési járulékra is van igényök, mely a tényleges
szolgálatban elhaltak után a beszámítható javadal-
mazás, nyugdíjban elhaltak után pedig a nyugdíj
összege alapján állapítatik meg és pedig: a) ezek 3
havi összegével, ha a javadalom vagy nyugdíj 2000
kor.-t meg nem halad, b) 2 havi összegével, ha
2000—6000 kor. között, c) 1 havi összegével, ha 6000
kor.-án felül van.

A törvényhatóságokat az 1886. XXI. t.-cz.
kötelezi, hogy alkalmazottaik számára, lehetőleg az
állami nyugdíjtörvény alapelveinek megfelelő nyug-
díjintézetet létesítsenek. Ugyancsak megkívánja a
községi törvény (1886. 22. t.-cz.) a vármegyéktől,

hogy a községi jegyzők számára is létesítsenek nyugdíjintézetet. — A nyilvános népiskolák tanítói számára az 1875. 32. és 1891. 43. t.-cikkek biztosítanak nyugdíjat az országos néptanítói nyugdíjalapból, az állami nyugdíjtörvény intézkedéseihez hasonlóan. A nem-állami tanárok részére pedig az 1894. 27. t.-cikkkel létesült egy országos nyugdíjalap.

A minisztereknek és állami számszéki elnöknek azon intézkedései, melyek az állami alkalmazottak s nyilvános népisk. tanítók nyugdíjigénye tárgyában döntenek, nemkülönben a törvényhatósági bizottságok azon határozatai, melyek a tisztviselők s községi közegek nyugdíjügyében hozattak, panasszal támadhatók meg a közigazgatási bíróság előtt.

IV. Közigazgatási bíráskodás.

A közigazgatási szervezet működése közben nem tartja magát mindig szorosan azokhoz a korlátokhoz, melyeket a polgárok jogai biztosítása végett részére a törvények felállítanak, hanem túlbuzgóságból, téves felfogásból vagy egyéb okból túllépi néha a határt. Ez által egyesek jogsérelmet szenvedhetnek. Ámde jogállamban a jog uralmának biztosítva kell lenni minden téren, nemcsak az egyesek által okozott, hanem azon jogsérelmek ellenében is, melyet az állam közegeinek hivatalos eljárása okoz. Tehát a közigazgatás terén előforduló jogsérelmek is kell hogy orvosoltassanak. Erre szolgál a közigazgatási bíráskodás, mint igazságszolgáltatás a közigazgatás terén felmerülő jogviták felett. Az ilyen jogviták eldöntését megnyugvással csakis független bíróságra lehet bízunk; mert csak ilyentől várhatni részrehajlatlan és pártatlan igazságszolgáltatást. — A köztudatot és általános jogérzetet nem elégítette ki újabb időben nálunk sem a közigazgatási jogorvoslat olynemű szervezete, mely szerint a sérelem orvoslásáért a sértett csak a felsőbb közigazgatási hatóságokhoz (végső fokon a miniszterekhez) fordulhatott folyamodással, hanem egyre nyomatékosabban követeltetett, hogy az ilyen vitás esetek eldöntésére a közigazgatás szervezetén kívül független bíróság állíttassék fel. Így jött létre 1883-ban a vitás adó- és illetékügyek elbírálására létesített magyar kir. pénzügyi közigazgatási bíróság, minek helyét 1897. január 1-vel az 1896. 26. t.-cikkkel szervezett m. kir. közigazgatási bíróság foglalta el, mely

utóbbinak hatásköre már nem szorítkozik a pénzügyi vitákra, hanem a közigazgatásnak más ágaira is kiterjed.

A Budapesten szervezett m. kir. közigazgatási bíróság végérvényesen dönt mindazon közigazgatási jogviták felett, melyeket a törvény hatáskörébe utal. Minisztertanácsi felhatalmazás alapján kiadott miniszteri rendelet azonban kiterjesztheti a bíróság hatáskörét a min. rendeleteken, törvényhatósági és városi szabályrendeleteken alapuló vitás kérdések elbírálására is. A közigazgatási bíróság előtt általában eljárásnak van helye az 1896. 26. t.-cz. alapján: községi, törvényhatósági, közegészségügyi, vallási és népoktatási, vízjogi, közuti és vám-, vasuti, mezőgazdasági, állategészségi, erdészeti, vadászati, halászati, cseléd, házközösségi, adó- és illetéki, hivatali fizetési és nyugdíjügyekben; de nem minden ügyben, mely a felsorolt csoportok valamelyikébe tartozik, hanem csak azon esetekben, melyek kifejezetten hatáskörébe vannak utalva. Honossági, egyesületi, gyülekezési, utlevél-, toloncz-, anyakönyi, ujonczozási, kisajátítási, gyámsági és gondnoksági, építési, ipar-, szabadalmi, fegyelmi ügyek- és rendőri bíraskodási ügyekben a közigazgatási bíróságnak egyáltalán nincs hatásköre.

A m. kir. közigazgatási bíróság egyfokú, érdemben döntő joghatósággal felruházott testületi bíróság, a bírói függetlenség teljes garanciájával ellátva, mely a különféle közigazgatási hatóságok (főispán, alispán, törvényhatósági bizottság, közigazgatási bizottság, miniszter stb.) panasszal megtámadott intézkedései felett utolsó fokban ítél. Elnöke, másodelnöke, tanácselnökei és bírái, valamint segéd- és kezelőszemélyzete a kir. curia hasonállású alkalmazottaival egyenlő rangúak. Az ítélőbírákat a király nevezi ki, felerészben a magasabb bírói, felerészben pedig a magasabb közigazgatási hivatalok viselésére képesített egyének sorából. A közigazgatási bíróság 2 osztályban működik: a) az általános közigazgatási és b) a pénzügyi (adó- és illetékügyi) osztályban. Az elvi jelentőségű vitás jogkérdéseket a bíróságnak az az osztálya dönti el, melynek körébe az ügy tartozik s e döntvényeket az illető osztály tanácsai követni kötelesek. Különben az érdelemleges határozatok (ítéletek) tanácsuléseken hozatnak, melyekben a tanácselnökön kívül 4 ítélőbíró vesz részt, kik közül legalább kettőnek bírói minősítéssel

kell bírnia. A közigazgatási bíróság és a közigazgatási hatóságok vagy rendes bíróságok közt felmerülő hatásköri vitákat egyelőre a minisztertanács dönti el.

A közigazgatási bíróság hivatalból nem járhat el, hanem csak panasz esetében. A panasz 2 félé: a) magán- b) hatósági panasz. Magánpanaszt emelhetnek az érdekelt felek a közigazgatási bíróság hatásköréhez tartozó ügyekben bármely sérelem korvoslása céljából. Érdekelt fél alatt értvén magánosokat, testületeket és hatóságokat is, amennyiben azokat, mint ügyfeleket érinti a kérdéses intézkedés. Hatósági panaszt a közigazgatási hatóságok hatáskörének és az állami (kincstári) közérdekeknek védelme céljából emelhet: 1) a főispán a törvényhatósági közgyűlésnek és közigazgatási bizottságnak, 2) a törvényhatóság első tisztviselője, a pénzügyigazgató, tanfelügyelő, államépítészeti s folyammérnöki hivatal főnöke és az erdőfelügyelő az illető közigazgatási ág körében a közigazgatási bizottságnak, 3) az adófelszámolási bizottság előadója e bizottságnak határozatai ellen. — A magánpanasz előszóval is előterjeszthető azon hatóságnál, melynek határozata ellen irányul, a hatósági panasz ellenben mindig írásban nyújtandó be. A panaszbejelentés határideje 15 nap. Az elkésett panasz hivatalból visszautasítandó. Az érdekelt fél azonban, ha ő maga vagy meghatalmazottja a panaszíratot elháríthatlan akadály miatt nem adhatta be a kellő időben, 15 nap alatt igazolással élhet. A panaszíratban új tényeket és bizonyítékokat is fel lehet hozni; a szóbeli panasz azonban csak a határozat sérelmes részeinek kijelölésére s a fél kérésének előadására terjedhet ki. — Az eljáró közigazgatási hatóság a panaszt a tárgyi iratokkal felszerelve felvilágosító irat kíséretében 8 nap alatt a közigazgatási bírósághoz küldi. A bíróság a panaszról a bepanaszolt feleket azon figyelmeztetéssel értesíti, hogy 15 nap alatt védíratot nyújthatnak be. (Ha azonban a magánpanasz csak hatóság ellen irányul, vagy ha csak szóbeli panaszbejelentés történt, védíratnak nincs helye). A benyújtott védírat egyik példánya haladéktalanul kézbesítetik a panaszosnak. Különben a védírat benyújtásának elmulasztása az eljárás folyamatát nem akadályozza, másrészt pedig a felek az ügy állásának tisztázására a tárgyalásig a panaszíraton és védíraton kívül is intézhetnek írásbeli előterjeszté-

seket a bírósághoz, melyeket az ellenféllel esetről-
 esetre közölni kell. — Ha a védirat beadatott vagy a
 beadására kitűzött határidő eltelt: a közigazgatási
 bíróság a tárgyalás határnapját kitűzi. A tárgyalás
 írásbeli vagy szóbeli és közvetlen, de mindkét eset-
 ben nyilvános. Szóbeli tárgyalásnak akkor van helye,
 ha annak elrendelését a bíróság szükségesnek ta-
 lálja vagy ha azt a felek mindannyian kívánják,
 különben a tárgyalás írásbeli. A tárgyalás befe-
 jezése után a bíróság zárt ülésre vonul vissza-
 s határoz. A határozat azután nyilvános ülésben
 kihirdettedik. A határozatok hozatalánál a bíró-
 ság a bizonyítékokat szabadon mérlegelheti. A
 bizonyítás úgy történik, mint a polgári perekben;
 de eskü által való bizonyításnak nincs helye. A
 határozatok a király nevében hozatnak, indokolandók
 s ha az ügy érdemére vonatkoznak, ítéleteknek,
 máskülönben végzéseeknek nevezetnek. — A közigaz-
 gatási bíróság előtt a felek, amennyiben nem sze-
 mélyesen vagy nem törvényes képviselőjük útján
 járnak el, magukat csak ügyvéd által képvisel-
 hetik. A közigazgatási bíróság határozatai ellen
 csak egyetlen perorvoslatot ismer a törvény: az
 újrafelvételi panaszt (perújítást). Ezzel a ma-
 gánfelek élhetnek egy éven belül, ha a főügy el-
 döntése után olyan, a kérdés érdemére nézve döntő
 bizonyíték birtokába jutottak, melyet a főeljárás fo-
 lyamán nem használhattak. Az újra felvételnél az
 ügyvédi képviselőt kötelező.

MÁSODIK RÉSZ.

Különös tanok.

E részben azokat a jogszabályokat nyújtjuk,
 amelyek a közigazgatás már ismertetett általános és
 még ezután ismertetendő különös szerveinek az
 igazgatás egyes ágaiban kifejtendő tevékeny-
 ségét meghatározzák. Az igazgatás ágai pedig, a
 bevezetésben előadottak szerint a következők: a) a
 fizikai élet,- b) a szellemi élet,- c) a gazdasági élet
 igazgatása, d) a honvédelmi, c) az igazságügy
 igazgatás. Ezen felosztás szerint fogjuk tárgyalni
 anyagunkat.

I. A fizikai élet igazgatása.

Az igazgatás ezen ága körében az állam: 1. nyil-
 vántartja az embereket s főbb életviszonyaikat és sza-
 bályozza a népmozgalmat (népességi ügy), 2. véd

az emberek személyi létét és jogkörét (rendőri igazgatás), 3. oltalmazza azok egészségét (közegészségügy), 4. pótolja a hiányos cselekvőképességet, (gyámság és gondnokág) és 5. kisegítőleg gondoskodik az életfenntartás eszközeiről (szegényügy). — A fizikai élet igazgatásának központi főorgánuma: a belügy-miniszter.

1. Népeségi ügy.

Az államnak ismernie kell saját népességét, úgy egészségben, mint egyénenkint. Az egyesek életviszonyait (korát, származását, családi állapotát, hovatartozását) a közhatalóságoknak nem ritkán hitelesen tanúsítaniok is kell.

A népegész nyilvántartása a népeségi statisztika útján történik, mely az állónépesség adatait a koronkinti (újabbán 10 évenkinti) népszámlálások, a népmozgalom jelenségeit pedig az anyakönyvek segítségével deríti fel.

A népeségi statisztika művelésére, valamint általában az ország időről-időre változó egyéb közérdekű (közművelődési, közgazdasági stb.) viszonyainak nyilvántartására van rendelve a m. királyi központi statisztikai hivatal; mely az ország közállapotára vonatkozólag adatokat gyűjt, azokat feldolgozza és közrebocsátja. A központi statisztikai hivatal közvetlenül a kereskedelemügyi miniszternek van alárendelve. Működéséről évenként tüzetes munkaterv készül az országgyűlés jóváhagyása mellett, melynek keretén kívül adatgyűjtések csakis sürgős szükség esetén s az országgyűlésnek tett előzetes jelentés után foganatosíthatók. A statisztikai hivatal kiadványai (évkönyv, havi füzetek, közlemények) hivatalból megküldetnek valamennyi törvényhatóságnak. Kis- és nagyközségekben a nyilvános elemi iskolák férfitanítói a statisztikai összeírásoknál kötelesek számláló biztosokként közreműködni. Közhivatalok és egyházi hatóságok és közegeik kötelesek a statisztikai adatokat pontosan és hűen beszolgáltatni, magánegyének pedig azokat bevallani. E kötelesség ellen vétők kihágást követnek el, amelyért pénzbírsággal sújtatnak (1897. 35. t.-cz.).

Az anyakönyvek nemcsak a népmozgalmi statisztikának, hanem a népesség egyéni nyilvántartásának is eszközei. Ezek segélyével lehet egyesek személyi viszonyait (származást, házasságot, halálozást stb.) hitelesen megállapítani. Az 1827. 23.

tcz. az egyházakat kötelezte anyakönyvek vezetésére. Az 1894. 33. tcz. azonban világi (u. n. állami) anyakönyvvezetést hozott be nálunk, minek folytán 1895. október 1-től kezdve a születések, házasságok és halálesetek közhitelű nyilvántartására és tanusítására kizárólag az arra rendelt világi közegek által vezetett állami anyakönyvek szolgálnak. (De az előbbi időben vezetett egyházi anyakönyvek továbbra is közokiratok maradnak, melyekből az egyházi anyakönyvvezetők büntetés terhe alatt kötelesek az érdekelteknek kivonatokat adni.) — Az állami anyakönyvek vezetése külön e célra alakított kerületek szerint a meghatározott székhelyen történik. E kerületeket a belügyminiszter állapítja meg s az anyakönyvvezetőket és helyetteseiket is ő nevezi ki. A kinevezés az anyakönyvvezető hanyagsága vagy erkölcsi megbízhatlansága, valamint szervezeti változás esetén visszavonható. Anyakönyvvezetőkül első sorban az önkormányzati tisztviselők s előljárók alkalmazandók, kik is a kinevezést vissza nem utasíthatják. Szükség esetén azonban más (nagykorú, kifogástalan erkölcsű, s legalább 6 középiskolai osztályt végzett) állampolgárok is kinevezhetők. Sőt a belügyminiszter külön anyakönyvi hivatalokat is létesíthet állami hivatali jelleggel. Az anyakönyvvezetőknek a belügyminiszter az államkincstár terhére tiszteletdíjat állapíthat meg. Az anyakönyvek külön-külön, bekötve, lapszámozva, zsinórral átfűzve s a törvényhatóság első tisztviselőjének hitelesítésével ellátott könyvek alakjában vezetendők, az állam nyelvén, magyarul; még pedig egy első- és egy másodpéldányban. Az anyakönyvek minden naptári évvel lezáratnak. Az első példány az anyakönyvvezetőnél marad, a másod példány pedig a törvényhatósági levéltárban őriztetik. — A születési és halálozási anyakönyvek vezetésével minden anyakönyvvezető meg van bízva. A házassági anyakönyvvezetéssel és a házasságnál való közreműködéssel azonban a miniszter jogosítva van több szomszédos kerület anyakönyvvezetői közül egyet megbízni. — Az anyakönyvvezetők működését az illetékes magasabb közigazgatási tisztviselők, továbbá a belügyminiszter által kinevezett anyakönyvi felügyelők ellenőrzik.

Minden születés és haláleset azon anyakönyvvezetőnél jelentendő be és az által tartandó nyilván, kinek kerületében előfordult. Vasúton, hajón történt

születés és halálozás a kiszállás helyén illetékes anyakönyvvezetőnél jelentendő. Ha az anyakönyvvezető valamely bejegyzést megtagad, a fél a közvetlen felügyelőhatóságnál tehet panaszt s ha itt is elutasítatik, a kir. járásbirósághoz fordulhat, melynek határozata ellen a kir. törvényszékhez lehet folyamodni. Az anyakönyvi bejegyzések díj- és bélyegmentesek s az anyakönyvek díjtalanul bárki által megtekinthetők. A kivonatokért járó díjakat a belügyminiszter állapítja meg; de igazolt szegénység esetében, valamint közérdekben hivatalos megkeresésre a kivonatok díjtalanul állítandók ki. — Minden gyermek születése legkésőbb egy hét alatt bejelentendő az anyakönyvvezetőnél (a törvényes atya, illetve a bába, orvos, vagy a szülésnél jelen volt más személy, a lakástartó, végső sorban pedig az anya által). A halvaszülettek a legközelebbi köznapon jelentendők be. A ki új szülött gyermeket talál, köteles ezt legkésőbb a következő napon a községi előljárásnak jelenteni, mely a kiderített adatokat bejegyzés végett az anyakönyvvezetővel közli. A házasság megkötésénél közreműködő anyakönyvvezető köteles a megtörtént házasságkötést azonnal anyakönyvezni. A halálesetet legkésőbb a következő hétköznapon kötelesek bejelenteni: a családfő, illetve a családtagok, a lakástartó, a háztulajdonos. Bejelentéskor a halottkém által kiállított halottvizsgálati bizonyítvány felmutatandó. Talált hulla a találás helyén illetékes anyakönyvvezető által jegyzendő be. A bejelentési köteleesség elmulasztása valamint a valótlan bejelentés is kihágást képez. Kihágást követ el továbbá az is, a ki más családi vagy utónevet használ mint a melyek születési anyakönyvébe be vannak jegyezve. E kihágási ügyekben a kir. járásbiróság bíraskodik.

A szabályszerűen lezárt és aláírt anyakönyvi bejegyzés kiigazítása csak bírói rendeletre történik. A kiigazítást a felügyelő hatóságnál kell kérni. Ez megejtí a tárgyalást s az iratokat döntés végett a kir. járásbirósághoz teszi át, melynek határozata ellen a kir. törvényszékhez lehet folyamodni.

A m. kir. kormány felhatalmazást adhat az osztrák-magyar diplomatiái képviselőknek és consuloknak, hogy a magyar honosokra nézve saját kerületükben mint m. kir. anyakönyvvezetők eljárhasanak.

A népességi rendtartás körébe tartoznak a községi önkormányzatnál tárgyalt illetőségi ügyön kívül még: a névváltoztatás ügye, az idegen ügy, a bejelentés ügye, s a kivándorlási- és útlevélügy.

A családi névváltoztatása belügyminiszteri engedélytől függ. Nemesi előnevet a király adományozhat. A nemesség, előnév és címerhasználat kérdésében a belügyminiszter dönt.

Idegen ügy. Az egyéni szabadság lehető mérvű tiszteletben tartása folytán a szabad mozgásban nemcsak a magyar honosok nincsenek korlátozva, hanem általában a külföldiek is szabadon járhatnak-kelhetnek, ipart űzhetnek és ingatlant is szerezhetnek hazánkban. A külföldi azonban 3 hónapon túl terjedő tartózkodásra köteles a községtől lakhatási engedélyt kérni (1886. 22. tcz. 15. §.). Útlevél az itt tartózkodáshoz rendszerint nem kívántatik az idegenektől. — A tartózkodás rendőri bejelentését az 1879. 28. tcz. csak Budapest területére nézve teszi kötelezővé; de a külföldiek bejelentését a belügyminiszter rendeletileg országosan kötelezővé tette.

A kivándorlás elvileg szabad, hacsak valamely különös kötelesség (pld. védkötelezettség) nem gátolja az állampolgárt. Külföldre szóló útlevelet a belügyi és a személykörüli miniszterek adnak ki. A határszéli forgalomban használatos uti igazolványokat és határátkelési jegyeket a törvényhatóságok első tisztviselői, illetve a járási főszolgabírák állítják ki. Fiatal nők számára keletre szóló útlevelek (igazolványok stb.) nem adatnak. — Kivándorlás közvetítésével csak az foglalkozhatnak, aki az 1881. 38. tcz. értelmében a belügyminisztertől kivándorlási ügynöki engedélyt nyert.

2. Rendőri igazgatás.

A rendészet az igazgatásnak az az ága, mely úgy az emberi cselekvények, mint természeti események következtében előállható s az egyesek vagy az összeség személyi és vagyoni biztonságát kockáztató veszélyek elhárítására irányul. Két faja van: a) az államrendészet, mely az összességet, b) a közrendészet, mely az egyeseket fenyegető veszélyek ellen véd.

A) Az államrendészet körébe tartoznak:

Az egyesületi és gyülekezési ügy. A személyes szabadsággal szorosan összefüggő, nagyfontosságú egyesületi és gyülekezeti jog maig sincs törvényhozásilag szabályozva nálunk. Miniszteri rendeletek értelmében valamely egyesület megalakulásának főkélléke, hogy alapszabálytervezetét a m. kir. kormányhoz a törvényhatóság útján láttamozás végett fölterjeszsze. Nemzetiségi egyesület csak mint irodalmi és közművelődési egyesület alakúlhat. Politikai és munkásegyletek tagjai csak magyar honosok lehetnek s fiókegyleteket nem alakíthatnak. A „nemzeti“ czim, továbbá idegen állam czimerének, jelvényeinek, színeinek használata az egyleteknek meg nem engedhető. Végleg megalakítottnak valamely egyesület csak akkor tekintetik, ha alapszabályait a kormány láttamozta. Az egyletek felett a törvényhatóságok és a belügy-miniszter gyakorolják a felügyeletet. — Népgyűlések csak a rendőrhatalóságnál való előzetes bejelentés mellett tarthatók. A gyűlés megtartását a hatóság megtilthatja, a gyűlésen magát képviselheti és a gyűlést szükség esetén feloszlathatja. — Veszedelemes népcsoportosulásokat a rendőrség katonai karhatalom igénybevételével is szétoszlathat. (1881. 21. tcz. 31—34. §§.)

Kivételes rendszabályok. Az olyan vidékekre, melyeken a rend és jogbiztonság nagy mérvben meg van zavarva, királyi (vagy kormány-) biztost lehet kiküldeni, aki rendkívüli hatalommal ruháztatván fel, kivételes korlátozásnak vetheti alá a polgárok szabadságát s a hatóságok felett is rendelkezik (u. n. ostromállapot). — A rögtönbiráskodást az 1897. 34. tcz. 27. §-a szüntette meg.

A sajtórendészet. Aki nyomdát akar felállítani, köteles szándékát az illető törvényhatóság első tisztviselőjénél írásban bejelenteni, ki erről a belügy-minisztert értesíti. Minden nyomdatulajdonosnak átzsinórozott és a törvényhatóság első tisztviselője által pecsételt könyvet kell tartani, melybe minden nyomtatvány elkészültének ideje, alakja, czíme, a kötetek, példányok és iverk száma bejegyzendő. Ha a nyomdatulajdonos valamely nyomtatványra nevét és lakását ki nem teszi, amennyiben a nyomtatvány sajtóvétséget foglal magában, bűntársnak tekintetik, ellenkező esetben 200 kor.-ig terjedhető büntetésben marasztalandó el. Ilyen nyomtatvány árulásáért a könyvárusok és megbüntettetnek (1848. 18. t.-cz.) Minden sajtótermékből köteles a nyomdatulajdonos

a kir. ügyésznek, a nemzeti muzeumnak és a m. tudományos akadémiának egy-egy példányt ingyen beszolgáltatni (1897. 41. t.-cz.). — Politikai lapot csak a következő feltételek mellett szabad kiadni: a törvényhatóság első tisztviselőjénél a lap tulajdonos vagy felelős kiadó (szerkesztő) nevét, lakását s a nyomdát, melyben a lap nyomtatni fog, be kell jelenteni; azonkívül biztosítékot kell nyújtani készpénzben vagy fekvő birtokra való betáblázással és pedig napilapoknál 20,000 kor., ritkábban megjelenő újságoknál 10,000 kor. erejéig. Aki e nélkül ad ki lapot, fogsággal és pénzbüntetéssel sújtatik. A lap egy példánya a felelős személy aláírásával ellátva az illetékes kir. ügyészhez szintén beküldendő (1848. 18. t.-cz.) — A cenzurát az 1848. 18. t.-cz. eltörölte és kimondotta a sajtószabadságot, melynek értelmében gondolatait sajtó útján mindenki szabadon (= előzetes vizsgálat nélkül) közölheti ugyan; de a sajtó útján elkövetett bűncselekményekért utólag felelősséggel tartozik. A sajtó perek az 1897. 34. t.-cz. értelmében nagyrészt az esküdszékek hatáskörébe tartoznak.

Az állam elleni kihágásokról az 1879. 40. t.-cz. 33—38. §§-ai szólnak.

B) A közrendészet (egyéni rendészet) körébe tartoznak:

A tűz- és vízrendészet. A tűzrendészetet a községek kezelik s e tárgyban szabályrendeleteket alkothatnak, községi tűzoltóságot szervezhetnek; magukat tűzoltószerekkel ellátni kötelesek. Oltás céljára az előjáróság szükség esetén a községbeli összes gyalog- és ígás erőt díjtalanul felhasználhatja. A tűz elmúltával az előjáróság a tűz eredetének megállapítása iránt vizsgálatot foganatosít s minden tűzesetről jelentést tesz a belügyminiszternek. — A robbanószerek gyártásáról, gyúlékony anyagok raktározásáról és szállításáról min. rendeletek, a gőzmozdonyok és hajók által okozható tűzkarok megelőzése szempontjából szükséges tűztávlatról az 1881. 41. t.-cz. 16—20. §§-ai intézkednek. — A vízrendészet körébe tartozó rendelkezések többnyire az 1885. 23. t.-cz.-ben foglalhatnak. Árvízveszély esetében a közigazgatási hatóság a községbeli közerővel, a védelemhez szükséges anyagszerekkel és szerszámokkal teljhatalommal rendelkezhetik.

A vásári rendtartás. Új országos és heti vásárt a keresked. miniszter engedélyezhet. Vásárokon a

csend és rend fenntartása, a tűzbiztonság, mérték- és súlyhasználat, közerkölcsiség, közegészségügy s helypénzszedés feletti felügyelet kis- és nagyközségeekben a főszolgabíró, másutt a városi rendőrség kötelessége.

Színházi rendészet. A szintársulat-szervezés és tartás joga belügyminiszteri engedélytől függ (igazgatói engedély). Színházat nyitni az engedéllyel bíró igazgatónak is csak az illető törvényhatóság engedélyével szabad. Nyilvános színi előadásokat csak a helyi rendőri hatóság engedelmével lehet rendezni s általában a színházak rendőri felügyelete a helyi hatóságot illeti. A szindarabok előzetes cenzúráját az 1848. 31. t.-cz. eltörölte.

Erkölcsei rendészet. A nyilvános mulató helyek a helyi hatóságok rendőri felügyelete alatt állanak. — A kéjelgési ügyet leginkább helyhatósági statutumok szabályozzák. — Az iszákosság korlátozására az 1883. 25. t.-cz. megsemmisíti a korcsmai hitelt, az 1879. 40. t.-cz. büntetést szab azokra, akik a zárórát meg nem tartják, nyilvános helyen részeg állapotban jelennek meg, mást lerészegítenek stb. Ugyancsak a kihágási törvénykönyv tilalmazza a nyilvános szerencsejátékot, állatkinzást s a szemérmert sértő cselekvényeket. Az 1868. 53. és 1891. 13. t.-cz. ek tiltják az ünnepek megszegését.

A tolonczügy. A tolonczozás megelőző rendészeti intézkedés, melynél fogva a közbiztonságra veszélyes egyének (csavargók, munkakerülők, engedély nélkül koldulók, botrányt okozó erkölcstelen életűek, elbocsájtott fegyenczek stb.) tartózkodási helyökről illetőségi községükbe továbbíttatnak. A tolonczügy nagyjelentősége daczára csak miniszteri rendelettel van szabályozva. — Mielőtt valaki eltolonczoltatnék, ellene az illetékes hatóságnak eltolonczozási határozatot kell hoznia. Míg a tényleges eltolonczozás fogamatba vétetik, az illető egyén letartóztatandó. A tolonczozásnak 2 módja van: a) kényszerűtlével kiállítása, melynél fogva az illető az ezen levélben számára kijelölt utat a megszabott irányban és idő alatt kíséret nélkül köteles megtenni, és b) tulajdonképi tolonczozás, amidőn őrizet alatt történik a tovaszállítás. A két mód közül a hatóság a körülmények gondos figyelembevételével választ. Kik a kényszerűtlévelben meghatározott útiránytól eltérnek, őrizet mellett tolonczoztatnak tovább. Tolonczügyekben elsőfokú hatóság: községekben a

főszolgabíró, r. t. és törvényh. városokban a rendőrkapitány, a fővárosban a tolonczügyet vezető rendőrtisztviselő; másodfokú hat. megyékben az alispán, törvényhat. városokban a tanács, Budapesten a főkapitány; harmadfokú hat. a belügyminiszter.

A cselédügy az 1876. 13. t.-cz. által van szabályozva. Cseléd az, aki magát háztartási vagy gazdaság körüli személyes és folytonos szolgálatoknak legalább egy hónapon át bérért való teljesítésére kötelezi. Minden cselédnek cselédkönyvvvel kell bírnia; e nélkül cselédet fogadni birság terhe alatt tilos. A cselédtörvény rendeleteinek áthágása esetén bíraskodásra illetékesek elsőfokúlag: kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, r. t. és törvényh. városokban a rendőrkapitány, a fővárosban a ker. kapitányok; másodfokúlag: megyékben az alispán, törvényhat. városokban a tanács, a fővárosban a közigazgatási bizottság; harmadfokúlag: általában a közigazgatási bizottság, csak a fővárosban a belügyminiszter. A gazda és cseléd közötti vitás kérdések eldöntésére ugyancsak az említett hatóságok illetékesek, azzal a különbséggel azonban, hogy a közigazg. bizottság határozatát a közigazg. bíróság előtt lehet panasszal megtámadni. A kártérítés iránti perek ellenben az összeg szerint illetékes bíróság elé tartoznak.

C) Rendőri szervezet és rendőri bíraskodás. A rendészet nem képez a többi közigazgatási teendőktől szorosan elkülönített igazgatási ágat, hanem legfelső fokon a belügyminiszter, középfokon a törvényhatóságok, alsó fokon a községek s illetve a járási főszolgabírák vannak felruházva rendőrhatalmakkal és jogkörrel. Egyedül a fővárosra s a hozzá csatolt szomszédos területekre (1889. 46. t.-cz.) nézve állítatott fel az 1881. 21. t.-cz.-kel egy külön szervezet: **a fővárosi rendőrség.** Az államilag szervezett Budapest fővárosi rendőrség közvetlenül a belügyminiszter alatt áll. A fővárosi törvényhatóságot azonban intézkedéseiben támogatni köteles. A fővárosi rendőrség a központi hivatalból (főkapitányság) és kerületi kapitányságokból s esetleg rendőri kiküldöttségekből (expositura) áll. Feje: a főkapitány, kit a király nevez ki. A tiszti személyzet többi tagját a belügyminiszter, az őrszemélyzetet a főkapitány nevezi ki. A fővárosi rendőrség polgári intézmény, melynek őrségi személyzete azonban belső szervezetében szigorú katonai fegyelmi szabályok alatt áll.

Költségei részben az állampénztárból, részben a főváros által fedeztetnek. A főkapitány jogosítva van a nagyobb üzletek, vállalatok, intézetek kérelmére, a rendőrség rendszeresített létszámán felül a kérelmezők költségén pótrendőröket alkalmazni, kik az intézeti vagy vállalati helyiségekben a főkapitánytól nyert utasítások szerint teljesítenek rendőri szolgálatot. — Az 1881. 21. t.-cz. a fővárosi rendőrség működési szabályzatát részletesen körülírja. E szabályok, általános érvényű jogtételek hiányában, mint kiegészítő jogelvek, az egész országra nézve irányadókúl vehetők.

Nem a rendőri hatóság gyakorlására, hanem csak a közbiztonsági szolgálat teljesítésére szervezte az 1881. 3. t.-cz. a megyei rendőrközegek helyébe a m. kir. csendőrséget. **A m. kir. csendőrség** katonai szervezettel bír, minél fogva a csendőrtisztek és csendőrök személyi, előléptetési és fegyelmi ügyekben a honvédelmi miniszter alá vannak helyezve, fegyelmi és bűnügyeikben pedig a m. kir. honvédbíróságok ítélnek. A közigazgatási és rendőri szolgálati viszony tekintetében azonban a csendőrség a belügyminiszter hatósága alatt áll. Az ország területe 6 csendőrkerületre van felosztva. A kerületi parancsnokságok élén egy-egy törzstiszt áll. A kerületek szárnyparancsnokságokra oszlanak, melyek élére egy-egy százados van állítva. Ezek alatt állanak a szakaszparancsnokságok egy-egy alantás tiszt (vagy tiszthelyettes) vezetése alatt. Végül a szakaszok alatt állanak az őrsök, melyek parancsnoka egy-egy altiszt. — A csendőrtiszteket a király, a tiszt-helyetteseket a honvédelmi miniszter, a csendőröket a ker. parancsnok nevezi ki. — A törvényhatósági városokban a csendőrség rendes szolgálatot nem teljesít; de a belügyminiszter kívánságukra és költségükre elrendelheti, hogy területükön a közbiztonsági teendőket a m. kir. csendőrség lássa el (1882. 10.). A csendőrség feladatát képezi, hogy a személy- és vagyonbiztonságot megóvja, a csendet és rendet fenntartsa, a büntető törvények és rendeletek megszegését, a véletlenségből vagy mulasztásból eredhető veszélyeket és károkat lehetőleg megakadályozza, a megzavart csendet és rendet helyreállítsa, a vétkeket kinyomozza és az illetékes hatóságnak át-szolgáltassa. A közbiztonsági rendészet hatóságainak a csendőrőrsök rendelkezésükre állanak s azok felhívásának eleget tenni tartoznak.

A rendőri bíraskodás nem jogszolgáltatás, mert a rendőri kihágások sem jogsértő, hanem csak veszélyes, azaz olyan cselekmények és mulasztások, amelyekből jogsérelem származhatik, s amelyeket az állam épen ezért tilalmaz. A bírság csak a tilalom megszegéseért szabatik ki, ellenben ha a veszélyes cselekmény (pld. sebes hajtás) folytán tényleg jogsérelem (pld. valakinek elgázolása és megsebesítése) következne be, azért a tettes külön felelősséggel tartozik. — Kihágásnak minősíthet valamely cselekményt vagy mulasztást a törvény, miniszteri rendelet, törvényhatósági szabályrendelet és rendezett tanácsu városi szabályrendelet (sőt az 1881. 21. t.cz. 8. §-a értelmében a fővárosi rendőrség főkapitánya is). A törvény mindenféle, miniszteri rendelet és helyhat. szabályrendelet ellenben csak rendőri tilalomnak megszegését minősítheti kihágásnak. Törvényhatósági vagy városi szabályrendelet érvényéhez a belügyminiszter megerősítése szükséges. A kihágások büntetése elzárás és pénzbüntetés. Az elzárás legrövidebb tartama 3 óra, a pénzbüntetés legkisebb összege 1 korona. A rendőri bíraskodás általános elveit foglalja magában s azon kívül 10 fejezetben szól az állam, a hatóságok és közcsend, a vallás elleni, a pénz- és értékpapírok hamisítására vonatkozó, a családi állás, a közbiztonság, a közrend és közszemérem elleni, a szerencsejáték által elkövetett, a közegészség és testi épség s végül a tulajdon elleni kihágások egyes nemeiről, s azok bünteléséről. Ezenfelül számos törvény, miniszteri rendelet és helyhatósági szabályrendelet állapít meg kihágásokat az igazgatás különböző ágaiban. A kihágások felett részint a kir. járásbírók, részint közigazgatási hatóságok bíraskodnak, és pedig — amennyiben valamely kihágás kifejezetten más közigazgatási hatóság elé utalva nincs — a következő közigazgatási hatóságok; u. m. első fokon: kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, városokban a rendőrkapitány, a fővárosban a kerületi kapitányok; másodfokon: megyékben az alispán, törvényhatósági városokban a tanács, a fővárosban a rendőrfőkapitány; harmadfokon: a belügyminiszter. — A közigazgatási hatóságok és bíróságok között felmerülő hatásköri összeütközések felett a minisztertanács dönt.

3. Közegészségügy.

Közegészség: az emberek egészségének azon állapota, mely az együttélés viszonyai által idéztetik elő. Az egészség fenntartásának és helyreállításának vannak olyan feltételei, melyek létesítése csak az állami összerő segélyével lehető. E feltételek létesítésére irányuló tevékenység: a közegészségügyi igazgatás, melynek főforrása nálunk az 1876. 14. tcz, a közegészségügy rendezéséről. E törvény szerint a közegészségügy vezetése az állami igazgatás köréhez tartozik. (De az egészségügyi intézkedések végrehajtása a törvényhatóságok és községek feladata.) Mind az, ami a közegészség fenntartására, javítására és helyreállítására szolgál, hatósági felügyelet és intézkedés, a közegészség elleni kihágások pedig rendőri bíráskodás tárgyát képezik. A hatóság a felügyeletet panasz bevétele nélkül is időnkint szemlék és vizsgálatok által gyakorolja. A hol a halálozás járvány nem léteben a rendes arányt tetemesen felülmúlja s ennek elhárításáról az illető törvényhatóság nem gondoskodik, a belügyminiszter köteles megtenni a szükséges intézkedéseket, melyek költségei az illető törvényhatóságok vagy községek által viselendők; ha azonban az egész teher nem lenne méltányosan rájuk róható, részben az államkincstár által fedezendők. A törvényhatóság a lakhelyek légkörének tisztántartása végett az egészségre ártalmas posványok, mocsarak kiszáritását, csatornázást, növényzet ültetését stb. elrendelheti, s ha e munkálatok költsége a község erejét felülmúlná, a törvényhatóság és az állam nyújtanak anyagi segélyt. Ugyancsak a légkör tisztán tartása végett az (elsőfokú) hatóság megakadályozza számos egyének szűkebb lakásokba zsufolását, intézkedik az utcák, terek, nyilvános helyiségek, lakházak, iskolák, növeldek, gyárak, börtönök, vágóhidak tisztántartása, állati hullák eltakarítása és egyszóval mindannak eltávolítása iránt, ami a légkört, talajt és vizet tisztátalanná teszi. Elhagyott temetők helyén építkezni csak az utolsó temetkezéstől számított 30 év múltán szabad. Új vagy átalakított épületek lakhatása városokban csak hatósági szemle után engedhető meg; közegészségileg veszélyes lakhelyek hatóságilag kiürítendőek. — Az egészségre ártalmas tápszerek forgalomba hozása hatóságilag megakadályozandó. E végből a vágóhidakon levágandó

állatok (s mindennemű nyilvánosan árúba bocsájtott hús) vizsgálat tárgyát képezik. Gyümölcsök, gombák, tej, vaj, zsiradék, zöldség s egyéb élelmi cikkek és italok piaczkon, árúcsarnokokban, kimerőhelyeken stb. hatósági szemlék útján ellenőrzendők. — Gyógyszerészek mérget és méregtartalmú anyagokat csak orvosi rendeletre szolgáltathatnak ki. Ezeknek kereskedők általi árulása külön szabályok által korlátoztatik. A méregszerek elkülönítve zárt helyen őrzendők. — A gyermekhalandóság csökkentése végett rendeli a törvény, hogy a 7 évesnél fiatalabb gyermekek megbetegedés esetén bírság terhe alatt mielőbb orvosi segélyben részesítendők. Csecsemőt szoptatásra vagy kisdedekeket dajkálásra csak oly nő vállalhat el, kinek erre a községségi előjáróság orvosi vizsgálat alapján engedélyt ad. A dajkák bánásmódját a hatóság ellenőrzi. Altató vagy kábító szereket csak orvosi rendeletre szabad alkalmazni.

A járványok elfojtása indokából köteles a községségi előjáróság, mihelyt valahol több egyén egyidejűleg ugyanazon betegségbe esik, vagy ragályos kórok esetei mutatkoznak, felettes hatóságának jelentést tenni. (Orvosok, lelkészek, tanítók és mások is, kik ily betegülési esetekről tudomással bírnak kötelesek azt bejelenteni). A törvényhatóság az esetek megvizsgálása után a járványt constatálja és intézkedik annak elfojtása iránt. Ragályos járványoknál a kényszergyógyítás is elrendelhető.

A himlő-ragály pusztítása ellen irányul a kötelező védhimlőoltás. Minden gyermek, hacsak valóságos himlőt ki nem állott, életének első évében beoltandó, eredménytelenség esetén az oltást a következő s esetleg még a harmadik évben is ismételni kell. Nyilvános vagy magániskolák növendékei 12-ik évük betöltése előtt újra oltandók, hacsak 5 éven belül valóságos himlőt nem állottak ki. Himlőjárvány idejében a törvényhatóság a felnőttek kötelező újraoltását is elrendelheti a belügyminiszter jóváhagyásával (1887. 22. tcz.) — A szemcsés köthártyalob (trachoma) tárgyában az 1886. 5. tcz.; az ázsiai koleráról több belügyminiszteri rendelet intézkedik. Belügyminiszteri rendeletek szólnak a difteritiszről és gyermekágyi lázról is. — Oly bujakórosak, kiknek gyógykezelése otthon nem eszközölhető, a legközelebbi polgári, sőt ilyenek hiányában katonai kórházba is szállíthatók

s ott teljes felgyógyulásukig visszatarthatók (1876. XIV. 89. §.)

Balesetekben való rögtöni segélynyújtás végett rendeli az egészségügyi törvény, hogy mindazok, kik foglalkozásuknál fogva gyakrabban jutnak azon helyzetbe, hogy balesetknél segítséget nyújthatnak (mint pl. rendőrök, hajósok, halászok, bányászok, mozdony és vonatvezetők), a tetszhalálból felélesztésnek s a segélynyújtásnak lényegesebb ismereteiben oktandók. Népesebb városokban mentőintézetek állítandók. Vasutak és hajózási vállalatok tömeges sérülések esetére gyógyszereket, sebészi kötéseket és egyéb orvosi készülékeket és szereket készen tartani kötelesek.

A hullák körüli eljárásra s a temetkezésre nézve a törvény következőleg rendelkezik: A halottkémnek a halált bizonyító írásbeli nyilatkozata előtt senkit eltemetni nem szabad. Az eltemetés a halál bekövetkeztétől számítandó 48 óra előtt tilos. Ha az eltemetést az arra kötelezett hozzátartozók nem teljesítik, azok terhére (szegénység esetén az illetékességi község terhére) a községi előljáróság köteles teljesíttetni. A község köteles községi temetőt tartani, kivéve, ha ott olyan felekezeti temető létezik, melyben a temetkezés szabadsága biztosítva van. Templomokban s a rendes temetőkön kívül temetkezni csak hatósági engedély mellett szabad. Sirbolt felállításához, sírok vagy sirboltok kinyitásához, hullák kiásásához és elszállításához hatósági engedély kívántatik.

A gyógyszeremélyzet- és egészségügyi intézményekre vonatkozólag a következőket jegyezzük meg:

Orvosi gyakorlatra Magyarországon csak az jogosult, a ki belföldön szerzett vagy itt honosított orvosi oklevéllel bír s oklevelét az illető törvényhatósági közgyűlésen kihirdettette. Az orvos a gyógy mód alkalmazásában nem korlátozható; de az elkövetett műhibákért felelős. Rögtöni veszély esetén az első orvosi segélyt a gyakorló orvos minden betegnek nyújtani köteles. Ha orvosi gyakorlatra nem jogosított egyén díjazásért gyógyít, kuruzslást követ el s kihágásért büntetettetik. — Gyógyszertárat csak az kezelhet, aki nálunk érvényes gyógyszerész-tudori v. mesteri oklevéllel bír. — Szülésznői gyakorlatot az folytathat, aki belföldön érvényes szülésznői oklevéllel vagy a tisztí főorvos által ki-

állított képesítő okmánynyal bír. Aki jogosítottság nélkül jutalomért végez szülésznői teendőket, mint kurúzslo büntettetik. — A gyógyszerárak szakértők által állami engedély folytán felállított közegészségi intézetek s mint ilyenek az iparüzletek sorába nem tartoznak. A gyógyszerári üzleti jog vagy realis vagy személyes. A reáljogú gyógyszerárak szabadon átruházhatók, örökölhetők, hagyományozhatók, míg a személyjogúnak átruházása csak a belügyminiszter engedélyével történhetik. Új gyógyszerár felállítására a törvényhatóság meghallgatása után és csak személyes jogosítvánnyal a belügyminiszter ad engedélyt. A gyógyszerészek a gyógyszerkönyvben meghatározott szereket tartani s árszabvány szerint kiszolgáltatni kötelesek. Hitelezni a gyógyszerész csak a rendelő orvos által igazolt sürgős veszély esetén köteles. Oly helyen, hol gyógyszerár nincs, a törvényhatóság első tisztviselője orvosoknak és állatorvosoknak kézi gyógyszerárat engedélyezhet a legszükségesebb szerekkel. — Kórházak a törvényhatóság meghallgatása után a belügyminiszter engedélyével állíthatók fel. Vannak köz- és magánkórházak. A közkórházak minden jelentkező beteget, honost és külföldit egyaránt kötelesek befogadni, míg helylyel rendelkeznek; a magánkórházak ellenben rögtöni életveszély esetét kivéve, csak olyan betegeket, kiknek számára berendezettek. Közkórházakban az ápolási díjakat a miniszter, magánkórház maga szabja meg. — A gyógyítható és mindazon gyógyíthatlan elmebetegek, kik a közbiztonságra veszélyesek, tébolydába helyezendők. Hogy valaki tébolydába felvétessék, közhivatalban lévő orvostudornak, és ha ilyen volt, a beteg kezelő orvosának az elmekört igazoló bizonyítványa szükséges. A felvett betegek a gondnokság alá helyezés kimondása végett az illetékes bíróságnak bejelentendők. (A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről külön törvény, az 1898. 21. tcz. rendelkezik). Gyógyfürdő elnevezésre a belügyminiszter adhat engedélyt. Minden gyógyfürdőnek egészséges és kényelmes fürdő- és lakházzal, fürdőszabályzattal, az idegy alatt orvossal és gyógyszerárral kell ellátva lenni. Gyógydíj csak hatósági engedély alapján szedhető s az kizárólag a fürdő emelésére fordítható. A fürdők a törvényhatóság felügyelete alá tartoznak, mely a gyógyfürdőkhez fürdőbiztost köteles kirendelni, ki ott a rendet fenntartja.

A közegészségügy **hatósági szervezete**. Központi főhatóság a belügyminiszter, aki legfelső fokon az összes egészségügyi igazgatást vezeti. A minisztert működésében az orsz. közegészségi tanács, mint véleményező és indítványozó testület támogatja. A belügyminiszter közegei a közegészségi felügyelők (számszerint 10-en), kik a helyszínen ellenőrzik a közegészségügyi intézkedések végrehajtását. A miniszter rendeleteinek foganatosítására kormánybiztosokat is kiküldhet.

Törvényhatóságokban a közgyűlésnek, a közigazg. bizottságnak, különösen pedig az alispánnak (polgármesternek) van egészségügyi hatósági jogköre. Minden törvényhatóságban egészségügyi bizottság alakítandó, mely tanácskozó, véleményező és indítványozó testület; veszélyes járványok alkalmával járványbizottsággá alakul és rendelkezési jogot nyer. A törvényhatóságnak s jelesül az alispánnak, illetve polgármesternek szakértő közege a tiszti főorvos.

Kis- és nagyközségekben az előljáróság inkább csak mint végrehajtó közeg jár el, a hatósági jogkört a járási főszolgabíró gyakorolja, kinek szakközege a járási orvos. Rend. tan. városokban elsőfokú egészségügyi hatóság a polgármester. — Minden r. t. város, megyei székhelyet képező v. 6000 léleknél népesebb község köteles községi orvost tartani, a kisebb községeket a megye körorvos tartása céljából közegészségi körökbe csoportosítja. Minden község, mely legalább 1500 lakost számlál, köteles szülésznőt alkalmazni. — Oly községekben, melyek külön orvossal bírnak, közegészségügyi bizottság alakítandó, mely járvány idején járványbizottsággá alakul át.

A járásbíró elé nem utalt egészségi **kihágások** felett bírászkodnak I. fokban: a főszolgabírák, r. t. városi polgármesterek, th. városi rendőrkapitányok s a fővárosi ker. előljárók; II. fokban: az alispánok, a th. városi tanács (a főv. tanács); III. fokban: a belügyminiszter.

4. Gyámsági és gondnoksági ügy.

A korhiány és szellemi, erkölcsi vagy testi fogyatékok miatt hiányzó vagy korlátolt jogi cselekvőképesség pótlásáról, úgy az illető fogyatékos személy vagyoni érdekeire való tekintetből, valamint közforgalmi érdekekből is gondoskodni kell. Ez a gyám-

sági és gondnoksági intézmények által történik. — A gyámsági és gondnoksági ügyeket az 1877. 20. és 1885. 6. t.-cz-ek szabályozzák.

A gyámhatóságot legmagasabb fokon a belügyminiszter gyakorolja, közép- és alsófokon pedig a törvényhatóságok és községek látják el. A kis- és nagyközségek előljáróságuk és közgyámjuk után rendszerint csak segédműködést végeznek a gyámügyi igazgatásban. A gyámhatóságot elsőfokúlag teljes jogkörrel a törvényhatóságok és rend. tanácsú városok árvaszékei gyakorolják. Minden árvaszéknek egy elnökből és legalább 2 ülnök és egy jegyzőből, azonkívül kezelőszemélyzetből kell állani. A jegyző csak akkor bir szavazattal, ha ülnöki teendőket végez. A törvényhat. bizottságok, illetőleg a képviselőtestületek saját tagjaik közül a rendes ülnökök mellett tiszteletbeli ülnököket is alkalmazhatnak. A törvényhat. illetve városi ügyész az árvaszéknek szintén tagja, de döntő szavazattal nem bir, minden jogi és peres kérdésben határozathozatal előtt meghallgatandó s az árvaszék érdemleges határozatait felebbezni jogosult. Az árvaszéki személyzet az elnök közvetlen rendelkezése és felügyelete alatt áll. Rend. tanácsú városok árvaszékeinek elnöke a polgármester. Az árvaszék végrehajtó közegei: a főszolgabírák és a községi előljáróság; r. t. városokban az árvaszék kiküldött tagjai; törvhat. városokban a tanács kirendelt tagjai, Budapesten a ker. előljáróságok. Az árvaszéki érdemleges határozatok nyilvános ülésben testületileg hozatnak. A határozatok más gyámhatóság területén annak megkeresése után, külföldön a belügyminiszter közvetítésével hajtathatnak végre. Az árvaszéki illetékességet rendszerint a községi illetőség határozza meg; de az illetőség átruházható azon árvaszékekre is, melynek területén a gyámolt vagy gondnokolt személyek állandóan tartózkodnak vagy vagyonuknak legnagyobb része fekszik. Halasztást nem tűrő esetben a tartózkodási hely gyámhatósága köteles az illetékesség tisztázásáig a szükséges intézkedéseket megtenni. — Az árvaszékek határozatait az érdekeltek 15 nap alatt a közigazgatási bizottsághoz felebbezhetik, mely a felebbezést az e célra alakított árvaügyi küldöttsége által intézi el. A közigazg. bizottság határozata a belügyminiszterhez felebbezhető. — Olyan nagyközségeket, melyek erre elegendő szellemi és anyagi képességgel bírnak, a belügyminiszter a gyámhatóság

gyakorlásával felruházhathat. A nagyközségi árvaszéktől azonban a felebbezés a megyei árvaszékhez megy, melynek másodfokú határozatát utolsó fokban a közigazg. bizottsághoz lehet felebbezni.

Mint kivételes gyámhatóság, szerepel a családtanács is. Az atyának jogában áll kiskorú gyermekei számára a végrendeletekre előszabott alakszerűsé; mellett családtanácsot felállítani, ha a tiszta hagyaték 200,000 koronát felülhalad. Atyai rendelkezés hiányában az anya, nagyszülők vagy rokonok kérelmére is megengedheti a belügyminiszter terjedelmes vagyon öröklése esetén a családtanács felállítását. A cs. tanács az elnökön kívül (ki az illetékes árvaszék elnöke) 4 tagból áll. A tagoknak rendszerint rokonoknak kell lenniök, de egy tag nem-rokon is lehet. (Nőrokonok is választhatók). A családtanács gyámhatósági jogkörrel bír, határozatait azonban az illetékes árvaszék hajtja végre. A gyám- vagy gondnokrendelés, nagykorúsítás, leltározás, hagyatéki tárgyalás, birságolás és fegyelmi jog nem illeti meg a cs. tanácsot, hanem mindez az illetékes árvaszéknek marad fenntartva. A cs. tanács határozatai a belügyminiszterhez, de csak oly esetben felebbezhetők, midőn a törzsvagyon megváltoztatásáról van szó.

A gyámhatóságok feladata a gyámoltak és gondnokoltak szellemi és anyagi érdekeinek megóvása és előmozdítása. A gyámoltak és gondnokoltak pénzei és pénzértékei rendszerint az árvaszékek pénztárában kezeltetnek (s csak kivételesen, belügyminiszteri engedéllyel, kezelhetik a községbeli árvák pénzét a községi előljáróságok.) A pénzkezelésnek 2 módja van. u. m: az összesített és az egyénenkinti rendszer. Az előbbi rendszer mellett a különböző tulajdonosok pénzei összekeverve, az utóbbi rendszer mellett pedig egyenkint elkülönítve kezeltetnek. Összesített rendszer alkalmazása esetén az árvapénzekből kölcsön csak törlesztés feltétele alatt s legfeljebb 32 évre és jelzálogi biztosíték mellett, a becsérték $\frac{1}{3}$ -a erejéig adható; az ingatlanon levő terhek a becsértékből 3 szoros összeggel leszámítandók. A gyámpénztár pénzkészlete jóhitelű pénzintézetnél is elhelyezhető. Egyénenkinti rendszer mellett az egyes gyámoltak vagy gondnokoltak pénzei külön-külön vagy jóhitelű pénzintézetekbe adandók, vagy értékpapirokba fektetendők, vagy ingatlanra a becsérték $\frac{1}{3}$ -áig első helyen leendő tkvi bekebele-

zés mellett kölcsön adandók vagy kamatozó letétként a kir. adóhivatalba szállítandók.

5. Szegényügy.

Az államnak nem hivatása, hogy polgárai eltartásáról gondoskodjék, sőt inkább maga is polgárai szolgáltatásaira támaszkodik. De kivételes esetben, midőn egyesek életszükségleteiket anyagi eszközök hiányában fedezni képtelenek, az államra hárul a feladat, hogy nyomorban sinlő polgáraitól gondoskodjék; mert a nyomor megtámadja az emberek fizikai létét, kórok és járványok terjesztője s ingerül szolgál jog- és erkölcsellenes tettek elkövetésére. A nyomor tehát állami beavatkozást tesz szükségessé, hogy az elszegényedésnek alkalmas intézmények által lehetőleg elejét vételessék, a már nyomorba jutottak pedig addig, amíg magukról gondoskodni képtelenek, segélyben részesüljenek. Hazai jogunk értelmében a **szegények ellátásáról**, amennyiben társadalmi segély útján róluk kielégítően gondoskodva nincsen, illető ségi községük köteles gondoskodni. A községi orvos és szülésznő, szegényeknek díjtalanul nyújtanak segélyt. Ha a szegények ellátása csak a községi lakosság rendkívüli túlterheltségével eszközölhető, a község a törvényhatóságnak s ha ez nem bírná, az államnak segélyt veheti igénybe (1886. XXII. 145. §.). A községek a szegényügyre vonatkozólag évente jelentést tesznek törvényhatóságukhoz. A megyék jótékonyági célokra külön pótdótot vehetnek ki (1883. XV. 9. §.). Az idegen honosságú szegények gyámolítása tárgyában nemzetközi szerződések intézkednek.

A fizetése képtelen betegek után a nyilvános ápolás költségeit az 1898. évi 21. t.-cz. értelmében az **országos betegápolási alap** fedezi. Az orsz. betegápolási alap az egyenes államadók alapján kivetett országos betegápolási pótdóból létesítetik. E pótdó tényleges mennyiségét, mely azonban az egyenes államadók 3%-át meg nem haladhatja, évről-évre az állami költségvetésben határozzák meg, kivetése és behajtása az illető egyenes államadókkal együttesen történik.

A nyilvános helyen és a házról-házra való **kolduláshoz** hatósági engedély kell. Az engedély nélkül koldulók kihágásért büntetettnek (1879. 40. VI. fej.). **Könyöradományok** országszerte csak a belügyminiszter engedélyével gyűjthetők; egyes tör-

vényhatóságok területére szóló nyilvános gyűjtési engedélyt az illető törvényhatóságok első tisztviselője adhat. A gyűjtés csak bekötött, lapszámozott, átfűzött és hatósági pecséttel ellátott gyűjtőkönyvvel történhetik. A gyűjtéssel megbízott egyének, mielőtt valamely községben a gyűjtést megkezdenék, kötelesek az előljáráságnál jelentkezni.

II. A szellemi élet igazgatása.

A szellemi fejlődésnek is vannak olyan akadályai, a melyek ellen az egyes hiába küzd és vannak olyan pozitív feltételei, melyek megvalósítása csakis az államhatalomtól várható. Az ember tehát szellemi haladása előmozdítása végett szintén az állam védő és elősegítő közreműködésére szorúl. Az erkölcsiség emelésére különösen az egyházak vannak hivatva; az egyházi élet ismertetésével azonban az egyházjog és magyar közjog foglalkozván, e kérdéseket itt mellőzzük s a szellemi élet igazgatása körében főleg az oktatásügyre szorítkozunk. — A szellemi élet igazgatásának központi főorganuma a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Működésében az orsz. közoktatási tanács (az ország közoktatási ügyét tudományos és paedagogiai tekintetben megfigyelő s a miniszternek a közoktatásügyi kérdésekben véleményt adó testület), az orsz. képzőművészeti tanács és a műemlékek orsz. bizottsága támogatják.

A közművelődés tényezői közül kiváló jelentőséggel az iskolák bírnak; de az iskolák mellett egyéb közművelődési tényezőknek (sajtó, színházak, tudományos társulatok, múzeumok, kép- és könyvtárak, műemlékek stb.) is jut szerep a cultura szolgálatában.

1. Tanügyi igazgatás.

Az iskolák hivatásukra nézve 3 félék, u. m: népoktatási intézetek, középiskolák és szakiskolák.

A népiskolai közoktatás rendszerét az 1868. 38. t. cz. az általános tankötelezettség elvére fekteti. Minden szülő, gyám stb. köteles gyermekeit, gyámoltjait stb. (ha nevelésükről a háznál vagy magánintézetben nem gondoskodnak) nyilvános iskolába és pedig a gyermek 6-ik évének betöltésétől egész 12-ik éve betöltéséig a mindennapi, azontúl a 15-ik év betöltéséig az ismétlő iskolába járatni. Testileg

vagy szellemileg fejletlen gyermek a tisztí orvos bizonyítványára az iskolázás alól ideiglenesen felmenthető. Ha a szülő (gyám vagy gazda) a gyermeket az iskolától figyelmeztetés után is visszatartja, pénzbüntetéssel sújtandó s ha négyzszeri büntetés sem használna, a hatóság az iskolától visszatartott gyermek számára külön gyámot rendelhet. A háznál tanult növendékek kötelesek évenként nyilvános iskolában vizsgát tenni. — Népoktatási tanintézetek: az elemi és felsőbb népiskolák, polgári iskolák és tanítóképezdek. Népoktatási nyilvános tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenntarthatnak: hazai hitfelekezetek, társulatok, egyesek, községek és az állam. A szükséges elemi, felső nép- és polgári iskolák fenntartása iránti kötelezettség azonban a községekre nehezedik; mert oly községekben, hol a hitfelekezetek nem tartanak fenn a törvénynek megfelelő népiskolát, a község köteles ilyenről gondoskodni. Sőt olyan községekben, hol a törvényszerű népiskolával bíró egyház hivein kívül más felekezethez tartozó legalább 30 tanköteles van, kiknek szülői a felekezeti iskolát használni nem akarják, szintén köteles a község közös elemi iskolát állítani. S végül az illető felekezetek közmegegyezésével a felekezeti iskolák is községi (közös) iskolákká alakíthatók. Legalább ötezer lakóval bíró községek (vagy városok) kötelesek felső népiskolákat, vagy ezek helyett polgári iskolákat létesíteni. A községi iskolák felekezeti jelleggel nem bírhatnak. A község az iskolák költségeinek fedezése végett külön községi pótdót vethet ki az egyenes állami adók 5%-a erejéig. Azon községi lakosok és birtokosok azonban, kik törvényszerű felekezeti népiskolát is tartanak fenn, csak annyiban kötelesek e pótdót fizetni, amennyiben az a szolgáltatás, melylyel saját felekezeti iskolájuk fenntartásához járúlnak, egyenes államadójuk 5%-át ki nem meríti. Minden iskola-fenntartó község köteles külön iskolai alapot létesíteni s azt lehetőleg növelni. Ha a község iskola-fenntartói köteletségének nem bír eleget tenni, segélyért az államhoz folyamodhatik. — Az állam (közokt. miniszter) csak jogosítva van tanintézeteket felállítani, ahol azok szükségesek. A közoktatásügyi miniszter a segélyre szoruló községi és felekezeti iskolák helyett is, azok megszüntetésével, állíthat állami iskolát, valamint jogosult megszüntetni és állami iskolával pótolni az

olyan községi vagy felekezeti iskolát is, melynek egymás után két tanítója mozdíttatott el államellenes magatartás miatt (1893. 26. t.-cz.). — Tanítói hivatalra csak tanítói oklevéllel bíró egyének alkalmazhatók. Az alkalmazás élethossziglan történik. A községi tanítókat a községi iskolaszék (a fővárosban a tanács), a hitfelekezetieket a felekezeti iskolaszék választja, az államiakat a közoktatásügyi miniszter nevezi ki. A rendes elemi tanítók alapfizetése lakáson és kerten kívül 600, a segédtanítóké 400 kor.-nál kevesebb nem lehet s havonta vagy évnegyedenkint előzetesen fizetendő. A tanítói fizetések kiegészítése végett a felekezeti és községi elemi iskolák hatóságai igazolt szegénység esetén állami segílyt igényelhetnek (1893. 26. t.-cz.). — A népiskolában minden gyermek anyanyelvén oktatandó, ha ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Az egyházközségek iskoláikban a tannyelvet tetszés szerint határozhatják meg. Ugyanígy a kormány az állami tanintézetekben; de a magyar nyelv az összes népiskolákban kötelezőleg tanítandó s tanítóul csak az alkalmazható, aki a magyar nyelvet tanítani képes (1879. 18.). — A népiskolák hatóságai az 1876. 28. t.-cz. értelmében a közokt. miniszter fővezetése és felügyelete alatt: a törvényhatóságok és azok közigazgatási bizottságai, a kir. tanfelügyelők, a községi hatóságok s az iskolaszékek. A tanfelügyelőt a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki. Minden vármegye a határai között fekvő törvényhatósági városokkal együtt, (a főváros pedig egymaga) külön tankerületet képez, rendszerint külön tanfelügyelővel, kivételesen azonban több szomszédos tankerületnek is lehet egy tanfelügyelője. A tanfelügyelő a közigazgatási bizottságnak tagja és tanügyi előadója. A miniszter a tanfelügyelő mellé segédet és tollnokot nevezhet ki, úgyszintén szükség esetében egyes szakértőket (iskolalátogatókat) is megbízhat az iskolák vizsgálatával. A tanfelügyelő köteles a kerületében lévő állami, községi, felekezeti, társulati és magán népoktatási, valamint a kisdedóvó intézeteket is személyesen, segéde vagy a megbízott iskolalátogatók által évenként legalább egyszer meglátogatni, illetve meglátogattatni s azokban a népoktatási törvények pontos végrehajtására felügyelni. Felügyeleti hatósága tehát kiterjed a kisdedóvodákra is. — Iskolaszék alakítatik minden oly polgári és hitközségben, mely

iskolát tart fenn. Az iskolaszéket, mely legalább 5 tagból áll, a község, illetőleg hitközség képviselte választja 3 évre az oktatásügyhöz értő, de legalább is írni-olvasni tudó, egyének közül. A felekezeti iskolaszéknek az illető lelkész minden esetre tagja. A községi iskolaszéknek a választott tagokon kívül minden hitfelekezet lelkésze és a községi tanítótestület képviselője is tagjai. Az iskolaszék választja a tanítókat, őrökdi a tanítás menete, a tankötelezettség teljesítése, az iskolai vagyon kezelése felett s elsőfokúlag határoz a szülők és tanítók között felmerülő ügyekben. Az állami népiskolák felett iskolaszék helyett gondnokság áll, melynek elnökét és tagjait 6 évre a miniszter nevezi ki.

Nem iskolák, hanem csak népnevelő intézetek a kisdedóvodák. A kisdedóvás feladata a 3—6 éves gyermekeket egyfelől ápolás és gondozás által a szülők távollétében érhető veszélyektől óvni, másfelől rendre és tisztaságra szoktatás, valamint ügyességüknek, értelmüknek és kedélyüknek korukhoz mért fejlesztése által őket testi, szellemi és erkölcsi fejlődésükben elősegíteni. Az elemi iskolák feladatát képező tanításnak a kisdedóvás körében nincs helye. Ahol kisdedóvoda van, minden szülő köteles 3 6 éves gyermekét abba járatni, hacsák nem igazolja, hogy gyermeke különben is állandóan kellő felügyeletben részesül. Minden th. város, megyei székhelyet képező vagy 30,000 koronánál több egyenes államadót fizető község köteles kisdedóvodát, a 20—30,000 korona egyenes adót fizető községek pedig gyermekmenedékházat, végül az 20,000 kor.-nál is csekélyebb adóval terhelt községek ideiglenes (nyári) menedékházat állítani (1891. 15. t. cz.).

Az emberbaráti tanintézetekben (siketnémák, vakok, hülyék és gyengeelméjűek intézete) folyó oktatás is az elemi népoktatás jellegével bír; de a sajátos viszonyoknak megfelelően külön szabályozás alatt áll.

Középiskolák alatt azok az iskolák értetnek, melyek a magasabb általános műveltség nyújtásával a felsőbb tanulmányokra is előkészítenek. Ilyenek a gymnasiumok és a reáliskolák. A gymnasiumok a classicus nyelvek és általán a human-jellegű tudományok, a reáliskolák ellenben a természet- és mennyiségtudomány s a modern nyelvek tanításába helyezik az oktatás súlypontját. Ezen iskolák szervezetéről, igazgatásáról, a felettük

való felügyeletről, tanáraik képesítéséről stb. az 1883. 30. t.-cz. szól. A középiskolákban, a pályaválasztás szabadságának megfelelően, iskolázási kényszernek (tankötelezettség) nincs helye. Hazai jogunk nem ismeri ezen iskolákra nézve az iskolafenntartási kényszert sem, csak jogot ad a törvény a kormánynak, törvényhatóságoknak, községeknek, felekezeteknek, testületeknek, társulatoknak, sőt magánosoknak is nyilvános (államérvényes bizonyítványok kiadására felhatalmazott) középiskolák felállítására. Idegen állam, külföldön élő nem-magyar honos s külföldi testületek nem állíthatnak fel középiskolát.

Új nyilvános középiskolák felállítói kötelesek az intézet megnyitla előtt legalább 4 hónappal szándékukat a közokt. miniszternél bejelenteni s a miniszter csak az esetben tagadhatja meg a nyilvánossági jogot, ha a törvényes kellékek nincsenek igazolva. — A tannyelvet a hitfelekezeti iskolákban maguk a hitfelekezetek határozzák meg, a magyar nyelv és irodalom azonban mint rendes tárgy, és pedig a 7. 8. osztályban magyarul tanítandó s e tárgyból az érettségi vizsgálat is magyarul teendő. Az érettségi bizonyítványok magyar eredetiben adandók ki, de kívánatra fordításban is, akár az illető iskola tannyelvén, akár latinul melléklendők. Az érettségi vizsgán a tanker. főigazgató (v. helyettese), felekezeti intézetekben a felek. hatóság által kirendelt egyén elnököl. Felek. intézetek érettségijéhez a közokt. miniszter kormányképviselőt rendel, akit azonban rendelkezési jog nem illet, csak ellenőrzési hatásköre van s szabálytalanság esetén a bizonyítványok kiadását felfüggesztetheti. A gymn. érettségi bizonyítvány minden főiskolára, a reális-kolai csak a műegyetemre, a tud. egyetemnek matemat. természettudományi karára, valamint a bányászati és gazdasági akadémiákra való felvételre jogosít. De a latin és görög nyelvből letett kiegészítő vizsgálat után a reálisk. érettségi bizonyítvány a gymnasiumival egyértékű. — Minden középiskola az igazgató közvetlen vezetése alatt áll. Az ország a középiskolák tekintetéből 12 tankerületre osztatik s mindenik élén egy tankerületi főigazgató áll, ki a király által neveztetik ki s közvetlenül a miniszternek van alárendelve. A tanker. főigazgató hatásköre az autonom hitfelekezeti iskolák kivételével az összes középiskolákra kiterjed, mindezekben felügyeletet teljesít, az érettségi vizsgálatokat vezeti,

és szerzett tapasztalatairól a miniszternek jelentést tesz. A felekezeti iskolákban az állami felügyeletet a közokt. miniszter külön megbízottai által gyakorolja. Államellenes irány v. erkölcsi bajok elharapódzása esetén a közokt. miniszter a hitfelekezeti iskola bezárása iránt a királynak előterjesztést tehet, a többi iskolákra nézve pedig maga intézkedik.

A szakiskolák azok számára szolgálnak, akik élethivatásszerűen akarják magukat valamely pályára kiképezni. A szakoktatást lehet: a) tudományos, b) gazdasági, c) művészi oktatásra osztályozni. Az előfeltételül megszabott képzettségre való tekintettel pedig a szakiskolák lehetnek: a) főiskolák, b) egyéb, nem-főiskolai jellegű intézetek, c) alsóbb szaktanfolyamok, tulnyomólag gyakorlati iránynyal.

Főiskolák: 1. a tudományegyetemek (1848. 19., 1872. 19. t.-cz.-ek), 2. a kir. József-műegyetem, 3. a jogakadémiák, 4. a theologiai főiskolák, 5. a m. óvári gazdasági, 6. a selmeczi bányászati és erdészeti akadémia, 7. a budapesti állatorvosi főiskola. — **Egyéb, nem-főiskolai jellegű szakiskolák:** 1. a gazdasági tanintézetek, 2. a felsőbb kereskedelmi iskolák, 3. a fiumei kir. tengerészeti akadémia, 4. a különféle ipariskolák, 5. az alsóbbfokú gazdasági iskolák és tanfolyamok. — **Művészeti szakiskolák:** 1. az orsz. mintarajztanoda, 2. az iparművészeti iskola, 3. a női festészeti tanfolyam, 4. a nemzeti zenede, 5. a m. kir. zene- és színészakadémia.

2. Egyéb közművelődési intézmények.

Az iskolákon kívül számos tényezője van még a közművelődésnek, melyek az ismeretek terjesztésével s az erkölcs és ízlés nemesítése által szintén a nép szellemi fejlődését mozdítják elő. Ilyenek a sajtó, a színházak, a tudós társaságok, muzeumok, kép- és közkönyvtárak, a műemlékek.

A műemlékek védelméről a törvényhozás külön törvény (az 1881. 39. t.-cz.) útján gondoskodott. Műemlék minden oly építmény v. tartozéka, mely történeti v. művészeti emlék becsével bír. Aki ilyen építményt felfedez, tartozik azt az illető község előljáróságánál azonnal bejelenteni s 60 napig érintetlenül hagyni. Az előljáróság felettes hatósága után a közokt. miniszternek tesz jelentést, aki a műemlék fenntartása iránt határoz. A miniszternek a műemlékek körüli teendőkben a műemlékek orsz. bizottsága segít.

III. A gazdasági élet igazgatása.

Az egyén boldogulása gazdasági téren is nagyrészt az állam elősegítő tevékenységétől függ. E tevékenység: a közgazdasági igazgatás, melynek jelentősége újabb időben mindjobban előtérbe lép. — Az ember gazdasági működése a termelés három faja (őstermelés, ipar, kereskedelem) között oszolván meg, a gazdasági igazgatás felosztása is e szerint tagolódik és némely általános természetű intézmények megkülönböztetésével a következő lesz: 1. általános jellegű intézmények, 2. őstermelési-, 3. ipari-, 4. kereskedelmi- és forgalmi igazgatás. — A gazdasági igazgatás teendői a központban 2 főorganum: a kereskedelemügyi és a földmivelésügyi miniszterek között van megosztva.

1. Általános jellegű intézmények.

Ilyenek a kisajátítási és a vizügy.

Kisajátítás alatt az ingatlanra vonatkozó tulajdonjognak közérdekből s teljes kártalanítás mellett való megszüntetését vagy korlátozását értjük. A kisajátítási jogot az 1881. 41. t.-cz. szabályozza. — Kisajátításnak csak közérdekből és csak a törvényben meghatározott célokra van helye. A kisajátítást esetről-esetre a kereskedelmi miniszter engedélyezi. A miniszter a kisajátítási eljárást elrendelvé, arról az illetékes törvényhatóság közigazgatási bizottságát értesíti. A közigazg. bizottság egy elnökből, 2 tagból és 1 jegyzőből álló bizottságot küld ki, mely a kisajátítási tervet az érdekeltek meghallgatása és helyszini szemle után megállapítja. A bizottság határozatával meg nem elégedő fél ez ellen a keresk. miniszterhez folyamodhatik, ki a kérdésben véglegesen dönt. — A kisajátítás csak valódi és teljes kártalanítás mellett történhetvén, a terv megállapítása után a kártalanítási eljárás következik, hacsak a kártérítés mérvére nézve a kisajátító és a tulajdonos között egyezség létre nem jött. A kártalanítási eljárásra az a törvényszék illetékes, mely a kisajátítandó ingatlannak birtokbiróságát képezi. A törvényszék, mihelyt a véglegesen megállapított terv hozzá beérkezett, a kártalanítási eljárás megkezdése végett a helyszinére tárgyalást tűz ki, erre az érdekelteket megidézi s a tárgyalás vezetésére egy bírót (s e mellé egy tollvivőt) küld ki. A bírói kiküldött a helyszinén megjelenvén, megkísérli a felekkel az egyezséget s ha ez sikerül, jegyzőkönyvbe

foglalja; ellenkező esetben szakértőkkel foganatósítja a becslést s a szakértők véleményét veszi jegyzőkönyvbe. Az eljárás befejeztével az iratokat a kiküldött a törvényszék elé terjeszti, mely 8 nap alatt határozatot hoz. Határozata ellen a kir. táblához s attól a kir. curiához lehet felebbezni. — A kisajátítás folytán a kisajátító az illető ingatlanság tulajdonjogát szerzi meg. Ha azonban a kisajátítónak csak egy időre van szüksége az ingatlan dologra, az ideiglenesen is kisajátítható meghatározott időre, legfeljebb 3 évre. Az ideiglenesen kisajátított tárgy felett a kisajátító csak használati jogot nyer s azért előleges félévi részletekben haszonbért fizet.

A vízjogról az 1885. 23. tcz. szól s megkülönbözteti a szabad vizeket és a hatósági rendelkezés alatt álló vizeket. A birtokos szabad rendelkezése alatt állanak: a forrásból, talajvizből vagy csapadékból származó vizek s azok lefolyásai mindaddig, míg azok birtokának határát el nem hagyják. De a birtokos mások kárára ily vizek felett sem rendelkezhetik, ha az illetők a vizet birtoka területén kívül jogszerűen használják; továbbá szükség esetén a birtokos a vízben hiányt szenvedőknek kártalanítás mellett vizet adni köteles, a víz lefolyását pedig mások érdekeit érintőleg csak hatósági engedéllyel változtathatja. Közöséges kutakat saját birtokán mindenki szabadon építhet, azonban az új kút a község lakott területein a már létező kútaktól, tavaktól, forrásoktól, vízcsatornáktól vagy házaktól legalább 3, külterületen pedig legalább 15 méter távolságban építendő. Fúrásokat, gallériákat és artézi kúvakat létesíteni vagy közöséges kutakat gazdasági és ipari célokra használni csak úgy szabad, hogy ez által más vizeknek addig tényleg gyakorolt használata meg ne csökkenjen. (Fúrások, gallériák és artézi kutak vízművektől 100 méternél kisebb távolságban csak hatósági engedéllyel létesíthetők). Ásvány- és gyógyforrásokra a földmívelési miniszter védterületet állapíthat meg, melyen belül harmadik személyek ásásokat vagy fúrásokat csak hatósági engedéllyel végezhetnek. — Mindazon vizek, melyek szabad rendelkezés alatt nem állanak, a közhatalóság rendelkezése alá tartoznak. Az ilyen vizeken 2 féle használatot ismer vízjogunk u. m.: a szabad közhasználatokat és az engedélyhez kötött használatokat. A szabad közhasználatokat a rendőri szabályok megtartása mellett bárki által

gyakorolhatók. Ilyenek: a hajózás, tutajozás, vizmerítés házi szükségletre, ítatás, mosás, úsztatás, fürdés, jégvágás. Minden más célra, valamint gépekkel vagy mesterséges készülékkel való vízhasználathoz h a t ó s á g i e n g e d é l y szükséges. Vízhasználat csak a hajózás, tutajozás és fausztatás sérelme nélkül gyakorolható. A vízhasználat engedélyezésénél a közgazdasági tekintetben fontosabb érdek az irányadó. Egyenlő jelentőségű vállalatok közül a parti birtokosnak elsősege van, utána következik a vízfolyás fenntartásához hozzájáruló birtokos s csak azután más birtokos. Egyenlő körülmények között a folyás mentén feljebb fekvőnek az alsóval szemben elsősege van. Engedélyezési ügyekben elsőfokú hatóság a törvényhatóság első tisztviselője, másodfokú a közigazgatási bizottság, harmadfokú a földmívelési miniszter. — Vízhasználati vagy szabályozási m u n k á l a t o k, melyek a természetes vízfolyást megváltoztatják vagy melyek idegen területen létesíttetnek vagy idegen érdekeket érintenek, h a t ó s á g i e n g e d é l y alá esnek. (A meder és partok jókarban tartása a meder- illetve a parti birtokos kötelessége). Azok, a kik a vizek kihasználása vagy a vizek részéről előállható veszélyek elleni védekezés tekintetében közösen érdekeltvék, v i z i t á r s u l a t o k a t alakíthatnak. A vízi társulatok jogi személyek s vagy vízrendezés (t. i. mederszabályozás, partbiztosítás, árvédelem) c z é l j á b ó l, vagy vízhasználatra (öntözés, alagcsővezés, mocsárkiszáritás, halászat stb.) alakulnak. Az érdekelték, ha vízrendezési társulatot kívánnak alakítani, általános kimutatást tartoznak készíteni az érdekelt földbirtokok holdszámáról, általános műszaki tervezetet és költségvetést a vízrendezésről és ezeknek megtörténtéről az illetékes törvényhatóság első tisztviselőjének jelentést tevén, minden érdekeltet közgyűlésre hívnak össze. E közgyűlésen a társulat megalakul, az elnököt és a választmány tagjait megválasztja, alapszabályait alkotja, a műszaki tervet végkép megállapítja s mindezeket az alispánnak (polgármesternek) fölterjeszti. Az alispán a tervezet benyújtásáról az érdekelt szomszédos vízrend. társulatokat s a szemben lévő felső és alsó községeket, ez utóbbiak pedig a közvetlen adófizetőket értesítik, kik is a 30 napig közszemlére kitett tervekre nézve észrevételt tehetnek. Ez eljárás után az alispán (polgármester) a tervezet

fölött határoz s határozatát végleges megerősítés végett az iratokkal a földmivelési miniszterhez fölterjeszti. A megalakult társulat ügyeit a közgyűlés és a választmány intézi. Közgyűlés évenként legalább egyszer tartandó s azon a szavazatjog az érdekeltség (birtok) aránya szerint gyakoroltatik. A közgyűlésnek fenn nem tartott ügyeket a választmány intézi, mely az elnökből és legalább 4 tagból áll s a közgyűlés által választatik. A társulatok tisztviselői személyzete igazgatóból, mérnökökből, pénztárnokból, ellenőrből és segédszemélyzetből áll, kik a választmány által választatnak s működésükben is a választmánynak vannak alárendelve. A földmivelési miniszter megbízottak által a társulatok működését folytonos figyelemmel kíséri. Ha pedig a társulat működésében zavarok állanak be, ügyeinek igazgatására miniszteri biztost rendelhet ki, aki a közgyűlés és választmány teendőit végzi. A vízhasználati társulatok alakításának és működésének alapelvei ugyanazok, mint a vízrendező társulatokéi. A társulat megalakultnak tekintetik, ha a közgyűlés által elfogadott alapszabályok a földmivelési miniszter által jóváhagyattak. A vízi társulatok által kivetett járulékok az illető birtokon fekvő oly terhet képeznek, mely az állami adók természetével bir és minden, még a telekkönyvileg bejegyzett követelés előtt is elégitendő ki. A társulatok kérésére a járulékok behajtását a pénzügyminiszter az egyenes adók beszedésére hivatott közegek által az adókezelési szabályok értelmében eszközölteti. A tiszai ármentesítő társulatokról az 1884. 14. tcz. szól. —

Engedélyezést nem igénylő vízügyekben és vízrendőri kihágások esetén a következő hatóságok járnak el: I. fokúlag a járási főszolgabírák, r. t. városi polgármesterek, a törvényhatósági városi rendőrkapitányok s illetve a fővárosi ker. előljárók; II. fokúlag a törvényhatóságok első tisztviselői s illetve a fővárosi tanács, III. fokúlag a földmivelési miniszter.

2. Östermelés.

A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről az 1894. 12. tcz. szól. Mezei földbirtokát, a törvény korlátai között, gazdaságilag mindenki szabadon használhatja. Ahol azonban a nyomásos rendszer eddig gyakorlatban volt: a birtokosságnak

birtok arány szerinti $\frac{2}{3}$ többsége azt kötelezőleg fenntarthatja. Osztatlan közös tulajdont képező legelőknél az érdekelt birtokosok közgyűlése állapítja meg a legelőrendtartást, az állattenyésztés és apaállattartás módozatait. A földbirtok határai minden birtokos által látható módon megjelölendőek. Mezei közúti utakat a község tartozik létesíteni. Kötelesek a községek legalább $\frac{1}{4}$ holdnyi faiskolát fenntartani s az abból nyert csemetékkel az utakat, utcákat, tereket, a vízmosásos, kopár és futóhomok-területeket befásítani. Minden birtokos köteles a kártékony rovarokat és növényeket saját területén irtani. A hasznos madarak pusztítása ellenben tiltva van. — Olyan szőlőterületeken, melyek egy határban legalább 100 k. holdat tesznek ki, a birtokosok birtokarány szerinti $\frac{1}{3}$ -a hegyközség alakítását határozhatja el. A hegyközség önkormányzati alapon intézkedik a közös őrzés és hegyrendészet, a szőlők felújítása és a szőlőbetegségek elleni közös védekezés, valamint az okszerű szőlőművelés iránt. A hegyközségi járulékok a községi póttadóval együtt vetetnek ki és szedtetnek be. A hegyközség ügyeit a hegyközségi közgyűlés, választmány és a hegybíró intézik. A közgyűlés határozatait az elsőfokú közigazgatási hatósághoz felelteszhetők. — A községek kötelesek a határőrizetére szükséges mezőőröket és hegyőröket az érdekelt birtokosok terhére alkalmazni. Kinek egy vagy több szomszédos község határában legalább száz k. hold birtoka van, az külön mezőőrt tarthat, nem különben bekerített helyek, kertek, gyümölcsösök és szőlők tulajdonosai. A mező és hegyőrök nyilvános örök és a közbiztonsági közegeket megillető jogokat élvezik, a lopáson vagy rongáláson ért egyéneket megzabololhatják, vagy a községi előljáróság elé bekísérhetik, a tilosban talált állatokat behajtani kötelesek. A mezőrendőri kihágások (lopások, rongálások s különféle mulasztások és tiltott cselekmények) a törvény X. fejezete értelmében 200 koronáig terjedhető pénzbírsággal sújtandók: I. fokúlag a főszolgabírák, r. t. városi polgármesterek, törvényhatósági rendőrkapitányok s illetve a főv. ker. előljárók, II. fokúlag a közigazgatási bizottság, III. fokban a földművelési miniszter által. (De ha a kár 40 korona értéket meg nem halad, I. fokban a községi előljáróság, II. fokban a főszolgabíró s III. fokban a közigazgatási bizottság

ítél) Egyéb (nem kihágási) mezőgazdasági ügyekben I. fokúlag törvényhatósági városokban a tanács, II. fokúlag a megyékben az alispán, a fővárosban a tanács jár el; a többi hatóságok a kihágásiakkal azonosak.

A mezőgazdasági munkásokról az 1898. 2. tcz. rendelkezik. Annak, aki nem cselédminőségben gazdasági munka teljesítésére szerződik, igazolvánnyal kell birnia, melyet lakhelyének községi előljárósága állít ki. A szerződési feltételek megállapítása a munkaadó és a munkások szabad egyezkedésének tárgya, de a feltételek a törvény határozataival nem ellenkezhetnek s a szerződés mindenkor írásban s az illetékes községi előljáróság előtt kötendő.

A bortermelés védelmére irányuló intézkedést foglal magában az 1883. 17. tcz. a phylloxera terjedése ellen teendő óvintézkedésekről. Valamint az 1893. 23. tcz. a mesterséges borok készítésének tilalmáról. Mesterséges bort készíteni, forgalomba hozni, a mesterséges bor készítésére szolgáló anyagokat hirdetni vagy forgalomba hozni tilos. Tilos a bort oly vidék megjelölésével is forgalomba hozni, a melyen az nem termett, vagy oly szőlőfaj megnevezésével látni el, a melyből az nem készült. Aki e törvény rendeleteit sérti, kihágást követ el, s 50—600 kor-ig terjedhető pénzbüntetéssel és 2 hóig terjedhető elzárással büntetendő a közigazgatási hatóságok által.

A mezőgazdasági termények hamisítását tilalmazza az 1895. 46. tcz. A mezőgazdasági termények, termékek és czikkek (tej, tejtermékek, zsirok, zsiradékok, olajneműek, gabona-, liszt-, és tésztaneműek, méz, paprika, vető- és fűmagvak, abraktakarmány és trágyaneműek) hamisítása s a hamisítottak forgalomba hozása, mint kihágás, a közigazgatási hatóságok útján 2 havi elzárással és 600 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

Az erdők védelméről az 1879. 31. s 1898. 19. tczikkek rendelkeznek. A földmivelési miniszter, a tulajdonos és a közigazgatási bizottság meghallgatásával, azon erdőket, melyek magasabb hegyek kőgörgetegein, havasok fősíkjain vagy hegytetőkön és gerinczeken, meredek hegyoldalokon, hegyomlások, kő- vagy hógörgetegek és vizmosások támadásának és terjedésének megakadályozására szolgálnak, vagy amelyek elpusztulása következtében alantabb fekvő területek termőképessége vagy köz-

lekedési utak biztonsága veszélyeztetnék, vagy szél-
 vészek rombolásának út nyitnának, v é d e r d ő k ü l
 le előli ki. A véderdők adókedvezményben részesülnek,
 ecobennük az irtás és tarvágás tilos s bárkinek tulaj-
 ondónát képezik is, csak a földmívelési miniszter által
 megállapított használati mód szerint kezelhetők. A
 futó homokon és feltétlen erdőtalajon lévő erdők is
 minden esetre fenntartandók. — Az állam, törvény-
 hatóságok, községek, egyházak birtokában lévő, a
 köz- és magánalapítványok és hitbizományokhoz
 tartozó és a közösen használt közbirtokossági erdők,
 csak a földmívelési miniszter által jóváhagyott
 üzemterv szerint kezelhetők. Ezen erdők közül
 az 1898. 19. tcz. értelmében a nem-államiak is
 állami kezelésbe vehetők. — Olyan kopár terü-
 letek, melyeken hegyomlások, hó- vagy kőgörgetegek
 megakadályozása, szélvészek és vizek rombolásának
 vagy a futóhomok terjedésének meggátlása végett
 a talaj megkötése szükséges, beerdősítendőek és
 szintúl mint véderdők kezelendőek. — Az első fokú
 erdőrendészeti hatóságot a közigazgatási bizott-
 ság, a másodfokú és legfőbb hatóságot a földmíve-
 lésügyi miniszter gyakorolja. Az erdőbirtokosok
 által saját erdőkben elkövetett olyan cselekmények
 és mulasztások, melyek az erdőtörvény rendeleteivel
 ellenkeznek, (pld. véderdők irtása, a kötelező üzem-
 terv meg nem tartása), erdőrendészeti áthágást
 képeznek s elsőfokban a közigazgatási bizottság, má-
 sodfokban a földmívelésügyi miniszter által büntet-
 tetnek. Az erdei lopások s kártételek (60 korona
 értéken alúl) és a törvényben felsorolt veszélyes
 cselekmények s mulasztások pedig erdei kihágá-
 sokat képeznek, melyek felett I. fokban a főszol-
 gabírák, rendőrkapitányok, a fővárosi kerületi elől-
 járók, II. fokon s végérvényesen a közigazgatási
 bizottság választmánya bíraskodik.

Az állattenyésztés érdekében a mezőgazdasági
 törvény (1894. 12. t.-cz.) tartalmaz némely intézke-
 déseket. A földmívelésügyi miniszter a szarvas-
 marhákra és lovakra nézve tenyészköteleket állapít
 meg s meghatározza, hogy azokban mily fajok te-
 nyésztése támogatatik hatóságilag. A közös hasz-
 nálatra szolgáló apaállatokról a község köteles gon-
 doskodni. (A kincstár állattenyésztési célokra olcsó
 marhasót bocsát árúba. 1897. 1. t.-cz.). — Az állat-
 egészségügyről az 1888. 7. t.-cz. részletesen in-
 tézkedik. Mindaz, ami az állategészség fenntartására,

megvédésére, javítására, az állati betegségek gyógyítására és járványok elfojtására szolgál, hatósági felügyelet és intézkedés tárgyát képezi. Ragályos vagy ragálygyanús állatok külföldi behozatala vagy átvitele tilos. A hasznos házi állatok behozatala vagy átvitele csak oly marhalevéllal szabad, melyben igazolva van, hogy az állat veszélymentes vidékről szállítatik. A ló, szarvasmarha, juh, kecske és sertés tulajdonátruházásánál vagy szállításánál a a belföldi forgalomban is marhalevél szükséges, melyet az a község állít ki, honnan a marha elhajtatik s amelyen a ragálymentesség is igazolandó. Állatvásárokra csak marhalevéllal ellátott állatok bocsájthatók. Szarvasmarhát lábon hajtani csak a hatóság által kijelölt úton szabad. Vasúton vagy hajón való szállításnál a szarvasmarha a felrakásnál egészségileg szakértő által megvizsgálandó. A szarvasmarha, ló, kecske, juh, tavaszszal közös legelőre kihajtás előtt a község által számba veendő s egészségileg megvizsgálandó. Vendéglők, csárdák, állatok szállítására használt eszközök s általában mindazon helyek, hol állatok tartózkodni szoktak, folytonos felügyelet alatt tartandók és időnkint fertőtlenítenedők. — A házi állatok birtokosai, pásztorok, gyepmesterek, mészárosok, vágatási biztosok kötelesek a birtokukban lévő állatok belső megbetegülését vagy elhullását a községnek azonnal bejelenteni. A község köteles az esetet az elsőfokú hatóságnak tudomására hozni s addig is, míg ez intézkedik, a beteg állat elkülönítéséről és a ragály tovahurczolásának meggátlásáról gondoskodni. Az elsőfokú hatóság a helyszínére azonnal állatorvost küld ki s amennyiben a betegség 8 nap alatt nem állapítható meg bonczolás nélkül, az állat leölését elrendelheti s ha ragadós betegség állapított meg, a törvényben előírt intézkedéseket megteszi s erről a másodfokú egészségügyi hatóság útján a földművelésügyi miniszterhez jelentést tesz. — Az állategészségügyekben eljáró hatóságok: I. fokban a főszolgabírák, rendezett tanácsú városok polgármesterei, törvényhatósági városok rendőrkapitányai, a fővárosi kerületi előljárók, Fiumében a rendőrőrnök, a tengerparton a révkapitányok; II. fokban az alispánok, törvényhatósági városokban a tanács, a tengerparton a m. kir. tengerészeti hatóság; III. fokon a földművelésügyi miniszter. Minden törvényhatóság és rendezett tanácsú város köteles állatorvost tartani. Vagyonos nagyközségeket a földművelésügyi miniszter

szintén kötelezhet állatorvostartásra. A főszolgabírónak állategészségügyi szakközege a megyei állatorvos. A törvényhatóság első tisztviselőjének pedig az állami állatorvos, aki egy vagy több törvényhatóságból alakított kerületbe a földművelésügyi miniszter által neveztetik ki s a kormánynak is szakközege. Szükség esetén a földművelésügyi miniszter állategészségügyben kormánybizost is küldhet ki.

A selyemtermelés érdekében a községek a szederfatenyésztésre különös gondot kötelesek fordítani (1894. 12.). Az 1885. 25. t.-cz. értelmében selyembogarakat tenyészteni csak egészséges petéből szabad. (Alkalmas peték tenyésztésével és kiosztásával a szegzárdi kir. selyemtenyésztési felügyelőség van megbízva). Peték árúsítása, gubók beváltása vagy eladása csak hatósági engedéllyel történhetik.

A halászatról az 1888. 19. t.-cz. szól. A halászat joga a földtulajdon tartozékát képezi és a medertulajdonost illeti (árvizek kiöntéseiben az árborított terület tulajdonosát). Aki halászni akar, halászejegyet váltani és azt halászás közben magával vinni s a közbiztonsági közegek, pénzügyőrök, mező-, gátőrök, halászati tulajdonosok és bérlők felszólítására előmutatni köteles. Zárt vizekben a halászat a jogosult által korlátlanul gyakorolható. Nyílt vizekben, ha ezek oly fekvésűek és kiterjedésűek, hogy rajtuk a halászat a szomszéd birtokosok érdekeinek sérelme nélkül és okszerűleg űzhető, az egyes jogosultak — a halászati tilalmak betartásával — önállóan gyakorolhatják a halászatot, ellenesetben csak társulattá alakulva. (Ha a társulat meg nem alakul, az illető halászerületek bérbe adatnak). A haltenyésztet előmozdítására szolgálnak: 1. az u. n. kiméleti terrek, olyan vízterületek, melyek a halivadék fejlődésére kiválóan alkalmasak s a melyeken a halászat, vadászat, csónakázás, fürdés s mindaz, a mi a halak ivását zavarná, hatóságilag tiltva van; 2. a tilalmi idő melyben halászni nem szabad; 3. a megszábot mértéknél kisebb halak kifogásának tilalmazása; 4. bizonyos halfogási módoknak, eszközöknek, anyagok és szerek alkalmazásának eltiltása. A törvény tilalmainak megszegői kihágásért pénzbüntetéssel sújtatnak.

A vadászati jog az 1883. 20. t.-cz. értelmében a földtulajdon elválaszthatatlan tartozéka. A tulajdonos azonban földbirtokán a vadászatot csak akkor gya-

korolhatja, ha a birtok egy tagban vagy összefüggő részekben legalább 200 kat. holdat tesz ki, vagy ha kisebb is, de kertileg műveltetik és kerítéssel vagy árkolattal el van zárva, belső telket, szőlőt vagy állandó szigetet képez. Legalább 50 katasztrális holdnyi birtokok tulajdonosai összefüggő birtokaikra nézve a vadászati jog gyakorlására egyesülhetnek, ha az egyesített terület a 200 holdat eléri. Más birtokokon és a község tulajdonát képező területeken, az utóbbiak nagyságára való tekintet nélkül, a vadászati jog legalább 6 évre bérbe adandó, a bérjövedelem pedig a tulajdonosok között birtokaránylag kiosztandó. A vadászat tilalmi időszakban nem gyakorolható. Ez időszakokban a vadak fiai, fészkeit, tojásait sem szabad elszedni, tilos az illető vadat árulni, venni, étlapra jegyezni. De a kártékony állatok bármikor elpusztíthatók, sőt a vaddisznók és ragadozó vadak pusztítására a közigazgatási bizottság hivatalból való vadászatot is elrendelhet. A lőfegyver után fegyveradó, a vadászatért pedig vadászati adót kell fizetni az 1883. 23. t.-cz. értelmében. Vadászati kihágások felett közigazgatási, a fegyver- és vadászati adó körüli kihágások felett pedig pénzügyi hatóságok bíráskodnak.

A bányászati közigazgatást a ma is hatályban lévő 1854. évi u. n. általános bányatörvény s egyéb szabályok értelmében első fokon a bányakapitányságok és bányabiztosságok, felső fokban a pénzügyminiszter intézik.

3. Iparügyi igazgatás.

Ipar alatt a közgazdaságtan átalakító tevékenységet ért. Közigazgatásunk ettől eltérőleg az ipar fogalma alá sorol sok másjellegű foglalkozást (pl. cseleedszerzést, bérkocsisságot stb.), különösen pedig a kereskedést is. Mindazon foglalkozások tehát, melyekre az ipartörvény (1884. 17. t.-cz.) rendelkezései vonatkoznak, jogilag iparnak tekintendők.

Ipartörvényünk értelmében hazánkban minden nagykorú (v. nagykorúsított) egyén (külföldi is), nemre való tekintet nélkül, a törvény korlátai közt bármely iparágat, ideértve a kereskedést is, bárhol önállóan és szabadon gyakorolhat. Aki ipart szándékozik űzni, tartozik ebbeli szándékát az elsőfokú iparhatóságnak írásban bejelenteni s ez alkalommal nagykorúságát vagy korengedélyét igazolni, egyszersmind a fővárosban 20 kor., tizezernél több lakosú

községekben 10 kor., más helyekben 2 kort befizetni. A keresk. miniszter azonban olyan iparágakat, melyek rendszerint csak hosszas gyakorlás útján sajátíthatók el, rendeletileg képesítéshez köthet. Ilyen iparágak önálló üzéséhez megkivántatik a képesítés igazolása is (tanonczbizonyítvány s azontúl 2 évi gyakorlat; vagy 3 évi gyakorlat, vagy ipariskola végzése.) Attól, aki ezen feltételeknek megfelel, az iparigazolvány kiszolgáltatása meg nem tagadható. De vannak iparágak, melyek gyakorlását a törvény hatósági engedélyhez köti (fogadó, korcsma, kávéház tartása, cselédszerzés stb.) Ezek gyakorlását a hatóság csak olyan egyéneknek engedi meg, kiket közérköleségi és közbiztonsági szempontból megbízhatóknak ítél. Az engedélyért a fentebbi díjak kétszerese fizetendő. — Az építőmesterségekről külön szabályok rendelkeznek. — Olyan üzlettelepek (gyárak, műhelyek), melyek a szomszédokat vagy általában a közönséget háborgatják, megkárosíthatják és veszélyeztetik, csak az iparhatóságtól nyert telepengedély mellett állíthatók fel.

Képesítéshez kötött ipart olyan egyén is űzhet, aki maga nincs képesítve, ha üzletében képesített üzletvezetőt alkalmaz. Aki valamely iparágra képesítve van, más képesítéshez kötött ipar űzésére a képesítés kimutatása nélkül is áttérhet. Egy személy egyidejűleg többféle ipart is űzhet. — Az iparos országos vásárokon bárhol árulhat. Heti vásárokon csak a helybeli iparosok árulhatnak, hacsak a törvényhatóság szabályrendeletileg másként nem intézkedik. Megrendeléseket gyűjthet s a megrendelt munkát az iparos teljesítheti lakhelyén kívül is az országban bárhol. Végeladást, árverést csak az iparhatóság engedélyével szabad rendezni.

Tanonczot minden önálló iparos tarthat. A tanonczok felvétele az elsőfokú iparhatóságnál írásbeli szerződés mellett történik. A tanidő legalább addig tart, míg a tanoncz élete 15. évét betöltötte. A tanoncz egész tanideje alatt köteles tanoncziskolába járni. — Az iparos segédeknek munkakönyvvvel kell ellátva lenniök, mely a személyazonosságuknak és a munkaviszony megszűnésének igazolására szolgál. — Gyárakban a munkarendnek, mely a munkások jogait és kötelességeit foglalja magában, ki kell függesztve lenni. A gyáros köteles munkásai bérét készpénzben kifizetni; árúkat, szeszes italokat nekik nem hitelezhet, őket nem kényszerít-

heti arra, hogy szükségleteiket bizonyos eladási telepekről fedezzék.

Iparhatóságok: I. fokban a főszolgabírák, r. t. városokban a tanács, th. városokban a rendőrkapitány, a fővárosban a ker. előljárók; II. fokban az alispán, th. városokban a tanács; III. fokban a keresked. miniszter. — Az elsőfokú iparhatóságot működésében iparhatósági megbizottak támogatják, kiket (számszerint 20-at) az iparhat. székhelyén lakó iparosok maguk közül évről-évre választanak. A megbizottak ipari kérdésekben véleményt adnak, továbbá felügyeletet végeznek a tanonczok, t. iskolák, műhelyek, gyárak felett. — Törvényhat. és r. t. városokban, továbbá olyan községekben, hol a képesítéshez kötött iparosok száma legalább 100-ra megy, ipartestület alakítható az illető iparosok $\frac{2}{3}$ -ának kívánatára. Az ipartestületbe minden képesített ipart üző önálló iparos belépni köteles. Az ipartestületek, az iparosoknak az iparügyi igazgatásban való részvétele céljából szervezett egyesületei, mintegy modern czéhek, melyek a hatóságok teendőiben osztoznak: a hozzájuk tartozó iparágakra nézve vezetik a tanonczok, segédek lajstromát, előttük köttetnek a tanonczszerződések; tanonczbizonyítványt, munkakönyvet állítanak ki, ítélnek békéltető bizottságaik útján a munkaadó és a segéd személyzet közötti vitás ügyekben; de iparjogositványt nem adhatnak és kihágásokban nem bíraskodnak. Az elsőfokú hatóság az ipartestületek működésének ellenőrzésére iparhatósági biztost rendel ki.

A munkásvédelmi intézmények közül említendők:

Az ipari és gyári alkalmazottak baleset elleni védelméről szóló 1893. 28. t.-cz. E törvény értelmében a munkaadó köteles ipartelepén mindazt létesíteni és fenntartani, ami az alkalmazottak életének, testi épségének és egészségének lehető biztosítása érdekében szükséges. Az ipartelepek e részben a keresked. miniszternek alárendelt iparfelügyelők ellenőrzése alatt állanak, kik kötelesek évenként legalább egyszer megvizsgálni a gyárakat és nagyobb ipartelepeket.

A vasárnapi munkaszünet (1891. 13. t.-cz.). Vasárnapokon és szt. István napján, mint nemzeti ünnepen, az ipari munkának szünetelnie kell. Egyes iparnemekre a keresk. miniszter rendeleti uton kivételt állapíthat meg.

Az ipari alkalmazottak betegség esetén való segélyezése. E célra az 1891. 14. t.-cz. értelmében betegsegélyező pénztárak alakítandók, melyekbe azon alkalmazottak, kiknek fizetése (bére) naponként 8 kornál többre nem megy, ha csak alkalmazásuk 8 napnál rövidebb időre nincs szorítva, belépni s járulékaikat fizetni kötelesek. E pénztárak tagjaiknak betegség esetén ingyen orvosi segélyt, gyógyszereket és segédeszközöket, s táppénzt, halálozás esetében pedig temetkezési segélyt nyújtanak.

4. A kereskedelmi és forgalmi élet igazgatása.

A kereskedelmi és ipari közgazdasági érdekek együttes előmozdítására vannak hivatva a kereskedők és iparosok közös testületeit képező **kereskedelmi és iparkamarák** (1868. 6. tcz.) E kamarák rendeltetése: a kereskedelem és ipar szükségait figyelemmel kísérve, czélszerű javaslatokat készíteni s azokat a kereskedelmi miniszter elé terjeszteni, szakkérdésekben felvilágosítást és véleményt adni s a kereskedelem és ipar fejlődését előmozdítani. A kamarák kerületük kereskedelmi, közlekedési és ipari viszonyainak állásáról a miniszterhez évenként jelentést tesznek. A kamarák kerületeit, székhelyeit a kereskedelmi miniszter állapítja meg (most 20 kerületre van felosztva az egész ország). A kamarák 2 osztályból a) kereskedelmi és b) ipari osztályból állanak. Elükön 1 elnök és 2 alelnök áll. A kamarák beltagjait a kamara székhelyén lakó iparosok és kereskedők választják és pedig külön az iparosok és külön a kereskedők maguk közül egyenlő számban. A kültagokat, kiknek jogai a beltagokéival azonosak, a székhelyen kívüli iparosok és illetve kereskedők választják alkerületenkint. A levelező tagokat a kamara maga választja belátása szerint. Ezek szavazati joggal nem birnak. Az elnököt is maga a kamara választja közös ülésén 5 évre, a kétalelnököt az illető osztályok külön-külön választják. Az ügyek közös- és osztályüléseken tárgyaltnak, ez utóbbiak csak véleményt adnak, a határozatok a közös üléseken hozatnak. A kamarai intékek közigazgatási úton hajttnak be.

A kereskedést, mint foglalkozási ágat, általában az ipartörvény szabályozza. **A házaló kereskedés** azonban külön rendeletek által van szabályozva, melyek szerint házalási engedélyt csak 30 éven felüli,

feddhetlen erkölcsű, politikai jogaik élvezetében lévő, feltűnő vagy undorító betegségben (testi hiányban) nem szenvedő magyar honosok nyerhetnek a törvényhatóságoktól.

Az áruvédjegy oltalomról az 1890. 2. és 1895. 41. tcz.-ek rendelkeznek. A védjegyek alatt oly jelvények (jegyek, vignetták) értendők, melyek a kereskedelmi forgalomra szánt árúknak más hasonló árúktól való megkülönböztetésére szolgálnak. Aki valamely védjegy kizárólagos használati jogát magának biztosítani kívánja, azt az illetékes kereskedelmi és iparkamaránál be kell lajstromoztatnia. Aki másnak védjeggyével jogtalanul ellátott árút tudva forgalomba hoz, úgy az is, aki valamely védjegyet e célra utánoz, védjegy-bitorlás kihágásáért a sértett fél indítványára a kir. járásbiróságok után 200—600 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel (visszaesés forogván fenn, még 2 havi elzárással is) büntethető.

A találmányi szabadalmakról az 1895. 37. tcz. szól. Szabadalom = az állam részéről adott jogosítvány, melynélfogva a feltaláló vagy jogutóda valamely ipari találmány értékesítésére (forgalomba hozatalára, üzemi berendezésképi használatára) kizárólagos jogot nyer. Szabadalmazható minden új találmány, mely iparilag értékesíthető. A szabadalom a bejelentéstől számítandó 15 évre adományoztatik. A bejelentés a szabadalmi hivatal bejelentési osztályánál írásban teendő. A bejelentést a hivatal közhirrre teszi s ettől számított 2 hó alatt az érdekeltek a szabadalom megadása ellen felszólalást terjeszthetnek elő, mely a bejelentővel közöltetik és szóbeli tárgyalás után a határozat meghozatik. A bejelentési osztály határozata ellen a szab. hivat. bírói osztályához lehet felfolyamodni, mely a szabadalom megadása vagy megtagadása tárgyában végérvényesen határoz. A megadott szabadalom a szabad. hivatalnál vezetett lajstromba azonnal beiktatandó. — A szabadalombitorlás 600 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel (visszaesésnél 2 havi elzárással is) büntetendő kihágást képez; az eljárás a kir. járásbiróságok előtt s csak a sértett panaszára indítatik meg.

A közlekedési tényezők sorában a vasutak, a hajózás és a közutak külön-külön említendők.

Közhasználatú **vasutat** az állam törvényhozási intézkedés folytán létesít. Magánosoknak közhasználatú vasut építéséhez állami engedélyre

van szükségük és pedig: 1. előmunkálati és 2. építési engedélyre. Az előmunk. engedély csak a vasut létesítéséhez szükséges műszaki felmérésekre s kutatásokra ad jogot, s a keresked. miniszter hatásköréhez tartozik. A vaspálya építésére szóló engedélyt a közigazgatási bejárás foganatosítása után, a keresk. miniszter előterjesztésére a törvényhozás (törvény-czikk alakjában) adja meg. A vaspálya építésének befejezése után következik a műtanrendőri bejárás s a bejárás eredményéhez képest a pálya átadatik a forgalomnak. Helyi érdekű, vagyis oly vasutak építése, melyek célja egy bizonyos vidék közgazdasági igényeit kielégíteni (1880. 31. 1888. 4. t.-cz.) a keresk. miniszter által engedélyezhető; de fővonalaknak főirányukban kiegészítő részét képező, vagy két vasutvonalat összekötő, az ország határáig vagy gőzhajókkal járt vízi utig vezető helyi érd. vasutak engedélyezése a törvényhozásnak van fenn tartva. — Az engedély időtartama 90 évet meg nem haladhat. Ez idő elteltével magának a vasútnak, a területeknek, építményeknek és minden tartozékaiknak tulajdona minden kártalanítás nélkül az államra háramlík. A helyi érd. vasutakat jogában áll az államnak megváltás útján előbb is megszerezni. — Az engedélyes köteles a vasuti árszabásokat a keresk. miniszter jóváhagyása alá terjesztetni, a póstát ingyen szállítani, szállítási eszközeit a hadcsapatok szállítása végett külön megállapított árszabás szerinti kárpótlás mellett a kormány rendelkezése alá adni, az állami táviróvonalnak a vasut területén való lerakását ingyen megengedni stb. A helyi érdekű vasutaknak mindazon könnyítések és kedvezmények engedélyezhetők, melyek az üzlet biztonságával összeférnek.

A gőzhajózási üzlet engedélyezése a keresked. miniszter hatáskörébe tartozik. Nem gőzerővel járó hajóval vagy tutajjal önálló üzlet gyakorlására az engedélyt az a közigazgatási bizottság adja meg, melynek területén a vállalat székhelye fekszik. A Dunán mindazok gyakorolhatják a hajózást, akik az 1857. évi Dunahajózási Acta szerint a parti államok részéről arra engedélyt nyertek. A hajózási engedélyen kívül a nagyobb hajóknak hajólevéllel is ellátva kell lenniök. A hajólevéllel ellátott hajók és a tutajok csak okleveles hajósok vezetése alatt járhatnak; gőzhajón vizsgázott gépész is alkalmazandó. — A vízi utak biztonságára a m. kir. folyam-

mérnökségek ügyelnek fel. A hajózási (és vasuti) üzlet felett az állami ellenőrzést a m. kir. vasuti és hajózási főfelügyelőség gyakorolja.

A szárazföldi **közutakról** az 1890. I. t.-cz. szól. A közutak 6-félék, u. m: 1. állami-, 2. törvényhatósági-, 3. vasuti állomásokhoz vezető-, 4. községi vicinális-, 5. községi közdülő-, 6. magánosok által fenntartott közutak. — Állami utak azok, melyek országos fontossággal bírván, az állam költségén tartatnak fenn. Hálózatukat a törvényhozás állapítja meg; de a keresk. miniszter is jogosult a fontosságukat vesztett állami utakat fenntartás végett az illető törvényhatóságnak átadni, viszont az országos fontosságot nyert utakat állami utakká nyilvánítani. Azon állami utrész fenntartásához, mely valamely község belterületén feküdven, egyuttal utczai közlekedésre is használtatik, az illető község hozzájárulni köteles. Az állami utak adminisztrálását a keresk. miniszter az államépítészeti hivatalok, kerületi felügyelők és a törvényh. közigazgatási bizottságok segélyével végzi. — A törvényhatósági utak hálózatát a törvényhatóság állapítja meg s a keresked. miniszter ellenőrzése mellett gondoskodik azok kiépítéséről és fenntartásáról. Azon that. utrész fenntartásához, mely egyuttal utczai közlekedésre is szolgál, az illető község köteles hozzájárulni. A törvényhatóságok az utak fenntartása céljára törvényhat. utadó czimén pótdót vethetnek ki, mely az állami egyenes adók 10%-áig terjedhet s csak kivételesen emelkedhetik 13%-ig. De azok is, akikre százalék szerint kevesebb utadó esnék, kötelesek minimalis utadóképen 3 kézi, illetve igás napszám-nak pénzértékét (legfelebb azonban 3 kor. illetve az igás állatokkal bírók 6 koronát) fizetni. Az utadók egyéni kivetése ellen a közigazg. bizottsághoz, ennek határozata ellen pedig a közigazg. bírósághoz lehet panasszal fordulni. Azon 18—60. év közötti férfiak, akik állami egyenes adót nem fizetnek, szintén kötelesek utadóban 3 kézi napszám leszolgálatára, vagy pénzbeli megváltására. — A vasuti állomásokat a legközelebbi közúttal vagy községgel összekötő ut költségeit (hacsak külön jogczimen más kötelezett nincs) $\frac{1}{3}$ -részben a törvényhatóság, $\frac{1}{3}$ részben a vasuti vállalat, $\frac{1}{3}$ részben pedig az érdekelt községek és az érdekelt keresked. és iparvállalatok együtt viselik. Ez utak a törvényhatósági utak módjára s ugyanazon közegek által kezelendők; de a

kezelést az érdekeltek bármelyike magára vállalhatja. — A községi vicinális utak több község közlekedésének közvetítésére szolgálnak. Ezek létesítése, kezelése és fenntartása az e célra csoportosított érdekelt községeket illeti. Az uthálózatot és a községi csoportokat a törvényhatóság, a hozzájárulás mértékét az alispán (közigazg. bizottság, közig. bíróság) állapítja meg. Az utak közigazgatásának ellátása végett az alispán minden érdekeltségi csoportra uti bizottságot alakít. Az uti bizottság tagjai: a járási főszolgabíró, az érdekelt községek előljáróságának egy-egy tagja, az érdekelt községek választottjai s azon érdekeltek egy-egy képviselője, kik az ut költségeihez hozzájárulni kötelesek. — A tisztán községi (köz-dülő) utak csak egy község közlekedési céljaira szolgálnak. Ezek hálózatát a képviselőtestület állapítja meg. Fenntartásukra a községi közmunkaerő, esetleg annak váltása van rendelve. A közmunka 2-féle: igás- és kézimunka. Vonóállatok tulajdonosai minden ily állat után évente legfeljebb 2 igás napszámot, egy vagy több lakóház birtokosa legfeljebb 4 (kő- vagy téglapépület tulajdonosa 6 s minden emelet után legfeljebb még 2—2) kézinapszámot, idegen házban lakó egyének 1—1 kézi napszámot kötelesek szolgálni. A családtagok egy-egy, de mindnyájan legfeljebb 3 kézinapszámot szolgálnak. A közmunka meg is váltható; sőt a község a közmunka egy részének (legfeljebb felének) megváltását kötelezőleg kimondhatja. A községi utak közigazgatása az előljáróság feladata. — Egyesek, társaságok és szövetkezetek által fenntartott utakra nézve az engedélyezési okiratban foglaltak az irányadók. — Az állami utak törzskönyvei az államépítészeti hivataloknál, a törvényhatóságiakéi a törvényhatóság első tisztviselőinél vezetettek.

A vámszedés joga csak közutakon és közforgalomra szolgáló hidakon, kompokon (réveken) és hajóhidakon, továbbá a városok és községek kövezetének használata fejében gyakorolható. Alapja: igazolt régi vámjog, vagy a kereskedelmi miniszter újabbi engedélye lehet. A díjak a vámtárgy létesítésére és fenntartására vannak rendeltetve s a vámjog külön jövedelmi vagy kereseti forrásul nem szolgálhat. A vámjog engedélyezéséről a keresk. miniszter engedélyokiratot állít ki, mely az engedélyes jogaira és kötelezettségeire nézve irányadó.

IV. Hadügyi igazgatás.

Az államnak, mint fizikai hatalomnak is érvényesülnie kell; az állam e végből fegyveres erejét szervezi s igazgatja. Ezen állami tevékenység központi főorgánya a honvédelmi miniszter, közép- és alsó fokon pedig részint a törvényhatósági és községi szervezet, részint külön e célra alakított vegyes (polgári és katonai egyénekből álló) bizottságok végzik az igazgatás teendőit. A hadügyi igazgatás körébe vágó törvények közül kiváló fontossággal bírnak: az 1889. 6. t.-cz. a véderőről, az 1890. 5. t.-cz. a honvédségről és az 1886. 20. t.-cz. a népfelkelésről.

A védkötelezettség általános és minden védképes állampolgár által személyesen teljesítendő. A haderő 3 féle alkatelemből áll, u. m: a) a közös hadsereg és hadi tengerészetből, b) a m. kir. honvédségből és c) a népfelkelésből. A közös hadsereg a monarchia két államának népességéből alakul; hivatása ezen államok területének külellenségek elleni megvédése és a belrend s biztonság fenntartása. A honvédség a magyar állam honosaiból egészül ki, rendeltetése háború idején a közös hadsereg támogatása és az ország belső védelme, békében pedig kivételesen a belrend és biztonság fenntartása is. A népfelkelés végül, mint kivételes haderő, a közös hadsereg és honvédség támogatására szolgál. A honvédség és népfelkelés a magyar korona országain kívül csak a törvényhozás külön intézkedése folytán alkalmazható.

A közös hadseregbe és a honvédségbe lépés kötelezettsége azon év január 1-vel kezdődik, melyben a védköteles életének 21-ik évét betölti. A szolgálati kötelezettség tart: a) a közös hadseregben 3 évig a sorhad állományában s további 7 évig a tartalékban, 10 évig a póttartalékban a közvetlenül oda besorozottakra nézve (a tengerészetnél 4 évig a sorhadi állományban, 5 évig a tartalékban és 3 évig a tengervédben); b) a honvédségnél 2 évig azokra nézve, akik a közös hadseregbeli kötelezettségük betöltése után helyeztetnek át, 12 évig a honvédséghez közvetlenül besorozottakra nézve. A népfelkelés kötelezettsége alá esik minden polgár, aki a megkivántató védképességgel bír és sem a hadsereg, sem a honvédség állományához nem tartozik, azon év elejétől, melyben 19 életévét betölti azon év végeig, melyben 42. életévét meghaladta.

A népfelkelés kötelezettségében áll továbbá véd-képességéhez mérten 60-ik életévének betöltéseig a hadsereg és honvédség nyugállományához tartozó minden egyén. A csendőrség, pénzügyőrség és állami erdészeti személyzete azon esetben, ha működését megszüntetni kénytelen, a népfelkeléshez tartozik csatlakozni. A népfelkelésre kötelezettek 2 osztályba soroztatnak: az I. osztályba tartoznak a 19—37., a II-ikba a 37—42 év közöttiek. A népfelkelés fölhívása a király parancsára a honvédelmi miniszter útján történik fenyegető vagy kitört háború esetén. Felosztatását szintén a király rendeli el. A felkelők a behívás napjától fogva elbocsájtásukig a katonai büntető és fegyelmi szabályok alatt állanak; a tisztek, úgy mint a hadsereg és honvédség tisztjei, a király által nevezetnek ki.

A magyar korona országaira eső évi ujonczjuttalék a közös hadsereg számára 43,889 főben, a honvédség ujonczjuttaléka pedig 12,500 főben van megállapítva (193. 1. t. cz.). A közös hadsereg szempontjából a magyar korona országai 6 hadtestparancsnoksági és 48 hadkiegészítési kerületre vannak felosztva. A sorozás foganatosítása céljából a hadkiegészítő kerületek sorozójárásokra osztanak, melyek rendszerint a közigazgatási (szolgabírói) járással és a rendezett tanácsú és törvényhatósági városokkal esnek össze. A honvédség szempontjából az ország területe 7 honvédkerületre, a honvédkerületek pedig ezredkiegészítő kerületekre oszlanak figyelemmel a közös hadsereg hadkiegészítési beosztására. Mint hadkiegészítési hatóságok vannak hivatva eljárni, katonai részről: a) a hadseregnél I. fokban a hadkiegészítő kerületi parancsnokság, II. fokban a területi hadtestparancsnokság; b) a honvédségnél I. fokban az ezredparancsnokság, II. fokban a kerületi parancsnokság; polgári részről: I. fokban a járási tisztviselő (főszolgabíró, polgármester), II. fokban a törvényhatóság. A polgári és katonai hadkiegészítési hatóságok részint önállóan, részint együttesen járnak el. Legfőbb fokon majd a honvédelmi, majd a közös hadügyminiszter, majd mindketten egyetértőleg határoznak. A hadkiegészítési hatóságok bizottsági ügyeinek végzésére a sorozó-bizottságok és a vegyes felülvizsgáló-bizottságok hivatvák.

Az ujonczozási előmunkálatok az illető ujonczállítást megelőző évben kezdődnek. Alapúl szolgálnak e munkálatoknál az anyakönyvvezetők

által az állítási korba lépő egyénekről a születési és halálozási anyakönyvekből évente községenként elkülönítve készített s az érdekelt községekhez megküldött kivonatok. A községi előljárók évenként október hóban felhívják a községben született vagy ott tartózkodó s a legközelebbi ujonczállításra kötelezett mindhárom korosztálybeli egyéneket, hogy november hóban összeírás végett az előljáróságnál jelentkezzenek. Ezen jelentkezés alapján készíti az előljáróság az u. n. összeírási lajstromokat, amelyek a járási tisztviselőhöz terjesztetnek be. Az idegen illetőségű hadkötelesek jelentkezéséről a járási tisztviselő az illetékes járás hatóságát a lajstromkivonat megküldésével értesíti. Az összeírás befejezte után az I. korosztályúak sorshúzása ejtetik meg. Ennek célja meghatározni azt a sorrendet, mely szerint az állításkötelesek besoroztatásuk esetén beosztatnak. A kihúzott sorszám a magasabb korosztályokban is érvényes marad. A sorshúzás után a járási tisztviselők elkészítik az állítási lajstromokat, melyek szerint a védkötelesek a sorozásnál felhivatnak. — A rendes ujonczállítás mozgó sorozóbizottságok által hajtatik végre. A sorozójárásokat és székhelyüket a honvédelmi miniszter állapítja meg. A sorozó-bizottság tagjai: a) a polgári hatóság részéről: a törvényhatóság első tisztviselője, a járási tisztviselő, a tiszti főorvos és az ujonczállítási székhelyről meghívott 2 bizalmi férfi; b) a hadsereg részéről: a hadkiegészítő kerület parancsnoka, egy tisztje, egy ezred- vagy főorvos; c) a honvédség részéről: egy törzstiszt, vagy százados, a kiegészítési tiszt, egy ezred- vagy főorvos. A fősorozás évente márczius 1-től április 30-ig hajtandó végre. Az állításra kötelezetteket a sorozóbizottság elé a korosztályok rendjében és sorszám szerint a községi előljáróság vezeti. A sorozóbizottság vizsgálat után határoz az állításra kötelezettek alkalmassága felett s a határozat az állítási lajstromba bevezettetik. A fősorozásról elmaradtak a hadkiegészítő kerületi parancsnokság székhelyén működő állandó sorozóbizottság előtt utóállításnak vettetnek alá. Azon állításkötelesek, kiknek besorozása katonai részről megtagadtatott, de a polgári hatóság részéről felülvizsgálatra jelöltettek ki, felülvizsgáló bizottság elé vezetnek. Ilyen felülvizsgáló bizottságok a hadtestparancsnokságok szerint vannak szervezve a polgári hatóság (a honvédelmi miniszter), a hadsereg és a honvédség képviselőiből.

Kedvezmények a szolgálati kötelezettség tekintetében. Az egy évi önkéntesi tényleges szolgálat kedvezményét nyerik azok a védkötelesek, akik főgymnásiumot, főrealiskolát vagy ezekkel egyenlőnek kijelentett valamely más iskolát végeztek, vagy az e célra szervezett vegyes vizsgálóbizottságok valamelyike előtt a felvételi vizsgát leteszik. A papok, papjelöltek és papnövendékek, a tanítók és tanítójelöltek, az öröklött mezei gazdaságok birtokosai s a családfenntartók a póttartalékba soroztatnak.

A nősülés a III. korosztályból való kilépés előtt nincs megengedve. Különös tekintetbe vételt érdemlő okokból kivételes **nősülési engedélyért** lehet folyamodni a közigazgatási bizottság útján, a honvédelmi miniszterhez.

A katonai **beszállásolásról** az 1879. 36—37. és 1895. 39. t.-cz.-ek intézkednek. A beszállásolás tartamára nézve: a) állandó, vagy b) ideiglenes (ez utóbbi átvonulásoknál, összpontosításoknál, fegyvergyakorlatoknál stb. lép életbe); módjára nézve a beszállásolás: a) közös vagy b) egyénenkinti. A szállásadás és mellékszükségletek szolgáltatásának kötelezettsége a házbirtokot terheli. A községek kötelesek a beszállásolásra alkalmas helyiségeket nyilvántartani s a katonaság felhívására rendelkezésre bocsájtani; de minden szállásadó jogosult a hozzá utalt katonát (vagy tiszte) más helyiségbe saját költségén elhelyezni. A beszállásolásért a lakások birtokosai megtérítésben részesülnek a katonai igazgatás részéről. A beszállásolás terhének arányosabb megosztása és a laktanyaépítés előmozdítása végett a vármegyék pótadót vethetnek ki, melyből a szállásadók a katonai megtérítésen felül méltányos kárpótlásban részesíthetők.

A katonai **lőszükséglet fedezéséről** szóló 1873. 20. t.-cz. értelmében minden lőtulajdonos köteles hadi célokra alkalmas lovait (a törvényben megállapított kivételekkel) mozgósítás esetén megfelelő kárpótlás mellett az államnak tulajdonul átengedni. A törvényhatóságok kötelesek a járásaikban található alkalmas lovak számáról a községi előljárások közreműködése mellett községenként kimutatást készíteni és a honvédelmi miniszterhez felterjeszteni. A törvényhatósági városok, rendezett tanácsú városok és a megyei járássok egy-egy loállítási kerületet képeznek, melyekben polgári és katonai egyénekből alakított loávatóbizottságok működnek. A loállításra

pénzbírság terhe alatt elővezetendők mindazok a lovak, amelyek a loavatási év január 1-én 4-ik évüket már betöltötték. Az alkalmasoknak talált lovak árát a bizottság szakértők becslése alapján állapítja meg.

A községek kötelesek a katonai **előfogatok** kiállításáról is gondoskodni, az előfogat szolgáltatására a lakosokat és birtokosokat sorrend szerint kötelezhetvén. Az előfogatokért megtérítés jár az állami pénztárból.

V. Igazságügyi igazgatás.

A jogrend fenntartására a bíróságok vannak hivatva; de a bíraskodás (igazságszolgáltatás) nem tartozik a közigazgatás körébe, sőt attól szervezetileg külön van választva (1869. 4. t.-cz.). Az igazságügyi igazgatás, szemben a bíraskodással, nem igazságszolgáltatásban, hanem az igazságszolgáltatásra rendelt szervezett létesítésében, s ezen szervezet működésének elősegítésében és biztosításában áll. Az igazságügyi igazgatásnak főszerve az igazságügyi miniszter. Alatta a bíróságok vezetői (járásbírák, kir. törvényszéki elnökök, különösen pedig a királyi ítélőtáblai elnökök, valamint a kir. curia elnöke is) s az ügyészségek főnökei végzik az administratiót (1891. 17. t.-cz.). Fontos szerep jut a jogrend fenntartásában az ügyvédi és kir. közjegyzői intézményeknek.

Az **ügyvédségről** az 1874. 34. és 1887. 28. törvényczikkek szólnak. Ezek szerint az ország bíróságainál és hatóságainál mint ügyvéd csak az működhetik, aki valamelyik ügyvédi kamara által az ügyvédek lajstromába felvétellett. Az ügyvédek lajstromába csak az a magyar honpolgár vehető fel, aki ügyvédi oklevéllel bír és a kamara területén állandóan lakik. Megtagadandó a felvétel: ha a jelentkező csőd vagy gondnokság alatt áll, ha olyan büntett vagy vétség miatt áll büntetés vagy vizsgálat alatt, mely miatt őt az ügyvédség gyakorlatától el kellene mozdítani, vagy ha az ügyvédségtől eltiltatott. Az ügyvédek lajstromába való felvétel felett a kamara választmánya határoz, határozata ellen felebbezésnek lévén helye kir. curiához. Nemügyvédek, ha felek képviselőivel üzletszerűleg foglalkoznak, zugírázatért pénzbírsággal, ismétlés esetében fogsággal is büntetendők. Ügyvédi oklevelet a budapesti és marosvásárhelyi vizsgálóbizottságok valamelyike

előtt lelett vizsga alapján lehet szerezni. Vizsgára csak az bocsájtható, aki a megfelelő elméleti tanulmányokon felül 3 évi ügyvédjelölti gyakorlatot is kimutat. Az ügyvédjelöltekről a kamara választmánya vezet nyilvántartást. Az ügyvédi kamarák az ügyvédek önkormányzati testületei, melyek az ügyvédek és ügyvédjelöltek működésének ellenőrzésére, az ügyvédség és az igazságszolgáltatás érdekeinek előmozdítására és az ügyvédi kar tekintélyének megóvására vannak hivatva, s egyszersmind az ügyvédek és ügyvédjelöltek felett fegyelmi hatóságot gyakorolnak. Számukat, területüket és székhelyüket az igazságügyminiszter állapítja meg. Az ügyvédi kamarát a kamara lajstromába felvett összes ügyvédek alkotják; ezek gyűlése a kamarai közgyűlés. A közgyűlésnek fenn nem tartott ügyeket a kamarai választmány intézi, mely a közgyűlés által választott elnökből, titkárból, pénztárnokból ügyészből és 8 választmányi tagból áll. A fegyelmi hatóságot a kamara fegyelmi bírósága által gyakorolja. A fegyelmi bíróság a kamara elnökének vagy helyettes elnökének elnöklete alatt a választmány 4 tagjából alakul; a közbírói tisztelet a kamara ügyésze teljesíti. A fegyelmi határozatok a kir. curiához felelbevezhetők.

A **közjegyzők** (1874. 35. 1886. 7. t.-cz.-kek) hivatása abban áll, hogy jogi cselekményeket és tényeket magánfelek kívánságára vagy patósági megbízásból hiteles alakban feljegyezzenek és tanúsítsanak. A közjegyzők számát és székhelyét az igazságügyminiszter állapítja meg, ugyanő nevezi is ki a közjegyzőket az ügyvédi vagy bírói minősítéssel s a törvény által megkivánt gyakorlattal rendelkező s az állam hivatalos nyelvét teljesen bíró, olyan teljeskorú állampolgárok sorából, akik csőd vagy gondnokság alatt nem állanak s erkölcsi tekintetben kifogástalanok. A kinevezés élethossziglan történik s a kinevezett akarata ellenére át nem helyezhető és hivatalától csak bírósági ítélettel vagy fegyelmi úton fosztható meg. A kir. közjegyzők önkormányzati testületei a közjegyzői kamarák. Ezek számát és székhelyét az igazságügyminiszter határozza meg. Minden közjegyzőnek kell valamely közjegyz. kamarához tartoznia; de a kamara nem az oda tartozó összes közjegyzőkből, hanem csak az ezek által választott elnökből és 4 rendes (s 2 pót-) tagból áll. A kamara a közjegyzők és közjegyzőjelöltek nyilván-

tartó és ellenőrző hatósága, mely a közjegyzői irodákat megvizsgálhatja, a közjegyzőket és jelölteket csekélyebb rendetlenségek esetében meginthei. A fegyelmi hatóságot a közjegyzők, ezek helyettesei és a közjegyzői jelöltek felett a kamara székhelyén alakított fegyelmi bíróság gyakorolja, melynek elnöke a kir. törvényszéki elnök, tagjai pedig: 2 törvényszéki bíró, és a közjegyzői kamara 2 tagja; a közvádlói tisztet a kir. ügyész végzi. A fegyelmi bíróság határozata a kir. curiához felebbezhető.

